

Ο ΠΑΛΑΙΟΔΙΑΘΗΚΟΛΟΓΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ

ΕΠΙ Τῆ ΠΕΝΤΑΕΤΙΑ ΑΠΟ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΤΟΥ (1982-1987)

«Μνήμη δικαίου μετ' ἔγκωμιών» (Παροιμ. 10,7)

Υ Π Ο
ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Ν. ΣΙΜΩΤΑ
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Κατὰ τὸ τρέχον ἔτος 1987 συμπληροῦται πενταετία ἀπὸ τοῦ θανάτου (31-1-1982) τοῦ διαπρεποῦς Καθηγητοῦ τῆς Εἰσαγωγῆς καὶ Ἑρμηνείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ Παναγιώτου Ἰ. Μπρατσιώτου.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἐπετελεία ταύτης καὶ εἰς ἀπότισιν ἐλαχίστου φόρου τιμῆς πρὸς τὸν ἀείμνηστον Καθηγητὴν ἡμῶν διὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτελεσθὲν σπουδαῖον ἐπιστημονικὸν ἀλλὰ καὶ κοινωνικὸν ἔργον καὶ διὰ τὰς πολυτίμους ὑπηρεσίας του πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Θεολογίαν, προβαίνομεν εἰς παρουσίαισιν τῆς προσωπικότητός του, ἀναφερόμενοι διὰ βραχέων εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν δρᾶσίν του καὶ κυρίως εἰς τὸ πολυσχιδὲς ἔργον του¹. Καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν θὰ ὁμιλήσωμεν διὰ τὴν ἐν γένει καὶ δὴ τὴν κοινωνικὴν δραστηριότητά του, διὰ τὴν ὅποیان εἶχεν ἐξόχως διακριθῆ, ἐν συνεχείᾳ δὲ θὰ παρουσιάσωμεν τὸ συγγραφικὸν ἔργον του, ἀναλύοντες τὴν παλαιοδιαθηκολογικὴν συγγραφικὴν παραγωγὴν του, ἣτις ἀναφέρεται εἰς τὴν κυρίαν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ εἰδικότητά του, τὴν γενικωτέραν βιβλικήν, εἰς ἣν περιλαμβάνονται καὶ αἱ καινοδιαθηκολογικαὶ συγγραφαὶ του, καὶ τὴν καθόλου θεολογικὴν καὶ λοιπὴν παραγωγὴν του.

1. Νεκρολογίαν εἰς μνήμην τοῦ ἐκλιπόντος Διδασκάλου ἐδημοσιεύσαμεν τῷ 1982 μετὰ τοῦ Καθηγητοῦ Bernhard Lang. Βλ. Panayotis N. Simotas - Bernhard Lang, Panayotis Bratsiotis in memoriam, ἐν «Internationale Zeitschriftenschau für Bibelwissenschaft und Grenzgebiete», XXVIII (1981/82), σελ. V.

Δι' ὠρισμένα ἐκ τῶν βιογραφικῶν του στοιχείων συνεβουλεύθημεν τὸ σχετικὸν ἐν τῇ «Θρησκευτικῇ καὶ Ἠθικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ» σύντομον περὶ αὐτοῦ λῆμμα, ὡς ἐπίσης καὶ τὸ λεπτομερὲς βιογραφικὸν σημείωμά του, τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν πρὸς τιμὴν του ἐκδοθέντα 18ον (1972) τόμον τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (ἐφεξῆς ΕΕΘΣΠΑ), σελ. ζ' ἐξ. καὶ ὑπογράφεται ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Ἀθανασίου Χαστούπη. Σημειωτέον ὅτι εἰς τὸ ἐν λόγῳ σημείωμα δὲν ἀναφέρεται τι περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις πανεπιστημιακῶν θεολογικῶν σπουδῶν τοῦ τιμωμένου Καθηγητοῦ, καὶ ἐμφανίζεται οὗτος ὡς μὴ σπουδάσας Θεολογίαν ἐν Ἑλλάδι, μεταφερόμενος αἰφνιδίως ἀπὸ τῆς γυμνασιακῆς Ριζαρίου Σχολῆς εἰς τὰ γερμανικὰ Πανεπιστήμια. Ἐξ ἄλλου παραλείπονται τινὰ τῶν δημοσιευμάτων του καὶ κυρίως πολλὰ βιβλιοκρισίαι, μὲ συνέπειαν νὰ ἀγνοοῦνται ὑπὸ τοῦ ἀναγνώστου. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην διαπίστωσιν ἤχθημεν ἐνθυμούμενοι, ὅτι εἴχομεν ἀναγνώσει κατὰ καιροὺς πολλὰς ἐνδιαφερούσας βιβλιοκρισίας τοῦ ἀειμνήστου Διδασκάλου εἰς τὴν «Θεολογίαν» ἐπὶ συγκεκριμένων ἐπιστημονικῶν καὶ δὴ παλαιοδιαθηκολογικῶν συγγραμμάτων, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν καταχωρισθῆ εἰς τὸν ἐν τῇ μνημονευθείσῃ ΕΕΘΣΠΑ κατάλογον τῶν ἔργων του. Κατόπιν τούτου ἠρευνήσαμεν ἐπιμελῶς ὅλους τοὺς ἀπ' ἀρχῆς ἐκδοθέντας τόμους τῆς «Θεολογίας» καὶ ἀνεύρομεν καὶ πολλὰς ἄλλας, ἐπίσης εἰς ἀφάνειαν περιπεσούσας, βιβλιοκρισίας του. Μετὰ δὲ καὶ ἄλλην ἔρευναν, ἀνεύρομεν ἀλλαχοῦ καὶ τρεῖς μελέτας του, αἱ ὁποῖαι ἀγνοοῦνται ὡσαύτως, μὴ περιλαμβανόμεναι εἰς τὸν κατάλογον ἐκεῖνον. Διὰ τῆς καταβληθείσης ταύτης προσπάθειας ἐλπίζομεν ὅτι ἀναπληροῦμεν κατὰ τὸ δυνατόν τὰ ἐν προκειμένῳ ἐλλείποντα, ἐπισημαίνοντες τὰ παραλειφθέντα δημοσιεύματα καὶ κυρίως τὰς πολυαριθμους βιβλιοκρισίας καὶ τὰ βιβλιοκριτικὰ σημειώματα τοῦ πολυγραφωτάτου Καθηγητοῦ. Πρὸς τοῦτο, μετὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ συγγραφικοῦ του ἔργου, θὰ παραθέσωμεν συμπληρωματικὸν κατάλογον τῶν δημοσιευμάτων αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν περιληφθῆ εἰς τὸν ἐν τῇ ὡς ἄνω ΕΕΘΣΠΑ σχετικὸν κατάλογον τῶν ἔργων του. Ἐν αὐτῷ, διὰ λόγους συντομίας, δὲν ἀναγράφομεν λεπτομερῆ στοιχεῖα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς τίτλους τῶν ἀγνοηθέντων δημοσιευμάτων, ἀλλὰ προχείρως μόνον ὅσα κρίνομεν ἀπαραίτητα διὰ τὴν ἀπλῆν ἐπισημανσιν αὐτῶν². Ἐν συνεχείᾳ θὰ παραθέσωμεν καὶ κατάλογον τῶν ἑλληνικῶν καὶ ξένων περιοδικῶν, συλλογικῶν ἔργων κλπ., εἰς τὰ ὁποῖα ἔχουν ἴδει τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος πάσης φύσεως μελέται τοῦ Παναγιώτου Μπρατσιώτου. Οὕτω θὰ δυνηθῆ εὐχερῶς ὁ ἀναγνώστης νὰ ἀποικήσῃ πληρεστέραν καὶ ἀκρι-

2. Δέον νὰ λεχθῆ ὅτι ἐν τῇ «Θεολογίᾳ» δὲν εὐρομεν ἀπόλυτον ὁμοιομορφίαν σχετικῶς πρὸς τοὺς τίτλους καὶ τὰ ἐκδοτικὰ στοιχεῖα τῶν αὐτόθι βιβλιοκρινομένων ἔργων, καὶ ἥτο ἐπόμενονον τοῦτο νὰ ἔχη ἐπιπτώσεις καὶ εἰς τὴν ἐνταῦθα καταχώρισίν των.

βεστέραν γνώσιν τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ εἰδικώτερον τῆς συγγραφικῆς δραστηριότητος τοῦ ἀειμνήστου Διδασκάλου.

Τὸ πόνημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐγράφη βεβαίως πρὸς τιμὴν καὶ εἰς μνήμην τοῦ σεπτοῦ Διδασκάλου ὄλων τῶν ἐκ τῆς ἐν Ἀθήναις Θεολογικῆς Σχολῆς ἀποφοιτησάντων συγχρόνων παλαιοδιαθηκολόγων, ἀφιερῶται ἐν ἀγάπῃ πολλῇ εἰς τὸν προσφιλῆ αὐτοῦ υἱὸν καὶ πολυμαθέστατον Συνάδελφον κ. Σωτήριον Μπρατσιώτην, τὸν ἀφανῆ ἐρευνητὴν καὶ μύστην τῆς Βιβλικῆς σοφίας, ὅστις, ὑπερβάλλον εἰς σεμνότητα τὸν ὄντως σεμνοπρεπῆ καὶ μετρίοφρονα Πατέρα του, καὶ παρὰ τὴν εὐρυμάθειάν του καὶ τὰς ἐρευνητικὰς του ἰκανότητας, δὲν ἐπεδίωξεν ἀκαδημαϊκοὺς τίτλους, τοὺς ὁποίους ἐπαξίως θὰ ἀπέκτα.

ΣΠΟΥΔΑΙ ΚΑΙ ΔΡΑΣΙΣ

Ὁ Παναγιώτης Ἰωάννου Μπρατσιώτης ἐγεννήθη τῷ 1889 εἰς Θήβας Βοιωτίας καὶ ἀνετράφη ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων εἰς πνευματικὴν καὶ χριστιανικὴν οἰκογενειακὴν ἀτμόσφαιραν. Τῷ 1902 εἰσῆχθη εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις Ριζάρειον Ἐκκλησιαστικὴν Σχολήν, ἣ ὁποία ἤμαζε τότε, διατελοῦσα μάλιστα ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Μητροπολίτου Πενταπόλεως Νεκταρίου Κεφαλαῖ, τοῦ γνωστοῦ σήμερον εἰς τὸ πανελλήνιον ἀγίου Νεκταρίου, ὅστις ἐδίδασκεν εἰς τὴν ἐν λόγῳ Σχολήν, ὁμοῦ μετὰ τινων ἄλλων διακεκριμένων Καθηγητῶν καὶ δὴ καὶ πανεπιστημιακῶν. Ἀποφοιτήσας δ' ἐξ αὐτῆς καὶ διαθέτων ἀρτίαν ἐγκυκλοπαιδικὴν καὶ εἰδικὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ θρησκευτικὴν μόρφωσιν ἀλλὰ καὶ ἄμεμπτον ἦθος, ἐνεγράφη εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, καὶ μετ' ἐνθεον ζῆλον ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἱερᾶς ἐπιστήμης. Μετὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἀποπεράτωσιν τῶν ἐν Ἀθήναις σπουδῶν του, μετέβη πρὸς εἰδίκευσιν εἰς Γερμανίαν καὶ παρηκολούθησεν ἐπὶ διετίαν (1912-1914) εἰς τὰ Πανεπιστήμια Λιψίας καὶ Ἰένης μαθήματα Παλαιᾶς Διαθήκης πλησίον διασῆμων Καθηγητῶν, ὡς οἱ παλαιοδιαθηκολόγοι R. Kittel καὶ H. Guthe, οἱ καινοδιαθηκολόγοι G. Heinrici καὶ H. Windisch καὶ ὁ Σουηδὸς θρησκευτολόγος N. Söderblom.

Ἐπανελθὼν τῷ 1914 εἰς Ἑλλάδα, διωρίσθη κατ' ἀρχὰς Καθηγητῆς τοῦ Διδασκαλείου Θηλέων Πειραιῶς, καλλιεργῶν συγχρόνως καὶ τὴν βιβλικὴν ἐπιστήμην. Τῷ 1917 ὑπέβαλεν ἀξιόλογον διατριβὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Αἱ πολιτιστικαὶ σχέσεις τοῦ ἐν Παλαιστίνῃ Ἰουδαϊσμοῦ ἐπὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ» εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὑπὸ τῆς ὁποίας καὶ ἀνηγορεύθη κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1918 διδάκτωρ τῆς Θεολογίας μετὰ τοῦ βαθμοῦ «ἀριστα». Τῷ 1924 ἐξελέγη ὑπὸ τῆς ἰδίας Σχολῆς ὑφηγητῆς τῆς Ἑρμηνείας τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τῷ 1925 Καθηγητῆς τῆς ἐκτάκτου ἕδρας τῆς Βιβλικῆς Ἱστορίας, καὶ παρουσίασε σπουδαῖον διὰ τὴν παλαιοδιαθηκικὴν ἐπιστήμην καὶ ἰδιαιτέρως διὰ τοὺς Ἕλληνας ἐπιστήμονας ἑναρκτήριον μάθημα, μετ' ἔμαθε «Οἱ Φιλισταῖοι καὶ ὁ αἰγαιοκρητικὸς πολιτισμὸς». Μετὰ τετραετίαν ἐξελέγη παμψηφεί τακτικὸς Καθηγητῆς τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην καὶ τῆς Ἑρμηνείας τῶν Ὁ', διορισθεὶς τὴν 14-1-1929.

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1929 ὁ Καθηγητῆς Παναγιώτης Μπρατσιώτης ἤρχισε νὰ δρᾷ πολλαπλῶς καὶ πολυσχιδῶς καὶ δὴ ἐπιστημονικῶς, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Πανεπιστημίου, καὶ ἐκκλησιαστικῶς καὶ κοινωνικῶς. Οὕτω μετέσχε διαφόρων ἐπιστημονικῶν θεολογικῶν συνάξεων εἰς τὸ ἐξωτερικόν, κατὰ τὰς ὁποίας προέβη καὶ εἰς ἐπιστημονικὰς ἀνακοινώσεις, ἐνδιαφερούσας τόσον τὴν βιβλικὴν ἐπιστήμην, τὴν ὁποίαν λίαν ἐπιτυχῶς ἐθεράπευεν, ὅσον καὶ τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, τῆς ὁποίας ἦτο πιστὸν, ζῶν καὶ ὑποδειγματικὸν μέλος. Μετέσχε ἐπίσης εἰς πανορθόδοξους διασκέψεις καὶ εἰς συνελεύσεις τοῦ Παγ-

κοσμίῳ Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ὑπῆρξε δὲ συνεργάτης πολλῶν ἑλληνικῶν καὶ ξένων θεολογικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν περιοδικῶν, ὡς ἐπίσης καὶ ἐγκυκλοπαιδειῶν, γενικῶν καὶ ἐιδικῶν. Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς μακρᾶς ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ ὑπηρεσίας του, εἰργάσθη ἀόκνως καὶ μετὰ πολλοῦ ζήλου πρὸς ἐπιτέλεσιν τῆς ἐν αὐτῇ ὑψηλῆς ἀποστολῆς του, ἣ ὅποια συνίστατο κυρίως εἰς τὴν δημιουργίαν πνευματικῶν ὁδηγῶν τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας καὶ σεμνοπρεπῶν καὶ ἀρκούντως μορφωμένων κληρικῶν, ἀξίων ποιμένων καὶ διδασκάλων τοῦ λαοῦ καὶ θεραπόντων τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης.

Πλὴν αὐτῶν προσέφερε καὶ ἄλλας, πολλαπλᾶς ὑπηρεσίας εἰς τὴν Σχολὴν καὶ τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν ἐν γένει. Ἰδιαιτέρως ἐδραστηριοποιήθη διὰ τὴν ἐν αὐτῷ χριστιανικὴν μαρτυρίαν, τὴν ὅποιαν ἐθεώρει ἀναγκαιοτάτην³. Οὕτως ἐνδιεφέρθη καὶ ἐπέτυχε τὴν ἐν τῷ πανεπιστημιακῷ χώρῳ ὀργάνωσιν διαλέξεων ἐπὶ γενικωτέρων μὲν θεμάτων, προβαλλόντων ὅμως τὴν χριστιανικὴν πίστιν, μὲ ὁμιλητὰς Καθηγητὰς διαφόρων ἐιδικοτήτων καὶ δὴ μὴ θεολόγους κυρίως. Ἐπίσης ἐπέτυχε τὴν ἀπὸ τοῦ 1950 καθιέρωσιν ἐπισήμους καὶ ἐν Ἑλλάδι ἐιδικῆς «Ἡμέρας» προσευχῆς τῶν φοιτητῶν, πρὸς προβολὴν καὶ οὕτω τῆς χριστιανικῆς πίστεως⁴. Ἐκλεγείς δὲ καὶ Πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου διὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1955-56, παραλλήλως πρὸς τὰ διοικητικὰ καὶ τὰ ποιικίλα ἄλλα καθήκοντά του, τὰ ὅποια ἤσκησε μὲ ὑποδειγματικὴν τάξιν καὶ εὐπρέπειαν, ἐφρόντισε καὶ κατεσκευάσθη καὶ ἐτοποθετήθη εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦτο καὶ δεύτερον, ἀξιόλογον δὲ ἀπὸ καλλιτεχνικῆς ἀπόψεως, λάβαρον, χρυσοῦφαντον, ἀπεικονίζον τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχας, τιμωμένους ἰδιαιτέρως παρ' ἡμῖν ὡς προστάτας τῶν γραμμάτων καὶ τῆς παιδείας⁵. Περὶ αὐτοῦ γράφει ὁ ἀείμνηστος Πρύτανις, ὅτι «ἡ Σύγκλητος... ὁμοφώνως ἀπεφάσισε τὴν ἀνάρτησιν τοῦ λαβάρου αὐτῶν ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν του, ἐναντι τοῦ λαβάρου τῆς Ἀθηνᾶς, ὅπερ καὶ ἐπραγματοποιήθη κατὰ τὴν ἑορτὴν αὐτῶν τῆς 30ῆς Ἰανουαρίου 1956, ἀποκαλύψαντος τὸ λάβαρον τοῦτο αὐτοῦ τοῦ ἀειμνήστου βασιλέως Παύλου»⁶.

Ἡ λεπτομερὴς παρουσιάσις ὅλων τῶν τομέων τῆς δράσεως τοῦ φιλο-

3. Βλ. Ν. Μητσόπουλου, Ὁ Καθηγητὴς Παναγιώτης Μπρατσιώτης καὶ ἡ χριστιανικὴ μαρτυρία εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, ἐν «Ἀνησυχίες» 2 (1982), σελ. 9.

4. Βλ. Ν. Μητσόπουλου, αὐτόθι. Δυστυχῶς, ἀπὸ τοῦ 1974 ἔπαυσεν ἡ ὥραία αὕτη συνήθεια.

5. Ὁ Συνάδελφος κ. Ἰωάννης Δρούλιας παρέχει τὴν πληροφορίαν, ὅτι τὸ ἐν λόγῳ λάβαρον εἶχε παραγγελοθῆ ἐπὶ πρυτανείας Μπρατσιώτου εἰς Μονὴν Καλογραιῶν ἐν Γερμανίᾳ (βλ. Ἰ. Δρούλια, Ὁ ἀγαθοδότης ἀκαδημαϊκὸς Διδάσκαλος Παναγιώτης Μπρατσιώτης, ἐν «Ἀνησυχίες» 2 (1982), σελ. 5, ὑπόσημ. 21).

6. Βλ. Πρακτικὰ τοῦ Δ' Πανελληνίου Θεολογικοῦ Συνεδρίου, Ἀθῆναι, 1970, σελ. 81-82.

πόνου και άεικινήτου και έξαιρετικῶς δραστηρίου άνδρός δέν καθίσταται δυνατή. Πρέπει όμως νά μνημονευθῆ γενικῶς ἡ σπουδαία κοινωνική του δραστηριότης και ἡ μεγάλη συμβολή του εἰς τὴν προβολὴν τῆς Ἐκκλησίας και τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν γενεῖ. Ὁ Παναγιώτης Μπρατσιώτης, θέσας ἑαυτὸν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐκκλησίας, εἰργάσθη παραλλήλως και εἰς ἐκτός αὐτῆς χώρους και διεκρίθη εἰς ἔργα κοινωνικά, ιδρύσας σχετικὰ σωματεῖα και ιδρύματα. Ὡς ὀρθῶς δὲ γράφει περὶ αὐτοῦ ὁ στενός συνεργάτης του εἰς τὴν «Χριστιανικὴν Κοινωνικὴν Ἐνωσιν» Καθηγητῆς Ἀνδρέας Φυτράκης, «καίτοι διαπρεπῆς ἔρευνητῆς τῆς Βίβλου κατ' εἰδικότητα, ἐνδιεφέρετο, ἐν τούτοις, ζωηρότατα και διὰ τὴν κοινωνικὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ και τὴν ἀπὸ χριστιανικῆς σκοπιᾶς ἐξέτασιν και ἀντιμετώπισιν τῶν συγχρόνων προβλημάτων, ὡς ἀποδεικνύεται και ἀπὸ σειρὰς ἀξιολόγων σχετικῶν μελετῶν του, ὑπῆρξε δὲ οὐ μόνον ὁ σχὼν τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ιδρύσεως τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Κοινωνικῆς Ἐνώσεως, τὴν τόσον ἄμεσον και βαθεῖαν ἀπήχησιν εὐροῦσαν εἰς τὰς καρδίας τῶν λοιπῶν συνιδρυτῶν αὐτῆς, ἀλλὰ και ὁ καλλιεργῶν και προβάλλων διαρκῶς, ὡς πρωτοπόρος πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν παρ' ἡμῖν, τὰς ἐν λόγῳ χριστιανικὰς κοινωνικὰς ἀντιλήψεις, ἐντός τῶν χώρων κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς Θεολογικῆς μας Σχολῆς, τόσον δὲ μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς Ἐνώσεως ὅσον και μεταξὺ τῶν σπουδαστῶν και τῶν εὐρυτέρων στρωμάτων τῆς κοινωνίας, διὰ δημοσιευμάτων και ὁμιλιῶν του, ἀλλὰ και ἡ ψυχὴ αὐτῆς και εἴς ἐκ τῶν κυρίων μοχλῶν πασῶν τῶν ἐπιδιώξεων της κατὰ τὰ τεσσαράκοντα ἔτη τῆς δράσεως αὐτῆς»⁷.

Πράγματι δὲ ὁ ἀείμνηστος Καθηγητῆς, διάκατεχόμενος ὑπὸ ἀγωνίας διὰ τὴν δυσάρεστον κοινωνικὴν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν, ἡσχολήθη ἐντόνως μετ' τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα, τὸ ὅποῖον ἐμελέτησε βαθύτατα και μετ' ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος παρηκολούθει τὴν ἐξέλιξιν του, διαδραματίσας σπουδαιότατον ρόλον εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν κοινωνικῶν πραγμάτων τῆς χώρας. Οὕτω, μὴ περιορισθεὶς εἰς τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔργον του και τὰ πανεπιστημιακὰ δημοσιεύματά του, ἐπεξετάθη και εἰς τὸ κοινωνικὸν ἔργον, δημοσιεύσας πολλὰς μελέτας και ἄρθρα κοινωνικοῦ περιεχομένου. Πλὴν δὲ τῆς ἤδη ἀνωτέρω μνημονευθείσης «Χριστιανικῆς Κοινωνικῆς Ἐνώσεως», διὰ τῆς ὁποίας ἀπέβλεπεν «εἰς τὴν διάδοσιν τῶν ἠθικῶν και τῶν κοινωνικῶν ἀρχῶν τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀλληλεγγύης και τῆς ἀγάπης, κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας και ἰδιαιτέρως ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν οἰκονομικὴν ὀργάνωσιν τῆς κοινωνίας, συμφώνως πρὸς τὸ καταστατικὸν της»⁸, και ὑπὸ τῆς ὁποίας συνεστήθη ἐν

7. Βλ. Ἀ. Φυτράκης, Ἡ Χριστιανικὴ Κοινωνικὴ Ἐνωσις, Ἐπὶ τῇ 40ῇ ἐπετείῳ ἀπὸ τῆς ιδρύσεως αὐτῆς (1932-1972), ἐν ΕΕΘΣΠΑ 18 (1972), σελ. 373.

8. Βλ. Ἀ. Φυτράκης, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 371.

Ἀθήναις τὸ πρῶτον καὶ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν μοναδικὸν ἐν Ἑλλάδι Νυκτερινὸν Γυμνάσιον καὶ τὸ γνωστότατον Ἑλληνικὸν Ἀντικαρκινικὸν Ἰνστιτούτον «Ἅγιος Σάββας», ἴδρυσεν, ὁμοῦ μετὰ τινων ἄλλων ἐπιλέκτων μελῶν τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, τὸν «Ἀκαδημαϊκὸν Κοινωνικὸν Σύνδεσμον» καὶ τὰς σχετιζομένας πρὸς αὐτὸν χριστιανικὰς φοιτητικὰς καὶ ἄλλας νεανικὰς ὀργανώσεις καὶ τὸ εἰδικὸν δι' ἐργαζομένους καὶ ὑπαλλήλους «Λαϊκὸν Πανεπιστήμιον», ἐξελιχθὲν εἰς τὴν «Ἐταιρείαν τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ», τῆς ὁποίας διετέλεσε καὶ Πρόεδρος, καὶ τὴν «Λέσχην Ἐργαζομένου Παιδιοῦ». Πέρα τούτων ἴδρυσεν τῷ 1932 τὸ λεγόμενον «Φροντιστήριον Χριστιανικῆς Κοινωνιολογίας», εἰς τὸ ὁποῖον μετεῖχον φοιτηταὶ ὄλων τῶν Σχολῶν τῶν Ἀθηνῶν, συζητοῦντες ἐλευθέρως διάφορα κοινωνικὰ θέματα ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν του, τῷ 1943 τὸν «Χριστιανικὸν Κοινωνικὸν Κύκλον», τὸ δὲ 1945, ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἀειμνήστου πρωτοπρεσβυτέρου Ἀγγέλου Νησιώτου, τὸν «Χριστιανικὸν Ὀμιλον Φοιτητῶν», ἐξελιχθέντα καὶ μετονομασθέντα βραδύτερον εἰς «Χριστιανικὸν Ὀμιλον Φοιτητῶν καὶ Ἐπιστημόνων».

Συναφὲς πρὸς τὴν κοινωνικὴν δρᾶσίν του ἦτο καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ κλάδου τῶν θεολόγων, δεδομένου ὅτι ἡ ἀγάπη του πρὸς τοὺς μαθητάς του δὲν ἐξηντλεῖτο μὲ τὴν ἀποφοίτησιν τούτων ἐκ τοῦ Πανεπιστημίου. Ὁ ἀείμνηστος Διδάσκαλος δὲν ἐφείδετο χρόνου καὶ κόπου προκειμένου νὰ συμπαρασταθῇ εἰς αὐτούς, οἱ ὁποῖοι ἀντεμετώπιζον ἐνίοτε ποικίλα ἐπιστημονικὰ θεολογικὰ καὶ ἐκπαιδευτικὰ καὶ εἰδικὰ διδακτικὰ καὶ ἐπαγγελματικὰ ἀκόμη προβλήματα. Πολλὰ ἐκ τῶν προβλημάτων τούτων διηυθετοῦντο καλῶς διὰ τῆς χρησίμου καὶ ἀποτελεσματικῆς πάντοτε ἐπεμβάσεώς του. Ἡ εὐεργετικὴ δρᾶσις του εἰς τὸν κλάδον τῶν θεολόγων καταφαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν συμμετοχὴν του εἰς τὰ κατὰ καιροὺς πανελλήνια θεολογικὰ συνέδρια, εἰς τὰ ὁποῖα ἐλάμβανεν ἐνεργὸν μέρος εἴτε ὡς διοργανωτῆς αὐτῶν εἴτε ὡς συνδιευθύνων τὰς ἐργασίας αὐτῶν εἴτε καὶ ὡς εἰσηγητῆς ἐπὶ ἐνδιαφερόντων τὸν θεολογικὸν κόσμον θεμάτων. Οὕτω π.χ. εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις συνεληθὸν ἀπὸ 3ης ἕως 5ης Ἰανουαρίου 1931 Ἀ' Πανελληνίου Θεολογικὸν Συνέδριον, εἰσηγούμενος ἐπὶ τοῦ θέματος «Ἡ μετὰ τῆς ποιμανούσης Ἐκκλησίας συνεργασία τῶν θεολόγων καθηγητῶν», ἐπωδύρετο διὰ τὴν κοινὴν διαπίστωσιν, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀρμονικὴ συνεργασία μετὰξὺ τῶν λαϊκῶν θεολόγων καὶ τῆς ποιμανούσης Ἐκκλησίας, τονίζων χαρακτηριστικῶς: «Οἱ πλεῖστοι τῶν λαϊκῶν θεολόγων ἀγνοοῦσιν ἐν τῇ πραγματικότητι τὴν ποιμαίνουσαν Ἐκκλησίαν καὶ ἡ ποιμαίνουσα Ἐκκλησία ἀγνοεῖ κατὰ τὸ πλεῖστον τοὺς λαϊκοὺς θεολόγους»⁹. Καὶ μὲ τὴν διακρίνουσαν αὐτὸν λεπτότητα καὶ διακριτικότητα ἐκφράζει τὴν γνώμην, ὅτι διὰ τὴν δυσάρεστον καὶ θλιβεράν αὐτὴν κατάστασιν «ἀμφοτέρα

9. Βλ. Πρακτικὰ τοῦ Α' Πανελληνίου Θεολογικοῦ Συνεδρίου, Ἀθήναι, 1931, σελ. 28.

τὰ μέρη εἶναι ὑπαίτια»¹⁰. Περαιτέρω δὲ τονίζει, ὅτι μία τοιαύτη συνεργασία «εἶναι πρέπουσα καὶ ἀναγκαία α΄) λόγῳ κοινότητος σκοποῦ... καὶ β΄) λόγῳ κοινότητος τύχης ἀμφοτέρων...»¹¹. Καὶ συνιστᾷ, τέλος, ὅπως ἀμφοτέρα τὰ μέρη συναισθανθοῦν τὰς εὐθύνas των καὶ φροντίσουν «παντὶ τρόπῳ νὰ ἄρῳσι τὰς ἀμοιβαίας παρεξηγήσεις»¹².

Εἰς τὸ Β΄ Πανελλήνιον Θεολογικὸν Συνέδριον, τὸ ἀπὸ 3ης ἕως 6ης Ἰουλίου 1951 συνελθὸν ἐν Ἀθήναις, ἦτο πρῶτος εἰσηγητὴς ἐπὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος θέματος «Σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὰς ὁμοδόξους καὶ ἑτεροδόξους Ἐκκλησίας». Ἐν αὐτῇ ἐπισημαίνει «τὴν παρατηρουμένην, ὡς μὴ ὄφειλε, μάλιστα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη χαλάρωσιν τῆς συνοχῆς τῶν ἐπὶ μέρους ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν»¹³, καὶ ὑποδεικνύει τὴν συστηματικὴν ἐνίσχυσιν «δι' ἔργων καὶ οὐχὶ μόνον διὰ λόγων τῆς θέσεως τοῦ Κανονικοῦ τῆς Ὁρθοδοξίας Κέντρου, τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας»¹⁴. Ὡς πρὸς τὰς σχέσεις δὲ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας πρὸς τὰς ἑτεροδόξους, παρατηρεῖ ὅτι αὐταὶ «ἔχουσι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη αἰσθητῶς βελτιωθῆναι». Καὶ καταλήγων λέγει, ὅτι «τὸ ἰδανικὸν τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν εἶναι ἡ ἔνωσις πάντων»¹⁵.

Ἐπίσης εἶχε λάβει ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν διοργάνωσιν τοῦ Γ΄ Πανελληνίου Θεολογικοῦ Συνεδρίου, συνελθόντος ἀπὸ 1ης ἕως 3ης Ἰουνίου 1963, ἀνέπτυξε δὲ καὶ σχέδιον τῆς ὁργανώσεως αὐτοῦ. Καὶ παρακληθεὶς εἶχε δεχθῆ τὴν θέσιν τοῦ ἐνὸς Ἀντιπροέδρου τοῦ Συνεδρίου (τὴν ἑτέραν θέσιν κατεῖχεν ὁ Καθηγητὴς Ἀ. Ἀλιβιζᾶτος), μὲ Πρόεδρον τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν Χρυσόστομον Β΄. Εἰς τὸ ἐν λόγῳ συνέδριον προέβη εἰς μίαν ἐμπνευσμένην εἰσηγήσιν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὅροι τῆς ἐπιτυχίας τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας»¹⁶. Ταύτην ἤρchiσε μὲ μίαν ὠραιότατην εἰσαγωγὴν, ἀναφερομένην εἰς τὸ κεντρικὸν θέμα τοῦ συνεδρίου, ἥτοι τὴν θέσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ εἰδικώτερον τῆς Ὁρθοδοξίας ἐν τῇ ἑλληνικῇ παιδείᾳ καὶ εἰς τὴν ἐν τῇ παιδείᾳ ταύτῃ θέσιν τοῦ θεολόγου. Ἐν συνεχείᾳ διετύπωσε δέκα ὅρους, οἱ ὅποιοι, κατ' αὐτόν, εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν. Μεταξὺ τῶν ἄλλων τονίζει, ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος ἡ θρησκευτικὴ πίστις τοῦ διδάσκοντος, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ ἔργον του καὶ πρὸς τὸν μαθητὴν, ἡ ἀρτία θεολογικὴ καὶ εὐρεῖα ἐγκυκλοπαιδικὴ καὶ δὴ φιλοσοφικὴ, ψυχολογικὴ, παιδαγωγικὴ καὶ κλασικὴ μόρφωσις, μὴ περατουμένη μετὰ τῶν πανεπιστη-

10. Αὐτόθι.

11. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 29.

12. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 30.

13. Βλ. Πρακτικὰ τοῦ Β΄ Πανελληνίου Θεολογικοῦ Συνεδρίου, Ἀθήναι, 1952, σελ. 31.

14. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 32.

15. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 33.

16. Βλ. Πρακτικὰ τοῦ Γ΄ Πανελληνίου Θεολογικοῦ Συνεδρίου, Ἀθήναι, 1963, σελ.

μιακῶν ἢ καὶ τῶν μεταπτυχιακῶν σπουδῶν ἀλλὰ διαρκῶς ἀνανεουμένη. Θεωρεῖ δὲ ὡς κρηπίδα καὶ κορωνίδα, ἀρχὴν καὶ τέλος, τῆς ἐπιτυχίας, τὴν θείαν βοήθειαν.

Δραστηρία ὡσαύτως ὑπῆρξεν ἡ συμμετοχὴ του καὶ εἰς τὸ Δ' Πανελληνιον Θεολογικὸν Συνέδριον, τὸ ὁποῖον συνῆλθεν ἐν Ἀθήναις ἀπὸ 31ης Μαΐου ἕως 2ας Ἰουνίου 1969 καὶ τοῦ ὁποίου ἦτο πάλιν Ἀντιπρόεδρος. Προέβη δὲ καὶ τότε εἰς μίαν ἐνδιαφέρουσαν εἰσήγησιν ἐπὶ τοῦ θέματος «Οἱ Ἕλληνες πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὡς οἰκουμενικοὶ διδάσκαλοι»¹⁷. Εἰς τὴν ὁμιλίαν του αὐτὴν ἐξαιρεῖ τὴν μόρφωσιν πολλῶν πατέρων, οἵτινες ἐγίναν «ιδιόδοξοι τοῦ ἡμετέρου γένους» διὰ τῶν σοφῶν συγγραφῶν των, ὡς καὶ οἰκουμενικοὶ, ἀφοῦ προκαλοῦν τὸν θαυμασμόν τῶν ξένων ἐπιστημόνων, καὶ δὴ τῶν θεολόγων, καὶ τὴν ἐπιθυμίαν των πρὸς μετάφρασιν αὐτῶν εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας. Ἰδιαιτέρως ἐξαιρεῖ τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἀρετὴν τῶν μεγάλων Τριῶν Ἱεραρχῶν, περὶ τῶν τὴν εἰσήγησίν του ἐκείνην μὲ τὸ ἱστορικὸν τῆς κατασκευῆς τοῦ λαβάρου των ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Τὰς πολλαπλᾶς ὑπηρεσίας του πρὸς τὸν θεολογικὸν κλάδον καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν γενικῶς προσέφερον ὁ αἰμίμηστος Καθηγητὴς ἀνιδιοτελῶς καὶ ἐπὶ τῷ μόνῳ σκοπῷ νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς θρησκευτικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς φρονηματιστικῆς καθ' ὅλου καὶ δὴ καὶ τῆς κλασικῆς διδασκαλίας ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει. Τοῦτο καθίσταται σαφὲς καὶ ἐκ τινος ἀπὸ 23-2-1962 ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν τότε ὑπουργὸν Ἑθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων, διὰ τῆς ὁποίας δηλώνει μετ' ἀποφασιστικότητος, ὅτι ἀποχωρεῖ ἐκ τῆς ἐν τῷ Ἀνωτάτῳ Συμβουλίῳ Ἑθνικῆς Παιδείας (ΑΣΕΠ) θέσεώς του, εἰς ἔνδειξιν διαμαρτυρίας διὰ τὴν ἐκ μέρους τοῦ Συμβουλίου τούτου παραγνώρισιν τῆς βασικῆς σπουδαιότητος τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει καὶ τὸν περιορισμὸν τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν εἰς μίαν ὥραν ἑβδομαδιαίως, ζητῶν μετὰ δυνάμεως πολλῆς ἀπὸ τὸν ὑπουργὸν νὰ ἀντιδράσῃ ἀποτελεσματικῶς εἰς τὴν τοιαύτην ὑποτίμησιν τοῦ μαθήματος τούτου, ἥτις ἀντανακλᾷ καὶ εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν¹⁸. Παρομοίου δὲ περιεχομένου ἐπιστολὴν ἀπηύθυνε καὶ πρὸς τὸν Πρόεδρον τοῦ ΑΣΕΠ τῇ 26-2-1962, ἐνημερώσας περὶ τῆς γενναίας ἐκείνης καὶ ἱστορικῆς ἀποφάσεώς του τὸν Κοσμητορὰ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν διὰ σχετικοῦ ἀπὸ 23-2-62 ἐγγράφου του. Ἐξ ἄλλου ἐδημοσίευσεν ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν «Καθημερινήν» (27 καὶ 29-5-62), ὡς καὶ εἰς τὴν «Ἐκκλησίαν» (1962, σελ. 432-434. 462-464) δύο σχετικὰ ἄρθρα ὑπὸ τοὺς τίτλους «Θρησκεία καὶ παιδεία ἐν Ἑλλάδι» καὶ «Ἐκκλησία καὶ παιδεία ἐν Ἑλλάδι».

17. Βλ. Πρακτικὰ τοῦ Δ' Πανελληνίου Θεολογικοῦ Συνεδρίου, Ἀθήναι, 1970, σελ. 76-82.

18. Βλ. «Ἐκκλησία» 39 (1962), σελ. 165.

Ὁ Παναγιώτης Μπρατσιώτης ἀνέπτυξεν ἐπίσης καὶ ἐθνικὴν δρᾶσιν σοβαρὰν, ὡς πχ. κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1940, ὅτε ἐνεψύχωνε τὸν λαόν μας μὲ συγκινητικὰς καὶ ἐνθουσιώδεις πατριωτικὰς ὁμιλίαις εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ δὴ καὶ ἐπαρχιακάς. Ἀξία ἰδιαίτεραις μνείας εἶναι μία τοιαύτη διάλεξις τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ ἐλληνικὸς ἀγὼν τοῦ 21 καὶ τὸ 'ῶχι' τοῦ 1940», γενομένη τῇ 23-3-40 εἰς τὰ Τρίκαλα Θεσσαλίας καὶ δημοσιευθεῖσα τῷ 1970 ἐν Ἀθήναις. Εἰς αὐτὴν παραβάλλει μὲ ἀσυγκράτητον ἐνθουσιασμὸν τὸν ἐπικὸν ἀγῶνα τοῦ 1940, τὸν ὁποῖον ἀποκαλεῖ ἀγῶνα μέγιστον, τιτάνειον καὶ ὑπεράνθρωπον καὶ ἓνα τῶν μεγαλυτέρων, ἱερωτέρων καὶ ἐνδοξοτέρων τοῦ ἔθνους, πρὸς τὴν ἐποποιεῖαν τῶν γιγάντων τοῦ 1821. Μὲ καταφακτὴν συγκίνησιν τονίζει, ὅτι εἰς τὰ χιονισμένα βορειοηπειρωτικὰ βουνὰ καὶ εἰς τὰς ἐλληνικὰς θαλάσσας¹⁹ τὰ ἥρωϊκὰ τέκνα τῆς Ἑλλάδος «γράφουν μὲ τὸ τίμιον αἷμά των νέας σελίδας δόξης ἐκθαμβωτικῆς» σελίδας, αἱ ὁποῖαι θὰ ἀναγινώσκωνται ὑπὸ τῶν ἐπερχομένων γενεῶν τοῦ κόσμου σύμπαντος καὶ θὰ φωτίζουν καὶ θὰ ἐνθουσιάζουν καὶ θὰ διδάσκουν καὶ θὰ παρέχουν ὑποδείγματα πίστεως εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν πατρίδα καὶ ἥρωϊσμοῦ καὶ αὐτοθυσίας, ἐφ' ὅσον χρόνον ταῦτα θὰ θεωρῶνται ὡς ὑψηλαὶ ἀνθρώπινοι ἀρεταὶ»²⁰. Ἐκφράζει δὲ τὴν βεβαιότητα περὶ τῆς νίκης, περὶ τοῦ νέου θριάμβου τῆς ἐλευθερίας κατὰ τῆς ὤμης βίας, τῆς ψυχῆς κατὰ τῆς μηχανῆς, τοῦ ὕλισμοῦ· θριάμβου, μετὰ τοῦ ὁποίου θὰ συνδέεται καὶ ὁ θρίαμβος τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, ἰδιαίτερος δὲ τῆς Ὁρθοδοξίας»²¹.

Ἡ πατριωτικὴ τοῦ Μπρατσιώτου δρᾶσις φανεροῦται καὶ ἐκ τινος ἐτέρας ἐπιστολῆς του, σχετικῆς πρὸς τὸν ἐθνικὸν αὐτὸν ἀγῶνα, ἀπευθυνθείσης πρὸς «τὸν μεγαλύτερον θεολόγον τῆς ἐποχῆς μας, τὸν Ἑλβετὸν Καθηγητὴν Karl Barth», ἐπὶ τῆς ὁποίας τοῦ ἀπέστειλεν οὗτος ἐνδιαφέρουσαν ἀπάντησιν, δημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν «Ἐκκλησίαν» τῆς 5-4-41, καὶ διὰ τῆς ὁποίας ἀποδεικνύεται ὅτι «ὁ ἀγὼν ἡμῶν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως αὐτοῦ ἔσχε ζωηροτάτην ἄμα καὶ εὐεργετικωτάτην ἀπήχησιν ἀνά τὴν ὑφήλιον»²². Εἰς τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν ὁ Μπρατσιώτης εὗρε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὑπομνήσῃ εἰς τὸν Barth τὸν στενὸν σύνδεσμον τοῦ ἔθνους ἡμῶν πρὸς τὴν ἐλληνικὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν μας καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ πρὸς αὐτὴν, ὡς ἀποδεικνύει καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ συνένωσις ἐθνικῶν καὶ θρησκευτικῶν παραδόσεων, καὶ νὰ τονίσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς διὰ τὰ ἐθνικά μας δίκαια.

19. Διὰ τὴν ἀκρίβειαν ὁ ἀείμνηστος Καθηγητὴς ὁμιλεῖ ἐνταῦθα διὰ «βουνὰ τῆς Ἀλβανίας» καὶ διὰ «ὕδατα τῆς Μεσογείου» (βλ. Π. Μ π ρ α τ σ ι ὡ τ ο υ, Ὁ ἐλληνικὸς ἀγὼν τοῦ 21 καὶ τὸ «ῶχι» τοῦ 1940, Ἀθήναι, 1970, σελ. 19).

20. Αὐτόθι.

21. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 18.

22. βλ. σχετικῶς ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 15.

Διὰ τῆς σπουδαίας κοινωνικῆς, ἐθνικῆς καὶ πνευματικῆς καὶ δὴ καὶ τῆς συγγραφικῆς του δράσεως, ὁ ἀείμνηστος Μπρατσιώτης ἐτίμησε τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τῆς ὁποίας ὑπῆρξε βασικὸν καὶ ἐπίλεκτον στέλεχος, καὶ τὴν ὁποίαν, ὁμοῦ μετ' ἄλλων ἐπιφανῶν αὐτῆς Καθηγητῶν, εἶχεν ἀναγάγει εἰς ὑψηλὴν περιωπὴν. Καὶ ἡ Σχολὴ αὕτη, ἀναγνωρίζουσα τὴν ἀξίαν του οὐ μόνον ὡς διαπρεποῦς παλαιοδιαθηκολόγου ἀλλὰ καὶ ὡς σπουδαίου πνευματικοῦ καὶ κοινωνικοῦ παράγοντος τῆς χώρας, περιέβαλλεν αὐτὸν μετ' ἰδιαιτέρου σεβασμοῦ. Ἐξ ἄλλου, χάρις εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν τοῦτο καὶ τὸ ἐν γένει ἀκαδημαϊκὸν κῦρὸς του, ἐξελέγη τῷ 1948 τακτικὸν μέλος τῆς Studiorum Novi Testamenti Societas καὶ τῷ 1951 ἀνηγορεύθη ἐπίτιμος διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γλασκώβης. Τῷ 1955 ἐξελέγη ξένος ἐταῖρος τῆς Βασιλικῆς Φλαμανδικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βελγίου καὶ τακτικὸν μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τῆς ὁποίας διετέλεσε καὶ Πρόεδρος κατὰ τὸ 1960, ἐνῶ τῷ 1966 ἀνηγορεύθη ἐπίτιμος διδάκτωρ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ὡσαύτως ἐτιμήθη καὶ ὑπὸ τῆς Πολιτείας διὰ τοῦ χρυσοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ ἀνωτέρου ταξιάρχου τοῦ φοίνικος, τοῦ ταξιάρχου Γεωργίου τοῦ Α' καὶ τοῦ ἀργυροῦ σταυροῦ τοῦ Σωτῆρος, ἔτι δὲ καὶ ὑπὸ τῶν ἐλληνορθοδόξων Πατριαρχείων διὰ διαφόρων διακρίσεων.

ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΟΝ ΕΡΓΟΝ

Τὸ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ Καθηγητοῦ Παναγιώτου Μπρατσιώτου εἶναι πολυσχιδές. Ἐκτὸς τῶν βασικῶν εἰσαγωγικῶν καὶ ἐρμηνευτικῶν ἐπὶ τῆς Βίβλου συγγραμμάτων του, ἐδημοσίευσεν οὗτος καὶ πολυαριθμούς μονογραφίας ἐπὶ λεπτομερειακῶν βιβλικῶν θεμάτων ἐνδιαφερόντων τὴν τε παλαιοδιαθηκικὴν καὶ τὴν καινοδιαθηκικὴν ἐπιστήμην, ἢ ἄλλας τινάς, ἐχούσας συγχρόνως καὶ πρακτικὸν χαρακτήρα καὶ σκοπὸν. Πολλὰ δὲ ἄλλα ἔργα του ἀναφέρονται εἰς ἐξωβιβλικὰ θέματα καὶ εἰς γενικὰ θεολογικά, ἐνῶ ὑπάρχουν καὶ τινὰ, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι κἀν θεολογικά, ἀλλὰ ἐκκλησιαστικά, παιδαγωγικά καὶ κυρίως κοινωνιολογικά. Ἐλέχθη ἄλλως τε ἤδη, ὅτι εἵλκυεν αὐτὸν ζωηρῶς, παραλλήλως πρὸς τὴν θεολογικὴν ἔρευναν, καὶ ἡ κοινωνιολογία, διὰ τὴν θεραπείαν τῆς ὁποίας εἶχεν ἐργασθῆ πυρετωδῶς, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ καὶ τῷ ζήλῳ του, ὅπως ἐπεκτείνῃ τὴν δραστηριότητά του καὶ πρὸς τὸν κοινωνικὸν τομέα.

Ἐκ τῶν προηγηθέντων ἀντιλαμβάνεται τις, ὅτι λεπτομερῆς ἀνάλυσις τοῦ ἐκτενεστάτου ἔργου τοῦ Καθηγητοῦ Μπρατσιώτου δὲν εἶναι εὐχερής. Θὰ προσπαθήσωμεν ὅμως νὰ ἀναλύσωμεν τὰ σπουδαιότερα καὶ ἀντιπροσωπευτικώτερα τῶν ἔργων του καὶ δὴ, κατὰ σειρὰν, τῶν παλαιοδιαθηκολογικῶν, τῶν καινοδιαθηκολογικῶν, τῶν ἐν γένει θεολογικῶν καὶ ἄλλων τινῶν μὴ θεολογικῶν. Ἐν συνεχείᾳ θὰ παραθέσωμεν ἀπλῶς τοὺς τίτλους διαφόρων ἄλλων δημοσιευμάτων του, κυρίως δὲ βιβλιοκρισίας καὶ βιβλιοκριτικὰ σημειώματα, τὰ τὰ ὁποῖα δὲν περιέχονται εἰς τὸν σχετικὸν ἐν τῇ ΕΕΘΣΠΑ πίνακα τῶν ἔργων του, τέλος δὲ καὶ τὰ πολυαριθμότατα περιοδικά, ἐπετηρίδας, ἐφημερίδας, τιμητικοὺς τόμους, τὰ ἐν γένει συλλογικὰ ἔργα κλπ., εἰς τὰ ὁποῖα ἔχουν δημοσιευθῆ ἔργασίαι του, οὕτως ὥστε νὰ δυνηθῇ τις νὰ σχηματίσῃ πληρεστέραν, κατὰ τὸ δυνατὸν, εἰκόνα τῆς ὅλης συγγραφικῆς δραστηριότητος τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητοῦ.

Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, μετὰ δύο παρατηρημάτων περὶ ἀποκρύφων καὶ νεωτέρων μεταφράσεων τῆς Π.Δ., Ἀθήναι, 1937.

Τὸ ὀγκῶδες τοῦτο ἔργον εἶναι, ἴσως, τὸ σπουδαιότερον καὶ πάντως ἐκεῖνο διὰ τοῦ ὁποίου ἀντιπροσωπεύεται, κατὰ τὴν ἡμετέραν τοῦλάχιστον ἐκτίμησιν, ὁ βιβλικὸς ἐπιστήμων Παναγιώτης Μπρατσιώτης. Συμπυκνώνει ὅλας τὰς γνώσεις περὶ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων ζητημάτων τὰ ὁποῖα ἀπασχολοῦν τὴν παλαιοδιαθηκικὴν ἐπιστήμην, καὶ καθιστοῦν αὐτὸ πολῦτιμον

βοήθημα διὰ τοὺς φοιτητὰς τῆς Θεολογίας καὶ διὰ πάντα βουλόμενον νὰ ἐνημερωθῇ ἐπὶ τῆς Βίβλου τῆς Π. Διαθήκης ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς ἐρευνητὰς αὐτῆς. Οὕτως ἐξετάζονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ εἰσαγωγικὰ ζητήματα τῶν ἐπὶ μέρους βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ ἱστορία τῆς συγκροτήσεως τοῦ λεγομένου κανόνος καὶ ἡ ἱστορία τοῦ κειμένου αὐτῆς. Εἶναι δὲ ἄξιον προσοχῆς ὅτι μέγα μέρος τοῦ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κειμένου ἀναφερομένου τμήματος τῆς Εἰσαγωγῆς ἀφιεροῦται εἰδικῶς εἰς τὴν μετάφρασιν τῶν Ο' καὶ δὴ εἰς τὰ περιστατικά τῆς προελεύσεώς της, εἰς τὸν γλωσσικὸν χαρακτήρα, τὸ κῦρος καὶ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς, εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κειμένου τῶν Ο' καὶ τὰς ἀναθεωρήσεις αὐτοῦ, εἰς τὰ χειρόγραφα καὶ τὰς ἐντύπους ἐκδόσεις αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν συναγωγὴν ἐν τέλει σοβαρῶν ἐπιστημονικῶν πορισμάτων ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν Ο' (βλ. σελ. 548-583). Ταῦτα μαρτυροῦν, ἀσφαλῶς, ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν ἰδιαιτέραν ἐνασχόλησιν τοῦ σ. μὲ τὴν μετάφρασιν τῶν Ο' καὶ τὰ πολυποικίλα προβλήματα αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸν σπάνιον ζῆλόν του πρὸς προβολὴν τῆς ἐπισήμου ταύτης Βίβλου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ὁ σ. εἶναι πλήρως ἐνημερωμένος ἐπὶ τῆς διεθνoῦς βιβλιογραφίας, τῆς μέχρι καὶ τῶν τελευταίων ἐτῶν πρὸ τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου, καὶ ἔχει λάβει ὑπ' ὄψιν του ἐν πολλοῖς τὴν ἔρευναν καὶ ἑτεροδόξων θεολόγων, τὰ πορίσματα τῆς ὁποίας δὲν υἰοθετεῖ μετ' εὐκολίας, ἀλλ' ὑποβάλλει εἰς βάσανον, ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησιαστικὴν καὶ βιβλικὴν παράδοσιν καὶ τὰς ἀπόψεις τῶν εὐαρίθμων ὀρθοδόξων ἐρευνητῶν. Εἶναι δὲ πρὸς τιμὴν του ὅτι, καίτοι συντηρητικῶν ἀρχῶν, οὐδεμίαν ἐπιστημονικὴν θεωρίαν, ἔστω καὶ ὑπεράγαν φιλελευθέραν καὶ ριζοσπαστικὴν, ἀποκρύπτει πρὸς ἀποφυγὴν ἀντιμετωπίσεώς της, οὐδὲ ἀπορρίπτει ἐκ τῶν προτέρων, ἀλλὰ συζητεῖ καὶ ἀντιπαρατάσσει μετὰ θάρρους τὰ ἐπιχειρήματά του, ἐνισχυόμενος πρὸς τοῦτο τόσον ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν Ἰουδαϊκὴν καὶ χριστιανικὴν παράδοσιν ὅσον καὶ ἀπὸ σώφρονος ἑτεροδόξου, ρωμαιοκαθολικοῦ κυρίως, παλαιοδιαθηκολόγου. Καὶ εἶναι πάλιν πρὸς τιμὴν του, ὅτι δὲν παρουσιάζει ἐξάρτησιν ἐκ τῶν ξένων πηγῶν πέρα τοῦ ἐπιτρεπομένου, καί, ἐννοεῖται, ὡς εὐσυνείδητος ἐπιστήμων, δὲν ἀντιγράφει ξένα βοηθήματα.

Ἐξ ἄλλου καίτοι χρησιμοποιεῖ ἥπιον καὶ ἤρεμον ὕφος ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν διαφορῶν προβλημάτων τὰ ὁποῖα ἀναφύονται ἐκάστοτε ἐν τῇ ἐρεύνη του, ἔχει ἐν τούτοις τὸ σθένος νὰ ἐκδηλώσῃ ἀνεκδοκίαν καὶ ἐντόνωσιν τὴν ἐμμονὴν του εἰς τὴν παράδοσιν καὶ νὰ λαμβάνῃ σαφεῖς θέσεις ἐπ' αὐτῶν, διευκολύνων οὕτω τὸν ἀναγνώστην νὰ ἀντιληφθῇ ποῖαι εἶναι αἱ σχετικαὶ ἀπόψεις τὰς ὁποίας υἰοθετεῖ. Δὲν εἶναι δηλ., τρόπον τινά, ἄχρους καὶ ἄτονος ἐν προκειμένῳ καὶ δὲν ὑπεκφεύγει ἐπιτηδεῖως ἐν τῇ ἐξετάσει καὶ τῶν πλέον ἀκανθωδῶν προβλημάτων, οὐδὲ ἀποφεύγει νὰ διαφωτίξῃ ἱκανοποιητικῶς τὸν ἔχοντα ἀνάγκην χειραγωγίας ἀναγνώστην, ὅστις, ὅταν διαπιστώσῃ ἐσκεμμένην ἔλλειψιν σαφηνείας ἐκ μέρους τοῦ συγγραφέως, παραπαίει καὶ ἀγανακτεῖ.

Λαμβανομένων τούτων ὑπ' ὄψιν, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι τὸ κλασικὸν τοῦτο ἔργον θὰ ἀποτελῇ πολύτιμον σύμβουλον καὶ διὰ τὰς ἐπερχομένας γενεὰς τῶν θεολόγων, βουλομένων νὰ ἐνημερωθοῦν ἐφ' ὅλων τῶν παλαιοδιαθηκολογικῶν προβλημάτων, ὅπως ταῦτα ἐξετάζονται ὑπὸ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας καὶ ἀντιμετωπίζονται ὑπὸ τῶν νεωτέρων θεολόγων ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου. Ἄλλως τε ἦτο καὶ τὸ μοναδικὸν πανεπιστημιακὸν σύγγραμμα τὸ ὁποῖον ἐντυπωσίαζε τοὺς κατ' ἔτος νεοεισαγομένους εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τῶν Ἀθηνῶν, ὡς διδασκομένους εἰς τὸ Α' ἔτος σπουδῶν τὸ μάθημα τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Καὶ δὲν θὰ ἦτο ὑπερβολὴ νὰ εἰπώμεν, ὅτι οὐδεὶς σχεδὸν ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς καθηγεσίας Μπρατσιώτου φοιτησάντων εἰς τὴν Σχολὴν ταύτην ἔχει μείνει ἀνεπηρέαστος καὶ ἀσυγκίνητος ἐκ τῆς σθεναρᾶς προσωπικῆς προσπαθείας τοῦ Διδασκάλου ἡμῶν πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς ἀρνητικῆς λεγομένης κριτικῆς καὶ δὴ τῆς περὶ προελεύσεως τῆς Πεντατεύχου διαβοήτου θεωρίας τοῦ κορυφαίου προτεστάντου παλαιοδιαθηκολόγου καὶ ἀνατολιστοῦ Ἰουλίου Wellhausen (1844-1918), ὅστις (διὰ νὰ ἐπαναφέρωμεν εἰς τὴν μνήμην μας τὴν καὶ γλωσσικῶς ὠραιοτάτην καὶ γλαφυρωτάτην καὶ διὰ τοῦτο καὶ εὐχερέστατα ὑπὸ τῶν φοιτητῶν ἀποστηθιζομένην φράσιν ἐκ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος συγγράμματός) ἦτο «ἀνὴρ ἐκτάκτου μὲν ὀξυνείας καὶ σπανίας φιλολογικῆς συγκροτήσεως καὶ θαυμαστῆς πολυμαθείας, ἅμα δὲ καὶ πειστικωτάτου καλάμου, ἀλλ' εἰς ἄκρον αὐθαίρετος καὶ ριζοσπαστικὸς καὶ ὑβρεως πρὸς τοὺς ἄλλως φρονοῦντας ἔμπλεως» (βλ. σελ. 21).

Ὁ ἐπιφανὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Erlangen Γερμανὸς Καθηγητῆς O. Procksch, κρίνων τὸ ἐν λόγῳ σύγγραμμα, γράφει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἐξῆς: «Ὁ Καθηγητῆς Μπρατσιώτης ἀποδεικνύει ἀξιοθαύμαστον γνῶσιν τῆς τε προτεσταντικῆς καὶ τῆς ρωμαιοκαθολικῆς καὶ ἐννοεῖται καὶ τῆς ὀρθοδόξου γραμματείας»²³. Καὶ ὁ ἐπίσης ἀείμνηστος Γερμανὸς Καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Tübingen Fr. Stier γράφει σχετικῶς: «Δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ θεολογικὴν θέσιν τοῦ συγγράμματός τούτου, δυνάμεθα μόνον νὰ διαβεβαιώσωμεν, ὅτι καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ χώρᾳ θὰ ἡδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς κατὰ πάντα ἄξιον καὶ ὡς ἰσοστάσιον πρὸς πολλὰ ἔργα τῆς εἰσαγωγικῆς γραμματείας»²⁴. Καὶ ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν ὁ σοφὸς Καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρυσόστομος Παπαδόπουλος γράφει, μεταξὺ πολλῶν ἄλλων: «...εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἐπιστημονικὸν ἔργον, ἄξιον πάσης προσοχῆς ὡς ἔργον πλήρες καὶ ἄρτιον, ἐπιλύον πάντα τὰ εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἀναγόμενα ζητήματα»²⁵. Ὁρθῶς δὲ καὶ

23. Βλ. «Theologische Blätter» 1939, σελ. 162.

24. Βλ. «Tübinger Theologische Quartalschrift» 1939, σελ. 473.

25. Βλ. «Θεολογία» 15 (1937), σελ. 274.

δικαίως σημειοῦνται καὶ τὰ ἐξῆς ὑπὸ τοῦ L. M. D²⁶, εἰς ἔγκριτον καὶ διεθνοῦς κύρους ἐπιστημονικὸν βιβλικὸν περιοδικόν· «Δὲν διστάζομεν νὰ συγκαταλέξωμεν τὸ ὠραῖον ἔργον τοῦ κ. Μπρατσιώτου μεταξὺ τῶν ἀρίστων Εἰσαγωγῶν εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην»²⁷.

Σημειωτέον ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦτο τοῦ ἀειμνήστου Μπρατσιώτου ἀνετυπώθη ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἐκ τῆς πρώτης ταύτης ἐκδόσεως, τῷ 1975, διότι μέχρι τότε δὲν εἶχεν ἐκδοθῆ παρ' ἡμῖν νεωτέρα τις Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Ὁμιλοῦμεν δὲ περὶ πρώτης ἐκδόσεως, διότι ὁ ἀειμνήστος Καθηγητὴς εἶχεν ἐκπονήσει τῷ 1955 καὶ μίαν ἐπιτομὴν τοῦ ἔργου του αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν ἐξέδωκεν ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐπιτομος Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην». Ἡ ἐπιτομὴ αὕτη, καίτοι εἶναι κατὰ πολὺ βραχυτέρα τῆς πρώτης ἐκδόσεως, ἀνταποκρίνεται πλήρως πρὸς τὰς ἐπιστημονικὰς ἀνάγκας τῶν φοιτητῶν καὶ εἶναι καὶ ἐκσυγχρονισμένη. Ὁ σ. δὲ δὲν ἔχει ἀποστῆ ἐνταῦθα τῶν γραμμῶν τῆς κατευθύνσεως τῆς πρώτης ἐκδόσεως. Οὕτως ἐπιμένει εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ὅλων τῶν θεμελιωδεστέρων καὶ ἐν γένει σπουδαιότερων ζητημάτων τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Διαθήκης, ἀλλὰ παραλείπει τὴν λεπτομερῆ ἐπιστημονικὴν συζήτησιν καὶ τὴν παλαιότεραν βιβλιογραφίαν.

Βραδύτερον ὁ ἀειμνήστος Καθηγητὴς συνέταξεν Εἰσαγωγὰς ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου εἰς ὅλα τὰ βιβλία τῆς Π. Διαθήκης εἰδικῶς διὰ τὴν γνωστὴν Bible Oecuménique, ἣ ὁποία ἐξεδόθη εἰς δύο τόμους, ἐν Παρισίοις τῷ 1965-66.

Οἱ Φιλισταῖοι καὶ ὁ αἰγαιοκρητικὸς πολιτισμὸς, Ἀθήναι, 1926.

Εἰς τὴν ἀξιόλογον καὶ δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσαν ταύτην πραγματείαν, ὁ ἀειμνήστος Καθηγητὴς ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν πολιτισμὸν τῶν Φιλισταίων, περὶ τῶν ὁποίων ἀντλεῖ πολλὰς πληροφορίας τόσον ἐκ τῆς Π. Διαθήκης καὶ τῶν ἱστορικῶν Ἰωσήπου, Ἡροδότου κ.ἄ. ὅσον καὶ ἐκ διαφόρων μνημείων καὶ ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων. Ἐξετάζει σχεδὸν λεπτομερῶς τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν καταγωγὴν καὶ προέλευσιν τῶν Φιλισταίων, ἐπιβεβαιῶν καὶ δι' ἰδίων ἐπιχειρημάτων, ὅτι οὗτοι, ἢ τοῦλάχιστον μέρος αὐτῶν, προήρχοντο ἐξ ἑλληνικῆς χώρας καὶ δὴ ἐκ Κρήτης. Ἐξ ἄλλου ἀποδεικνύει τὴν πολλαπλῆν σπουδαιότητα τῆς ἱστορικῆς ἐξερυνήσεως τοῦ φιλισταϊκοῦ κόσμου τόσον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰσραήλ, εἰς τὴν ὁποίαν διε-

26. Εἰκάζομεν ὅτι τὸ ὑπὸ τὰ ἀρκτικά ταῦτα γράμματα ὄνομα εἶναι τοῦ διαπρεποῦς ρωμαιοκαθολικοῦ παλαιοδιαθηκολόγου Louis Dennefeld, ὅστις εἶχεν ἐπίσης ἐκδώσει ἀξιόλογον Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην τῷ 1934, γαλλιστί, ἐδημοσίευσεν δὲ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν περισπούδαστους μελέτας καὶ βιβλιοκρισίας ἐν τῇ «Revue Biblique».

27. Βλ. «Revue Biblique» 1937, σελ. 612.

δραμάτισαν οί Φιλισταῖοι καίριον ρόλον, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν προϊστορίαν τῆς ἐν Παλαιστίνῃ διαδόσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ ὁποίου οὗτοι ὑπῆρξαν πρόδρομοι. Διὰ τῆς λεπτομεροῦς ταύτης ἐρεύνης του τεκμηριώνει τὸν στενὸν σύνδεσμον τῆς Βιβλικῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς, ἐνῶ συγχρόνως ἐπιβεβαιώνει δι' ἐνὸς ἐπὶ πλέον παραδείγματος τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν τῶν πληροφοριῶν τῆς Π. Διαθήκης. Διὰ τῶν ὄσων περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Φιλισταίων γράφει, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ λαὸς οὗτος ἦτο μὲν ὀλιγάριθμος, μέγας ὅμως ποιητικῶς, γενναῖος, ἐμπειροπόλεμος καὶ φορεὺς ὑψηλοῦ πολιτισμοῦ, τὸν ὁποῖον διετήρησε καὶ προήγαγεν. Ἐξ ἄλλου ἐξ ὄσων ἀναφέρει περὶ τῆς θρησκείας των, τῆς πολιτικῆς των διοργανώσεως, τῶν καλῶν καὶ δὴ τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν των καὶ τῶν ἄλλων ἐκφάνσεων τοῦ πολιτισμοῦ των ἀποδεικνύει, ὅτι οὗτοι ἦσαν λαὸς ἀξιόλογος καὶ περισπούδαστος. Νομίζομεν ὅτι διὰ τούτων συμβάλλει ὁ ἀείμνηστος Καθηγητῆς εἰς τὴν δικαιότεραν κρίσιν περὶ τοῦ φιλισταϊκοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι μᾶλλον ἀσυμπαθῆς, θεωρούμενος καὶ εὐτελής, διὰ λόγους οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι τοῦ παρόντος.

Ἑβδομηκοντολογικὰ μελετήματα, ἐν «Θεολογία» 4 (1926), σελ. 227-247. 319-342. 5 (1927), σελ. 56-75.

Εἰς τὰς περισπούδαστους αὐτὰς μελέτας του, μετὰ διεξοδικὰς ἐρέυνας εἰς τὰς πηγὰς καὶ τὴν νεωτέραν διεθνῆ βιβλιογραφίαν, ἀσχολεῖται ὁ σ. με ἐνδιαφέροντα προβλήματα τῆς μεταφράσεως τῶν Ο', τονίζων ὅτι περὶ αὐτὴν ἔχει δημιουργηθῆ ὀλόκληρος ἐπιστήμη, τὴν ὁποίαν προσφυῶς ὀνομάζει οὗτος «Ἑβδομηκοντολογίαν» (σελ. 227).

Εἰς τὸ Α' σχετικὸν μελέτημά του ἀσχολεῖται μετὰ τὴν ἱστορίαν τῶν διὰ μέσου τῶν αἰώνων σπουδῶν περὶ τοὺς Ο', τὴν ὁποίαν διαιρεῖ εἰς τρεῖς μεγάλας περιόδους (σελ. 228-246). Εἰς τὸ Β' μελέτημά του ἀσχολεῖται μετὰ τὴν γλῶσσαν τῆς ἐν λόγῳ μεταφράσεως, ἀποδεικνύων ὅτι αὕτη εἶναι κατὰ βάσιν ἢ κοινὴ (σελ. 319-342). Διαπιστώνει δὲ ἐξ ἄλλου ὅτι εἶναι μὲν κατὰ τε τὸ φθολογικὸν καὶ τὸ τυπικὸν καὶ τὸ λεξιλόγιον καὶ κατὰ τὴν σύνταξιν ἢ ἑλληνιστικὴ κοινὴ, ἔχει ὅμως καὶ τὴν σημιτικὴν χροιάν, «ὀφειλομένην ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πρωτοτύπου» (5 [1927], σελ. 75). Καὶ καταλήγει εἰς τὸ ὀρθὸν συμπέρασμα, ὅτι ἡ μετάφρασις τῶν Ο' δὲν εἶναι μνημεῖον ἰουδαio-ἑλληνικοῦ ἰδιώματος, οὔτε μνημεῖον ἑλληνικὸν τῆς ἀκραιφνοῦς ἑλληνιστικῆς γλώσσης.

Ἡ σπουδαιότης τῶν ἑβδομηκοντολογικῶν μελετῶν τοῦ Μπρατσιώτου εἶναι ἀναμφισβητήτως μεγάλη, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅχι μόνον ὅτι αὗται εἶναι ἐπιστημονικῶς ἄριται καὶ ἐπιτυχεῖς, ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι μεγίστη καὶ ἡ

σπουδαιότης αὐτῆς ταύτης τῆς Βίβλου τῶν Ο' διὰ τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος.

Αἱ ᾠδαὶ τῶν Ἀναβαθμῶν τοῦ Ψαλτηρίου, Εἰσαγωγή, Κείμενον Ο', Σχόλια, Παράφρασις, ἔκδ. Α', Ἀθῆναι, 1928, ἔκδ. Β', 1956.

Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ὑπομνήματος εἰς τὴν συλλογὴν τῶν δέκα πέντε γνωστῶν ψαλμῶν τοῦ Ψαλτῆρος καὶ δὴ τῶν ὑπ' ἀριθ. 119-133 (μασ. 120-134), ἕκαστος τῶν ὁποίων φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «ὠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν». Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο παρουσιάζει εὐλογον ἐνδιαφέρον, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἢ χρῆσις τῶν ἐν λόγῳ ψαλμῶν εἶναι συχνὴ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἶναι δυσχερεστάτη ἢ κατανόησις αὐτῶν εἰς τινὰ τοῦλάχιστον σημεῖα, ὅπου χρειάζεται διασάφησις τοῦ κειμένου καὶ ἀνάλυσις αὐτοῦ ἐπὶ τῇ βάσει φιλολογικῶν, θεολογικῶν, ἱστορικῶν καὶ ἐβραϊολογικῶν στοιχείων. Ὁ ἀείμνηστος Καθηγητῆς, πολυμαθὴς ὢν καὶ ἔμπειρος καὶ γλαφυρὸς ἐρμηνευτῆς, διευκολύνει ἄριστα τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν τελείαν καὶ βαθεῖαν κατανόησιν τοῦ δυσχεροῦς τούτου κειμένου, εἴτε οὗτος εἶναι φοιτητῆς τῆς Θεολογίας εἴτε μελετητῆς ἐν γένει τῆς Π. Διαθήκης, ἐπιστήμων ἢ μὴ, ἢ καὶ ἀπλοῦς φιλακόλουθος. Πρὸς τοῦτο ἐκτὸς τοῦ εὐχρόστου ἐπισήμου ἐκκλησιαστικοῦ κειμένου τῶν Ο' χρησιμοποιοεῖ καὶ τὸ παράλληλον ἐβραϊκόν, καθὼς καὶ πολλὰς παλαιὰς καὶ νεωτέρας μεταφράσεις, ἑλληνικὰς καὶ ξένας, διασαφηνίζων ἐπαρκῶς τὴν ἔννοιάν του. Προηγουμένως ἐξετάζει, εἰς λίαν ἐμπεριστατωμένην εἰσαγωγὴν, ὅλα τὰ θέματα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ψαλμῶν αὐτῶν καὶ δὴ εἰς τὸν σκοπὸν δι' ὃν συνεστήθη ἡ συλλογὴ αὕτη, εἰς τὴν προέλευσίν των, τὴν χρῆσίν των εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν, ἐνῶ διὰ μακρῶν ἀσχολεῖται μὲ τὴν σημασίαν τῆς ἐπιγραφῆς «ὠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν».

Γενικῶς εἰπεῖν τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι μία ἀξιόλογος φιλολογικὴ μετάφρασις καὶ ἐρμηνεῖα τῆς ὡς ἄνω ψαλμικῆς συλλογῆς. Ἄλλ' ὁ σεμνότατος Καθηγητῆς γράφει ἐν ἐκδήλῳ ταπεινῷ φρονήματι «Μεθοδικῆ δὲ καὶ εἴ τις ἄλλη ἔλλειψις ἐν τῷ παρόντι Ἵπομνήματι ἐλπίζομεν ὅτι θέλει κριθῆ ἔπιεικῶς ὑπὸ τῶν ἐπαϊόντων» (σελ. 7), καὶ εὐχεται ὅπως τὸ ἐν λόγῳ ἔργον «παράσχη ἀφορμὴν εἰς ἐμφάνισιν καὶ τελειοτέρων ἐρμηνευτικῶν ἐπὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐργασιῶν» (σελ. 8).

Ἡ κοινωνιολογικὴ σημασία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἐν «Θεολογία» 6 (1928), σελ. 21-35. 130-141.

Ἐν ἀρχῇ ἀσχολεῖται ὁ σ. μὲ τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν τοῦ Ἰσραὴλ ἀπὸ τῆς πρώτης ἐγκαταστάσεως αὐτοῦ ἐν Παλαιστίνῃ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ

Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀποδεικνύει διὰ πολλῶν βιβλικῶν μαρτυριῶν, ὅτι ἡ κοινωνικὴ του ἀνέλιξις διὰ μέσου τῶν αἰῶνων ὑπῆρξεν ὁμαλή. Ἐν συνεχείᾳ ἐξετάζει τοὺς κοινωνικοὺς θεσμοὺς καὶ τὰς κοινωνικὰς ἀρχὰς τῆς Π. Διαθήκης καὶ διακριβώνει τὸ κοινωνικὸν αὐτῆς πνεῦμα. Περαιτέρω δὲ ἐξαίρει τὴν στάσιν αὐτῆς ἔναντι τῶν πτωχῶν καὶ τὸ ἐν γένει βάθος καὶ τὴν εὐρύτητα τοῦ κοινωνικοῦ πνεύματος αὐτῆς, τὰ ὅποια εἶναι ἀπαύγασμα τῆς παλαιοδιαθηκικῆς θρησκείας.

Ἅ Ο Ἐκκλησιαστής. Εἰσαγωγή—Κείμενον Ο—Μετὰφρασις τοῦ ἑβραϊκοῦ—Σχόλια, Ἀθῆναι, 1951 (ΕΕΘΣΠΑ, 1950-51).

Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὁ ἀείμνηστος Καθηγητὴς καταδεικνύει τὴν θεολογικὴν καὶ τὴν μεγάλην θρησκευτικὴν καὶ διδακτικὴν σπουδαιότητα τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ, τοῦ φιλοσοφικοῦ καὶ διδακτικοῦ καὶ ἐξόχως ἐνδιαφέροντος τούτου βιβλίου, τὸ ὅποῖον εἶναι συγχρόνως καὶ παρεξηγημένον, λόγω τῶν ἐν πολλοῖς δυσνοήτων ἰδεῶν του. Συμβάλλει δὲ εἰς τὴν διάλυσιν τῶν γενομένων παρεξηγήσεων τοῦ βιβλίου, διὰ τῆς ὀρθῆς καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐρμηνευτικὴν παράδοσιν καὶ τὰ νεώτερα ἐπιστημονικὰ ὑπομνήματα ἐστηριγμένης ἐρμηνείας του. Αὕτη γίνεται ἐκ τοῦ κειμένου τῶν Ο', λαμβάνεται ὅμως ἐν προκειμένῳ ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ἑβραϊκόν.

Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἔργου ἐξετάζονται τὰ ποικίλα θέματα τοῦ βιβλίου, ὡς εἶναι ἡ λογοτεχνικὴ ὑφή του, ἡ ἰδεολογία του, ἡ φιλολογικὴ σχέση του πρὸς ἄλλα βιβλία τῆς Π. Διαθήκης καὶ τὸ πολυσυστηθὲν πρόβλημα περὶ τοῦ συγγραφέως του. Ἐπὶ τοῦ δυσχεροῦς τούτου προβλήματος ὁ ἀείμνηστος Καθηγητὴς δὲν ἐπηρεάζεται ἐκ τῶν ἐντυπωσιακῶν πορισμάτων πολλῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν, ἀποκρουόντων τὴν παλαιόθεν γενικῶς παραδεκτὴν ἄποψιν περὶ τῆς σολομωντείου προελεύσεως τοῦ βιβλίου, ἀλλ', ἐμμένων εἰς τὴν παράδοσιν, ἐκφράζει τὴν ἐλπίδα ὅτι «δὲν ἀπέχει πολὺ ὁ καιρὸς, καθ' ὃν θέλει ἀποτολημηθῆ ἀναθεώρησις καὶ τῆς περὶ τοῦ συγγραφέως τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ γνώμης ἐπὶ τὸ εὐνοϊκώτερον πρὸς τὴν παράδοσιν, ὡς συνέβη καὶ περὶ τοὺς Ψαλμοὺς καὶ τὰς Παροιμίας, ἂν οὐχὶ ἐν ὄλῳ, τοῦλάχιστον κατὰ μέγα μέρος, μάλιστα δὲ μετὰ τὰς νεωτέρας ἐν τῇ Ἑγγύς Ἀνατολῇ ἀνακαλύψεις, αἵτινες φαίνονται μᾶλλον εὐνοοῦσαι τοιαύτην τινὰ ἀναθεώρησιν, προκειμένου περὶ τοῦ παρόντος βιβλίου» (σελ. 8). Σημειωτέον ὅτι τὴν ἄποψιν ταύτην δὲν φαίνεται νὰ συμερίζεται ὁ ἀείμνηστος Βέλλας, ὅστις ὅμως ἐκφράζεται εὐμενῶς διὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην τοῦ Μπρατσιώτου εἰς μίαν σχετικὴν βιβλιοκρισίαν του, εἰς τὴν ὁποίαν μεταξὺ ἄλλων γράφει: «...μετὰ χαρᾶς ἐδέχθημεν τὴν ἐρμηνείαν εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν τοῦ ἀγαπητοῦ Συναδέλφου κ. Π. Μπρατσιώτου», προσθέτων περαιτέρω ὅτι «δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ αἰσθανθῆ τις

χαράν, διότι διὰ τῆς παρουσίας συγγραφῆς προστίθεται σημαντικὸς λίθος εἰς τὸ ὄλον παρ' ἡμῖν Ἑρμηνευτικὸν οἰκοδόμημα»²⁸.

Ὁ προφήτης Ἡσαΐας, Εἰσαγωγή, Κείμενον Ο', Μετάφρασις, Σχόλια.
Τεῦχος Α' Κεφ. Α'-ΙΒ', Ἀθήναι, 1956.

Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὑπομνηματίζονται τὰ δώδεκα πρῶτα κεφάλαια τοῦ Ἡσαΐου, τοῦ ἀπὸ ἑρμηνευτικῆς καὶ δὴ καὶ θεολογικῆς ἀπόψεως σπουδαιοτάτου τούτου προφητικοῦ βιβλίου τῆς Π. Διαθήκης, κυρίως λόγῳ τοῦ θαυμασίου θρησκευτικοῦ καὶ χριστολογικοῦ περιεχομένου του. Τὰ ἐν λόγῳ κεφάλαια ἀποτελοῦν, ὡς γνωστόν, τὸ πρῶτον τοῦ βιβλίου τμήμα, εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται λόγος «περὶ τῆς Ἰουδαίας καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ» καὶ δὴ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπειλητικῶς. Ἐν ἀρχῇ ἐξετάζει ὁ σ. τὰ εἰσαγωγικὰ ζητήματα τοῦ βιβλίου καὶ ἐν συνεχείᾳ ὑπομνηματίζει τὸ κείμενον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μετάφρασεως τῶν Ο' κυρίως, λαμβάνων ὅμως ὑπ' ὄψιν του καὶ τὸ μασσαριτικὸν ἑβραϊκόν. Ἀπὸ ἀπόψεως ἑρμηνευτικῆς μεθόδου ἀκολουθεῖ τὴν γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἑρμηνείαν καὶ τὴν θεολογικὴν καὶ δὴ τὴν χριστολογικὴν, ἣ ὁποία εἰς τὴν ἀρχαίαν ἰδίως Ἐκκλησίαν ἤτο λίαν προσφιλές. Ἡ ἑρμηνευτικὴ αὕτη ἐργασία, καίτοι ἔχει ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα, περιέχει καὶ ἄλλα τινὰ στοιχεῖα, διὰ τῶν ὁποίων ἐμπνέεται σεβασμὸς τόσον πρὸς τὸν μεγαλοφωνότατον προφήτην Ἡσαΐαν, ὅσον καὶ πρὸς τὸ ἱερὸν κείμενον τοῦ φερωνύμου βιβλίου.

Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι σήμερον, ἐν «Ἐκατονταετηρίς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν», Ἀθῆναι, 1937, σελ. 249-263).

Εἰς τὴν ἐνδιαφέρουσαν κριτικὴν καὶ ἀρκούντως διαφωτιστικὴν ταύτην ἐργασίαν του, ὁ ἀείμνηστος Καθηγητὴς ἀσχολεῖται μὲ τὰς προσπάθειάς, αἱ ὁποῖαι κατεβλήθησαν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ 1937 (ἔτους δημοσιεύσεως τῆς «Ἐκατονταετηρίδος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν», ἐορτάζοντος τὴν πρώτην ἑκατονταετίαν ὑπὸ τῆς ἰδρύσεώς του), πρὸς μελέτην καὶ ἔρευναν τῆς Π. Διαθήκης. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν καὶ ἐρευνᾷ ὅλας τὰς σχετικὰς παλαιοδιαθηκολογικὰς ἐργασίας, αἱ ὁποῖαι εἶδον τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος κατὰ τὴν ὡς ἄνω μακροτάτην χρονικὴν περίοδον. Ἀναφερόμενος δὲ ἰδιαιτέρως εἰς τὸ ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας μέχρι τοῦ ἔτους 1937 διάστημα, παρουσιάζει καὶ σχολιάζει τὰ ἐπιστημονικὰ δημοσιεύματα πρῶτον τῶν θεολόγων Καθηγητῶν τοῦ μόνου μέχρι τότε λειτουργοῦντος Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν,

28. Βλ. «Θεολογία» 23 (1952), σελ. 466.

ἐν συνεχείᾳ δὲ καὶ τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν Χάλκης καὶ Σταυροῦ, μεταξύ τῶν ἄλλων δὲ καὶ ἐκδόσεις, μεταφράσεις καὶ λογοτεχνικὰς ἐπεξεργασίας τῆς Π. Διαθήκης.

Ἡ γενομένη ἐν προκειμένῳ ἔρευνα πρέπει νὰ ὑπῆρξεν ἄκρως δυσχερῆς, λόγῳ τῶν ἀτελειῶν τὰς ὁποίας παρουσίαζον τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν Π. Διαθήκην ἐκδοθέντα κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἔργα. Εἶναι ἄλλως τε γνωστόν, ὅτι οἱ ἀδύναμοι τότε "Ἕλληνες ὀρθόδοξοι θεολόγοι ἠγωνίζοντο μὲ ἐφόδια τὴν πατερικὴν παράδοσιν νὰ ἐπιβιώσουν ἐν μέσῳ τῶν συγκρουομένων προτεσταντῶν καὶ ρωμαιοκαθολικῶν γιγάντων. Ἐπισημαίνει δὲ ὁ ἀείμνηστος Καθηγητῆς τὸ γεγονός, ὅτι «τὰ πλεῖστα τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν Π. Διαθήκην ἔργων τῆς περιόδου ἐκείνης κατάγονται ἐκ τοῦ ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰῶνος, ὅτε ἐπεξετάθη καὶ ἡ διάδοσις τῶν γραμμάτων διὰ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν σχολείων» (σελ. 251). Καὶ παρατηρεῖ σχετικῶς, ὅτι «οἱ δημιουργηθέντες ἐν ἅπαντι τῷ γένει εὐνοϊκοὶ διὰ τὴν προαγωγὴν τῶν γραμμάτων ὄροι ἠνύνησαν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, καὶ τὰς περὶ τὴν Π. Διαθήκην σπουδὰς» (σελ. 254). Εἶναι δὲ ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἡ παρατήρησις του, ὅτι διὰ ποικίλους λόγους ἡ εἰς αὐτὰς ἐπίδοσις «δὲν εἶναι καὶ ἀνάλογος πρὸς τὴν παρατηρουμένην ἐν ἄλλαις ἐπιστήμαις καὶ δὴ καὶ ἐν ἄλλοις θεολογικοῖς κλάδοις» (αὐτόθι). Ἐξ ἄλλου ἐκφράζει τὴν ἀπογοήτευσίν του, τρόπον τινά, διὰ «τὴν ἐν τῇ ἑλληνικῇ καθόλου Ἐκκλησία παραμέλησιν τῆς ἐπιστημονικῆς τοῦ κλάδου τούτου καλλιέργειας, ἐφ' ὅσον ἐν μὲν τῇ Ἑλλάδι ὄλγαι μόνον θεολόγοι εἰδικεύθησαν περὶ αὐτόν, ἐκ τούτων δὲ ἐλάχιστοι ἐχρησιμοποιήθησαν καταλλήλως ὑπὸ τῆς πολιτείας, ἐπὶ μακρὸν δὲ ἡ ἔδρα τῆς Ἐρμηνείας τῆς Π. Διαθήκης ἐν τῷ ἡμετέρῳ Πανεπιστημίῳ παρέμενε κενή, ἐν δὲ τοῖς ἑλληνικοῖς Πατριαρχείοις μόνον εἰς ἡ δύο θεολόγοι εἰδικεύθησάν πως εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς Π. Διαθήκης» (σελ. 255).

Ταῦτα φανερώουν, ἀσφαλῶς, τὴν κατὰ τὴν ὡς ἄνω ἐποχὴν δυσάρεστον κατάστασιν διὰ τὰς παλαιοδιαθηκικὰς σπουδὰς. Εὐτυχῶς βραδύτερον τὰ πράγματα μετεβλήθησαν, καίτοι οὐχὶ πλήρως ἱκανοποιητικῶς. Καὶ νομίζομεν ὅτι εἰς τοῦτο θὰ συνεφώνει καὶ ὁ σεβάσμιος Διδάσκαλος. Εἰς δημοσιευθεῖσαν τῷ 1948 μελέτην του, σχετικῶς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἑλληνικῆς Θεολογίας, ὁμιλεῖ μὲ ἱκανοποίησιν διὰ τὰς «κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετίαν παρατηρουμένας πολυσχιδεῖς προόδους καὶ ὑπηρεσίας τῆς ἑλληνικῆς Θεολογίας πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Ἔθνος... μὴ ὑπολειπομένης μηδεμιᾶς ἄλλης ἐπιστήμης ἐν τῇ ἡμετέρᾳ χώρᾳ»²⁹, μὴ παραλείπων ἐν τούτοις νὰ τονίσῃ ἐν συνεχείᾳ, ὅτι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος πρόοδοι καὶ ὑπηρεσίαι «θὰ ἦσαν δαφιλέστεραι,

29. Βλ. Π. Μ π ρ α τ σ ι ὶ ο υ, Ἡ ἑλληνικὴ Θεολογία κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετίαν, Ἀθήναι, 1948, σελ. 47. Πλέον δὲ εὐχάριστα βλέπει τὰ πράγματα καὶ εἰς μίαν ἄλλην μὲ σχετικὸν θέμα ἐργασίαν του, δημοσιευθεῖσαν τῷ 1963, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ὀρθόδοξῳ Ἐκκλησίᾳ» (βλ. κατωτέρω, σελ. 95).

ἐὰν αἱ θεολογικαὶ σπουδαὶ ἐτύγχανον παρ' ἡμῖν μείζονος παρά τε τῆς πολιτείας καὶ τῆς κοινωνίας καὶ δὴ τῆς Ἐκκλησίας ἐνθαρρύνσεως)³⁰. Ἐὰν ἔζη σήμερον ὁ Παναγιώτης Μπρατσιώτης θὰ ἦτο ὀπωσδήποτε εἰς τὴν πλέον εὐχάριστον θέσιν νὰ διαπιστώσῃ, ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη ἔχει, μετὰ παρέλευσιν μιᾶς σχεδὸν τεσσαρακονταετίας, πολὺ περισσότερον βελτιωθῆ. Πράγματι δὲ ἡ παλαιοδιαθηκικὴ ἐπιστήμη εὐρίσκεται ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν εἰς ἄνθησιν καὶ παρ' ἡμῖν, ὡς δύναται τις νὰ πιστεύῃ, λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τοῦ ὅτι ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν δύο ἐν Ἑλλάδι ἀδελφῶν πανεπιστημιακῶν Θεολογικῶν Σχολῶν, Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης, δημοσιεύονται ὑπὸ πλειάδος παλαιοδιαθηκολόγων ἀξιόλογα ἐπιστημονικὰ συνθετικὰ ἔργα ἢ εἰδικαὶ μονογραφίαι καὶ γενικῶς ποικίλοι πρωτότυποι διατριβαί, τῶν ὁποίων ἡ ἀξία θὰ κριθῆ σὺν τῇ προόδῳ τοῦ χρόνου.

Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ὁρθόδοξῳ Ἐκκλησίᾳ, ἐν ΕΕΘΣΠΑ 14 (1963), σελ. 97-112.

Ὁρθῶς γράφει ἐναυῦθα ὁ Μπρατσιώτης, ὅτι ἡ θέσις τῆς Π. Διαθήκης ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ εἶναι πρόβλημα παλαιότατον. Καὶ λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ τῆς ἀρνητικῆς στάσεως νεωτέρων προτεσταντικῶν κύκλων ἐναντι τῆς Βίβλου αὐτῆς καὶ τῆς ἐν τῇ Εὐαγγελικῇ ἰδίᾳ Θεολογίᾳ ἐκκραγέσεως συζητήσεως περὶ τῆς ἀξίας τῆς Π. Διαθήκης, ἐξετάζει τὸ πρόβλημα τῆς θέσεως αὐτῆς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ὁρθόδοξῳ Ἐκκλησίᾳ. Ἀρχίζει δὲ μὲ μιάν σύντομον ἀναδρομὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Π. Διαθήκης ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἀποδεικνύει ἀνέτως, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ Βίβλος δὲν ἦτο μόνον ἱερά πηγὴ πρὸς διαπαιδαγώγησιν τῶν πιστῶν, «ἀλλὰ καὶ ἤσκησε μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν διαμόρσιν τῆς διδασκαλίας, τοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς λατρείας, ἀπὸ τίνος δὲ ἐπόψεως καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν πιστῶν» (σελ. 99), καὶ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι «εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν ἡ Π. Διαθήκη διατηρεῖ μέχρι σήμερον τὴν εἰς αὐτὴν προσήκουσαν θέσιν, ἥτις δὲν εἶναι διάφορος τῆς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ» (σελ. 111).

Ἡ ἐργασία αὕτη εἶναι λίαν διαφωτιστικὴ καὶ χρησιμωτάτη, διότι σὺν τοῖς ἄλλοις ἀναφέρεται ἀφ' ἑνὸς μὲν καὶ εἰς τὴν χρῆσιν τῆς Π. Διαθήκης ἐν τῷ πολλαπλῷ ἔργῳ τῆς Ἐκκλησίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ καί, ἐν συντομίᾳ, εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς παλαιοδιαθηκικῆς ἐπιστήμης εἰς τὰς λειτουργούσας σήμερον δύο πανεπιστημιακὰς Θεολογικὰς Σχολὰς τῆς χώρας. Δι' αὐτῆς ἄλλως τε διαπιστοῦται καὶ ἡ βελτίωσις ἢ ὁποία ἔχει πραγματοποιηθῆ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς παλαιοδιαθηκικὰς σπουδὰς, αἱ ὁποῖαι παλαιότερον δὲν εὐρίσκοντο εἰς

30. Π. Μπρατσιώτου, μν. ἔργ., αὐτόθι.

εὐχάριστον κατάστασιν, ὡς ἤδη ἐν τῇ ἀναλύσει τῆς προηγουμένης μελέτης διεπιστώθη.

Ἰωάννης ὁ Βαπτιστῆς ὡς προφήτης, Ἀθήναι, 1921.

Τὸ καθαρῶς βιβλικὸν χαρακτῆρος ἔργον τοῦτο παρουσιάζει μέγα ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἐπιστήμην τόσοσιν τῆς Παλαιᾶς ὅσον καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, δεδομένου ὅτι, ὡς γράφει καὶ ὁ ἀείμνηστος συγγραφεύς, ἡ μορφή τοῦ προφήτου Ἰωάννου εὐρίσκεται εἰς τὸ μεταίχμιον μεταξὺ τῶν δύο Διαθηκῶν καὶ κέκτῃται σπουδαιοτάτην σημασίαν δι' ἀμφοτέρας. Ἐν αὐτῷ, μετὰ σύντομον ἐξέτασιν τοῦ παλαιστίνου Ἰουδαϊσμοῦ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐνεφανίσθη ὁ Ἰωάννης καὶ τοῦ προφητικοῦ κηρύγματος τοῦ Βαπτιστοῦ, ἀσχολεῖται οὗτος μὲ τὸ βάπτισμα τοῦ Ἰωάννου, τὸ ὁποῖον, ὡς ὀρθῶς τονίζει, εἶναι ἀναπόσπαστον ἀπὸ τῆς προφητικῆς του δράσεως, καὶ ἐν συνεχείᾳ κρίνει τὸν προφήτην ἐν τῇ πρὸς τὸν καθόλου Ἰουδαϊσμὸν σχέσει αὐτοῦ. Ἐχων δὲ ὑπ' ὄψει ὅτι ὁ Ἰωάννης ἀνέλαβε τὴν συνέχισιν καὶ ἐπισφράγισιν τοῦ σπουδαίου εἰς τὸ ἰουδαϊκὸν ἔθνος προφητικοῦ ἔργου, ἔζησε δὲ καὶ ἔδρασεν ἐν μέσῳ περιβάλλοντος γονίμου εἰς ἐσχολογικὰς κυρίως δοξασίας, παραλληλίζει προσφυῶς τὰς ἰδέας αὐτοῦ πρὸς τὰς σχετικὰς παλαιὰς προφητικὰς καὶ τὰς τῆς συγχρόνου αὐτῷ ἐποχῆς, ἐπιτυγχάνων νὰ ἀναδείξῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ πρωτοτυπίαν του καὶ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ προφητικοῦ κηρύγματός του ἔναντι αὐτῶν.

Ὁ ἰουδαϊκὸς ὄχλος ἐν τοῖς εὐαγγελίοις, Ἀθήναι, 1923.

Ἐνταῦθα ἐρευνᾶται ὁ βίος, ἡ κατάστασις, ὁ χαρακτήρ καὶ ἡ ψυχολογία τοῦ συγχρόνου τοῦ Χριστοῦ ὄχλου τῆς Παλαιστίνης, τοῦ γνωστοῦ μὲ τὴν αὐτόθι ἑβραϊκὴν ὀνομασίαν του «ἀμ-χαάρετς», ἐπὶ τῇ βάσει τῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα παρέχονται περὶ αὐτοῦ εἰς τὰ κείμενα τῶν εὐαγγελίων. Προηγουμένως δὲ γίνεται μία σκιαγράφησις τοῦ ὄχλου αὐτοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐξωβιβλικῶν πηγῶν. Πρόκειται περὶ μιᾶς δυσχεροῦς ἀλλὰ λίαν ἐπιτυχοῦς ψυχολογίας τοῦ ἰουδαϊκοῦ ὄχλου, μετὰ τὴν ὁποῖαν συνάγονται δύο σπουδαῖα συμπεράσματα, ἥτοι α') ὅτι αἱ ἐπὶ τοῦ θέματος πληροφορίαι τῶν εὐαγγελίων συμφωνοῦν πρὸς τὰς μὴ βιβλικὰς τοιαύτας, συμπληροῦσαι μάλιστα αὐτάς, καὶ β') ὅτι καθ' ὅλας αὐτάς τὰς πληροφορίας, ὁ ὄχλος ἦτο παρημελημένος καὶ καταφρονούμενος ὑπὸ τῶν ἀρχόντων του, παρέχων πράγματι τὸ θέαμα «προβάτων ἄνευ ποιμένος» ἢ ἀκριβέστερον προβάτων ὑπὸ «κακοῦς ποιμένας». Προστίθεται δὲ ὅτι ὁ ὄχλος οὗτος δὲν ἦτο ἐντελῶς «ἀνεπίδεκτος σπορᾶς ἀγαθῆς» (σελ. 59), ἀλλὰ παρέμενε, διὰ πολλοὺς λόγους, ἀδιόρθωτος καὶ πεπωρωμένος ἐν τῇ πλειοψηφίᾳ του, διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν ἀπεδέχθη τὸν Μεσσίαν Χριστόν.

Ἡ γυνὴ ἐν τῇ Βίβλῳ, Ἀλεξάνδρεια (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος), τόμ. 12), 1923, Β' ἔκδ., Ἀθήναι, 1940.

Εἰς τὴν ἐκλαϊκευτικὴν ἀλλ' ἀξιοπρόσεκτον αὐτὴν μελέτην, προελθοῦσαν ἐκ διαλέξεως τοῦ ἀειμνήστου Διδασκάλου εἰς τὸν «Παρνασσόν» τῷ 1922, λαμβάνει οὗτος ἀφορμὴν ἐκ τῆς παρατηρουμένης τότε καὶ παρ' ἡμῖν τάσεως πρὸς διερεύνησιν τῆς παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς θέσεως τῆς γυναικὸς καὶ τῶν περὶ αὐτῆς γνωμῶν μεγάλων συγγραφέων καὶ σοφῶν τοῦ παρελθόντος, καὶ πραγματεύεται μεθοδικώτατα περὶ τῆς θέσεως τῆς γυναικὸς ἐν τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ. Καὶ ἐν πρώτοις συγκρίνει τὴν θέσιν τῆς Ἑβραίας πρὸς ἐκείνην τῶν ἄλλων γυναικῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἀναφερόμενος εἰς κείμενα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἐν συνεχείᾳ δὲ καὶ τῆς Καινῆς, καὶ συνάγει τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ θέσις τῆς βιβλικῆς γυναικὸς εἶναι προνομιοῦχος μεταξὺ τῶν γυναικῶν τοῦ παλαιοῦ κόσμου. Διὰ τὴν ἐκτιμηθῆναι δὲ τοῦτο ἐμφανίζει τὸ ἰδεῶδες τῆς γυναικειᾶς ἀρετῆς, ὅπως αὐτὸ διατυποῦται εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου τῶν Παροιμιῶν (31,10-31), ὅπου ἐγκωμιάζεται αὕτη κατὰ τρόπον ὑπέροχον. Τέλος προβάλλονται ἐξέχουσαι τινες καὶ φωτεινὰ γυναικεῖα μορφαὶ τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, καὶ συνάγεται τὸ γενικώτερον συμπέρασμα, ὅτι ἡ γυνὴ ἀπὸ δούλη τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἀπὸ ὑπεύθυνος, πού ἐθεωρεῖτο, τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀποβαίνει, ὑπὸ τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τῆς Βίβλου, σύντροφος καὶ συνεργάτης τοῦ ἀνδρὸς, ἀξία σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης αὐτοῦ, καὶ ἐξιδανικεύεται καὶ σχεδὸν ἀποθεοῦται ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Θεοτόκου. Καὶ καταλήγων ὁ σ. παρατηρεῖ ὀρθότατα: «Ὅσας προόδους καὶ ἂν ἐπιτελέσῃ ἡ νεωτέρα γυνὴ καὶ ἰδιαιτέρως ὑπὲρ τῶν λογικῶν δικαιωμάτων της καὶ ὑπὲρ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ της, οὐδέποτε ὀφείλει νὰ λησμονήσῃ, ὅτι τὴν καθιέρωσιν καὶ ἐξασφάλισιν τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων της ὀφείλει εἰς τὴν ἱεράν Βίβλον καὶ μάλιστα εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν» (σελ. 59)³¹.

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ ἡ μετάφρασις τῶν Ο', ἐν «Θεολογία» 3 (1925), σελ. 189-216.

Ἀφορμὴν λαμβάνων ὁ Μπρατσιώτης ἐκ τινος σπουδαίας ρήτρας διατυπωθείσης ὑπὸ τοῦ Α. Deismann περὶ τῆς σημασίας τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' διὰ τὴν κατανόησιν τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου, ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἤσκησεν αὕτη ἐπὶ τὸν Ἀπόστολον τῶν ἑθνῶν. Προηγουμένως παρέχει χρησιμώτατα στοιχεῖα διὰ τὴν μετάφρασιν ταύτην, ἐνισχύων τὴν ἀπο-

31. Ἡ μελέτη αὕτη ἀφιερῶται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως εἰς τὴν σύζυγόν του Εὐφροσύνην, ἥτις, ὡς ἦτο πασίγνωστον, εἶχε ἀφοσιωθῆ ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων των καὶ εἰς τὰ ἐν γένει καθήκοντα τῆς οἰκογενείας, παρέχουσα οὕτως εἰς αὐτὸν τὴν δυνατότητα νὰ μένῃ ἀπερίσπαστος εἰς τὸ ἀκαδημαϊκὸν καὶ κοινωνικὸν ἔργον του.

ψιν τοῦ Deismann, ὅτι «ἐγένετο μήτηρ τῆς Καινῆς Διαθήκης» (σελ. 197). Ἐξ ἄλλου ἐξετάζει τὴν ἐπίδρασιν τῶν Ο' καὶ τῆς ἑλληνικῆς Π. Διαθήκης καθόλου ἐπὶ τὸν Ἀπόστολον Παῦλον, ἀποδεικνύων ταύτην μὲ λεπτομερῆ στοιχεῖα, ὡς εἶναι αἱ ἐκ τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' παραθέσεις τοῦ Παύλου καὶ ἀπηχῆματα ἐξ αὐτῆς, ἀπαντῶντα εἰς τὰς ἐπιστολάς του, ἡ ζωηρὰ λεξιλογικὴ ἐπίδρασις τῆς ἐπ' αὐτὸν καὶ ἐπὶ τὸ ὄψος του. Ἀποδεικνύει προσέτι καὶ μεγάλην ἐπίδρασιν τῶν δευτεροκανονικῶν καὶ ἀποκρύφων βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης ἐπὶ τὸν Παῦλον τονίζων ἐν τέλει, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ κατανόησις αὐτοῦ ἄνευ γνώσεως τοῦ πνεύματος τῆς μεταφράσεως τῶν Ο'.

Ἡ ἀθθεντία τῆς Βίβλου ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, ἐν «Θεολογία» 23 (1952), σελ. 505-516.

Ὡς γράφει ὁ ἀείμνηστος Καθηγητῆς, ἡ πραγματεία αὕτη συνετάχθη ὑπ' αὐτοῦ τῇ παρακλήσει τοῦ «Study Department» τοῦ ἐν Γενεύῃ Οἰκουμενικοῦ Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ περιελήφθη εἰς τὸν ἀγγλιστὶ ἐκδοθέντα τόμον *Biblical Authority for Today* (1951). Ὁ αὐτὸς τόμος ἐξεδόθη τῷ 1952 καὶ γερμανιστὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Die Autorität der Bibel heute». Ἐν αὐτῇ ἀναφέρεται οὗτος εἰς τὰς σχέσεις Βίβλου καὶ Ἀποκαλύψεως, τὰς ὁποίας ὀρθῶς θεωρεῖ συνδεομένας στενωτάτα, οὐχὶ ὅμως καὶ ταυτιζομένας. Ἀποδεικνύει δὲ ὅτι ἡ Βίβλος εἶναι ὀργανικῶς ἐνιαῖον βιβλίον, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς εἶναι ποικίλον. Καὶ τονίζει χαρακτηριστικῶς, ὅτι «ὅπως τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως, οὕτω καὶ τῆς Βίβλου σκοπὸς εἶναι ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου» (σελ. 512).

Σιναϊτικὸς κώδιξ τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἐν «Πανηγυρικὸς τόμος ἐπὶ τῇ 1400ῇ ἀμφιετηρίδι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ», Ἀθῆναι, 1971, σελ. κε'-κστ'.

Εἰς τὸ μικρὸν τοῦτο δημοσίευσμά του ἐν τῷ ὡς ἄνω πανηγυρικῷ τόμῳ, ὁ πολὺς πλέον Διδάσκαλος ἐκθέτει διὰ βραχέων τὰ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς, οὕτως εἰπεῖν, περιπετείας τοῦ παλαιοτάτου καὶ σπουδαιοτάτου διασωθέντος ἑλληνικοῦ χειρογράφου τῆς Ἀγίας Γραφῆς, τοῦ γνωστοῦ Σιναϊτικοῦ κώδικος, ἀνευρεθέντος ἐντὸς τῶν ἐτῶν 1848-1859 ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ Καθηγητοῦ Κ. Tischendorf εἰς τὴν ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ Ἱερὰν Μονὴν τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης. Ὅμιλεῖ δὲ ἐν συνεχείᾳ καὶ περὶ τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ κώδικος αὐτοῦ ἐν Πετρούπολει (Leningrad) ὑπὸ τὸν τίτλον «Codex Sinaiticus Petropolitani», ὡς ἐπίσης καὶ περὶ τῶν ἄλλων αἱ ὁποῖαι ἐπηκολούθησαν. Ἐν τέλει παρέχει ἄλλας τινὰς χρησίμους πληροφορίας, ἀφορώσας εἰς τὸν ἐν λόγῳ κώδικα ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Tischendorf, κατακλείων τὸ δημοσίευσμά του μὲ σχετικὴν βιβλιογραφίαν.

Εἰς τὸν αὐτὸν τόμον δημοσιεύεται καὶ μία ἄκρως συγκινητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ γηραιοῦ Καθηγητοῦ Μπρατσιώτου πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Σινᾶ καὶ Ραιθῶ Γρηγόριον, ὑπὸ χρονολογίαν 20 Δεκεμβρίου 1969, εἰς τὴν ὁποίαν, μετὰ σπανίαν σεμνότητα καὶ πολὺν σεβασμὸν, ἐκφράζει ἐν ἀρχῇ τὰ «εὐλαβῆ συγχαρητήρια» αὐτοῦ ἐπὶ τῷ ἑορτασμῷ «τῆς χιλιοτετρακοσιετηρίδος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Θεοβαδίστου Σινᾶ», ἅμα δὲ καὶ τὴν πανελλήνιον εὐχὴν ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ τούτου ἑλληνικοῦ προσκυνήματος τῆς Ὁρθοδοξίας, ἐν συνεχείᾳ δὲ καὶ τὴν σαφῶς διαφαινομένην ἐν τῷ κειμένῳ του ἐκείνῳ λύπην του, διότι ἐνῶ εἶχεν ἀπὸ τῶν νεανικῶν του χρόνων, ὡς γράφει, «τὸν ἱερὸν πόθον τῆς προσωπικῆς μετὰ τοῦ ἐν λόγῳ προσκυνήματος ἐπικοινωνίας» καὶ δὲν εἶχε καταστῆ δυνατὴ ἢ πραγματοποιήσις αὐτοῦ, καὶ ὅτε πρὸ ἐτῶν τοῦ εἶχε παρασχεθῆ ἢ εὐκαιρία αὕτη, «ἀτυχῶς... δὲν ἐπέτρεπον τοῦτο ἡ ὑγεία, οὔτε αἱ σωματικαὶ δυνάμεις» αὐτοῦ, περιορίζεται πλέον εἰς τὴν ἀποστολὴν τοῦ ἐγγράφου ἐκείνου, παρακαλῶν ἐν ταπεινῷ φρονήματι, ὅπως «αἱ γραμμαὶ αὗται γίνουσι εὐπρόσδεκτοι..., λαμβανομένου μάλιστα πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι δὲν ἀποβλέπουσι εἰς ἄλλο τι, εἰ μὴ εἰς τὴν ἀπότισιν μιᾶς πνευματικῆς ὀφειλῆς πρὸς τὸ αἰωνόβιον τοῦτο Καθίδρυμα» (σελ. 531).

Ἐπιτομή εἰς τὴν Πρὸς Φιλίμονα Ἐπιστολὴν Παύλου τοῦ Ἀποστόλου, μετὰ παραρτήματος περὶ τοῦ τῆς δουλείας θεσμοῦ ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, Ἀθήναι, 1923.

Ἡ συστατικὴ αὕτη ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου πρὸς τὸν εὐπορον χριστιανὸν Φιλίμονα, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπεικάζεται ὅλη ἡ τρυφερότης καὶ ἡ εὐγένεια τῆς ψυχῆς τοῦ Παύλου, ἔχει πολλαπλὴν ἀξίαν, παρὰ τὸ σύνταμον περιεχόμενον τῆς. Αὐτὴν τὴν ἀξίαν ἐπέτυχεν νὰ ἀναδείξῃ ὁ ἀείμνηστος Καθηγητὴς διὰ τοῦ ὡς ἄνω ἔργου του, διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ὁποίου ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν ὄχι μόνον τὰ νεώτερα ἐπιστημονικὰ ὑπομνήματα ἀλλὰ καὶ τὰς ἐρμηνείας τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Ἀσχολούμενος δὲ καὶ μετὰ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα, πραγματεύεται ἐν παραρτήματι καὶ περὶ τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας, ἡ ὁποία σχετίζεται πρὸς τὴν ἐν λόγῳ Ἐπιστολὴν, καὶ παρουσιάζει τὴν στάσιν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας ἐναντι τοῦ θεσμοῦ αὐτοῦ. Καὶ ἐπιθυμῶν προσέτι νὰ ἀναδείξῃ τὴν σπουδαιότητα τῆς Πρὸς Φιλίμονα Ἐπιστολῆς, συγκρίνει αὐτὴν πρὸς ἄλλας, ἀναλόγου περιεχομένου, συστατικὰς ἐπιστολάς, καὶ ἀποδεικνύει τὴν πρωτοτυπίαν αὐτῆς. Τῆς κυρίως ἐρμηνευτικῆς ἐργασίας προηγεῖται λεπτομερῆς καὶ συστηματικὴ ἐξέτασις τῶν ποικίλων εἰσαγωγικῶν θεμάτων τῆς Ἐπιστολῆς.

Αἱ παραβολαὶ τοῦ Κυρίου καὶ ἡ νεωτέρα κριτικὴ, ἐν ΕΕΘΣΠΙΑ 1 (1926), σελ. 127-200.

Εἰς τὴν ἐργασίαν αὐτὴν ἀσχολεῖται ἐμβριθῶς ὁ ἀοίδιμος Διδάσκαλος μὲ τὰ σοβαρὰ προβλήματα τὰ ὅποια ἔχουν προκαλέσει εἰς τοὺς ἐρμηνευτάς, ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας καὶ κυρίως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, αἱ παραβολαὶ τοῦ Ἰησοῦ, τῶν ὁποίων ἔχουν ἀμφισβητηθῆ ὑπὸ πολλῶν ἐρευνητῶν ἢ γνησιότης καὶ ἡ πρωτοτυπία. Ἀναφέρεται δὲ ἐκτενῶς εἰς τὴν πολύκροτον θεωρίαν τοῦ Α. Jülicher, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1888 διήνοιξε νέαν ὁδὸν εἰς τὴν σχετικὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ἐπιχειρήσας νὰ ἀνασυγκροτήσῃ τὰς παραβολὰς ὑπὸ τὴν μορφήν ὑπὸ τὴν ὁποίαν προῆλθον, κατ' αὐτόν, ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Jülicher θεωρεῖ ὅτι ὁ Κύριος ἐδίδαξεν ἀπλᾶς παραβολὰς, τὰ δὲ ἀλληγορικὰ στοιχεῖα τῶν δὲν προέρχονται ἐξ αὐτοῦ ἀλλ' ἐκ τῶν μαθητῶν του. Διὰ τοῦτο καὶ ἐστράφη κατὰ τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας τῶν παραβολῶν. Ὁ Μπρατσιώτης, διὰ τῆς προσωπικῆς ἐρεύνης του, στηρίζει τὴν ἀυθεντικότητα καὶ τὴν πρωτοτυπίαν τῶν καὶ συμπεραίνει, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι αὐταὶ δὲν εἶναι πᾶσαι καθαρὸι παραβολικοὶ λόγοι, ἀλλὰ τὸ μέγιστον αὐτῶν μέρος τυγχάνει κρᾶμα παραβολικῶν καὶ ἀλληγορικῶν στοιχείων, καὶ ὅτι προέρχονται ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Ἰησοῦ.

Ὁ Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἔρου, ἐν «Θεολογία» 7 (1929), σελ. 193-198.

Ἐνταῦθα ὁ ἀείμνηστος Καθηγητὴς, ἀσχολούμενος ἐν συντομίᾳ μὲ τὸ γνωστὸν βιβλικοθεολογικὸν πρόβλημα, ἐνισχύει καὶ δι' ἰδίων ἐπιχειρημάτων τὴν γνώμην περὶ μεσσιακῆς ἐννοίας τοῦ ἔρου «Ὁ Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου». Πρὸς τοῦτο βασίζεται κυρίως εἰς τὸ βιβλικὸν χωρίον Ψαλμ. ΟΘ' 18 (μασ. 80) «γεννηθήτω ἡ χεὶρ σου ἐπὶ ἄνδρα δεξιᾶς σου καὶ ἐπὶ υἱὸν ἀνθρώπου, ὃν ἐκραταίωσας σεαυτῶ», τὸ ὁποῖον, ὀρθῶς ἐρμηνευόμενον, ρίπτει φῶς εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐν λόγῳ ἔρου.

Ἐρμηνευτικὸν σημεῖωμα εἰς τὰ χωρία Παύλου Ρωμ. Θ' 3 καὶ Γ' 4, ἐν «Θεολογία» 12 (1934), σελ. 85.

Εἰς τὸ βραχύτατον τοῦτο ἄρθρον ὁ ἀοίδιμος Διδάσκαλος ὑποστηρίζει ὅτι οἱ λόγοι τοῦ Μαρδοχαίου «Σὺ οἶδας, Κύριε, ὅτι οὐκ ἐν ὕβρει οὐδὲ ἐν ὑπερηφανείᾳ οὐδὲ ἐν φιλοδοξίᾳ ἐποίησα τοῦτο, τὸ μὴ προσκυνεῖν τὸν ὑπερήφανον Ἀμάν, ὅτι ἠυδόκουν φιλεῖν πέσματα ποδῶν αὐτοῦ πρὸς σωτηρίαν Ἰσραὴλ· ἀλλὰ ἐποίησα τοῦτο, ἵνα μὴ θῶ δόξαν ἀνθρώπου ὑπεράνω δόξης Θεοῦ», οἱ περιεχόμενοι ἐν τῷ τέλει τοῦ 4ου κεφαλαίου τοῦ βιβλίου τῆς Ἑσθήρ, κατὰ τοὺς

Ο' (στχ. 178-ε), ἀποτελοῦν παράλληλον χωρίον πρὸς τὰ ὡς ἄνω δύο χωρία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ὅστις, ὡς ἀποδεικνύει ὁ ἀείμνηστος Καθηγητῆς ἤδη εἰς ἄλλην μελέτην του³², εἶχε δεχθῆ τὴν ἐπίδρασιν τῶν δευτεροκανονικῶν βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης.

Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου, Ἀθήναι, 1950.

Ὁ αἰόδιμος Διδάσκαλος, ἔχων ἐγκύψει ἐμβριθῶς καὶ εἰς τὴν καινοδιαθηκικὴν γραμματείαν, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀδιαφορῇ διαπιστῶν ὅτι τὸ σπουδαῖον διὰ τὸ παγχριστιανικὸν κύρος του καὶ τὴν πανθομολογουμένην θρησκευτικὴν του ἀξίαν βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως ἐξηκολούθει καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του («νὰ θεωρῆται καὶ νὰ παραμένῃ ἔφραγισμένον σφραγιῶσιν ἑπτὰ», ἀνοικτὸν δὲ μόνον εἰς τοὺς κατὰ καιροὺς ἀναφαινομένους ἀποκαλυπτικούς ἐρμηνευτάς καὶ πρὸ παντὸς εἰς τοὺς χιλιαστὰς καὶ τὰ ποικίλα θύματα αὐτῶν) (σελ. ζ'). Καὶ ἐθεώρησεν, τρόπον τινά, καθήκόν του ἐπιβεβλημένον νὰ ἀσχοληθῇ συστηματικῶς μὲ τὸ ἔργον τοῦτο, συντάσων ἐπιστημονικὸν ὑπόμνημα εἰς αὐτό, παρ' ὅτι προέβλεπεν, ἀσφαλῶς, ὅτι θὰ εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ πολλὰς καὶ παντοειδεῖς σοβαρὰς δυσχερείας, προκαλουμένας ἐκ τῆς φύσεως τοῦ μυστηριώδους τούτου καὶ πολλάκις οἰκτρῶς παρερμηνευομένου βιβλίου.

Εἰς τὴν μακρὰν Εἰσαγωγὴν του ἐξετάζονται εὐρύτατα καὶ σχεδὸν ἐξαντλητικῶς τὰ πολλαπλᾶ προβλήματα τοῦ δυσνοήτου βιβλίου, διευκολυνομένης οὕτως εἰς μέγαν βαθμὸν τῆς κατανοήσεως αὐτοῦ. Ἐξετάζεται δ' ἐπίσης καὶ τὸ θέμα τῆς ἐπιδράσεως τῆς Ἀποκαλύψεως ἐπὶ τὴν λατρείαν καὶ τὴν τέχνην τῆς χριστιανικῆς καὶ δὴ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ κειμένου γίνεται τῇ βοηθείᾳ τόσον τῶν παλαιῶν ἑλληνικῶν ὑπομνημάτων, ἐκ τῶν ὁποίων παραθέτει πολλαχοῦ κλασικὰ ἐρμηνευτικὰ ἀποσπάσματα, ὅσον καὶ τῶν συγχρόνων ἐπιστημονικῶν βοηθημάτων καὶ δὴ ὑπομνημάτων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ζένων.

Διὰ τὸ λαμπρὸν τοῦτο ἐρμηνευτικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον καίτοι καθαρῶς ἐπιστημονικὸν εἶναι συγχρόνως προσιτὸν καὶ εἰς τοὺς μὴ εἰδικούς, γράφει ἐν μετριοφροσύνῃ ὁ σεμνότατος Καθηγητῆς: «Παρὰ πάσας δὲ τὰς προσπάθειας ταύτας, αἵτινες ἀπερρόφησαν ἡμᾶς πλέον τῆς τετραετίας, δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι τὸ ἔργον ἡμῶν τοῦτο θὰ ἔχη ἀτελείας, ὧν αἱ περισσότεραι σχετίζονται πρὸς τὰς ἐρμηνευτικὰς δυσχερείας, τὰς ὁποίας ἀφθόνως παρέχει τὸ προκείμενον βιβλίον» (σελ. ια'). Καὶ ὅμως τὸ ἔργον τοῦτο εἶχε μεγάλην ἐπιστημονικὴν καὶ ἐκδοτικὴν ἐπιτυχίαν καὶ ἔτυχε γενικῆς ἀναγνωρίσεως, εὐμενεστάτης δὲ ὑποδοχῆς ἐκ μέρους τῶν εἰδικῶν, βραβευθὲν καὶ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθη-

32. Βλ. Π. Μπρατσιώτου, Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ ἡ μετάφρασις τῶν Ο', ἐν «Θεολογία» 3 (1925), σελ. 213-215. Πρβλ. καὶ σελ. 97-98 τῆς παρούσης.

νῶν³³. Οὕτω π.χ. διακεκριμένος Ρῶσσος Καθηγητής, ὁ ἐπίσκοπος Κατάνης Κασσιανός, παρ' ὅτι διατυπώνει διαφόρους τινὰς ἀπόψεις ἐπὶ ὠρισμένων σημείων τῆς ἐρμηνείας τοῦ Μπρατσιώτου, ἐν τούτοις ἐπαινεῖ τοῦτο, γράφων μεταξὺ πολλῶν ἄλλων· «Χειριζόμενος πλήρως τὴν 'ἐκλεκτικὴν' του μέθodon ὁ κ. Μπρατσιώτης ἐμπνέεται εἰς τὸ ὅλον Ἰπόμνημα αὐτοῦ ἀπὸ τὴν κεντρικὴν ἰδέαν, τὴν ὁποίαν ἀρύεται ἐκ τῆς Ἀποκαλύψεως, δηλ. τὴν ἰδέαν τῆς δευτέρας ἐλεύσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ μετ' αὐτῆς συνδεομένου θριάμβου τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ κατὰ τῶν ἀντιθέων δυνάμεων τοῦ κακοῦ (βλ. σελ. 72 καὶ ἐπ.). Ἡ συνεπὴς πρὸς ταῦτα ἔννοια, ἡ ὁποία διέπει ὀλόκληρον τὸ ἔργον τοῦ κ. Μπρατσιώτου, προσδίδει εἰς τὴν ἐρμηνείαν αὐτοῦ μεγάλην ἐσωτερικὴν ἐνότητα»³⁴. Καὶ περαιτέρω παρατηρεῖ· «Ἡ πρωτοτυπία καὶ ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας τῆς πραγματοποιηθείσης ὑπὸ τοῦ κ. Μπρατσιώτου καθορίζονται ἐν πρώτοις διὰ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ προέβη εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς Ἀποκαλύψεως ὡς ὀρθόδοξος Ἕλληνας, διάδοχος τῆς πεπολιτισμένης θρησκευτικῆς καὶ γλωσσικῆς παραδόσεως τοῦ ἔθνους του»³⁵. Καταλήγων δὲ γράφει· «Δυστυχῶς τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ κ. Μπρατσιώτου ἑλληνιστὶ μόνον, καὶ δι' αὐτὸ εἶναι ἀπρόσιτον εἰς τοὺς περισσοτέρους ἀναγνώστας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μᾶς λυπεῖ, διότι ἡ μελέτη αὐτῆ εἶναι ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἐποικοδομητικὴ καὶ πλουσία κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, καὶ ἡ ἔλλειψις παρομοίου συγγράμματος ἐν τῇ ρωσικῇ γλώσσῃ εἶναι αἰσθητὴ»³⁶.

L' Apocalypse de Saint Jean dans le culte de l' Église Grecque Orthodoxe, Paris, 1962. (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Revue d' Histoire et de Philosophie Religieuses»).

Ὁ ἀείμνηστος Καθηγητής ἐδημοσίευσε τῷ 1962 γαλλιστὶ τὴν μικρὰν ταύτην ἐργασίαν, τῆς ὁποίας τὸ περιεχόμενον εἶναι, ὡς διεπιστώσαμεν, εἰλημμένον ἐκ τῆς ὑπ' ἀριθ. 12 παραγράφου τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὸ περισπούδαστον ὑπόμνημά του εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν (βλ. σελ. 50-55). Δι' αὐτῆς δὲ ἐνημεροῦνται πλήρως ἐπὶ τοῦ θέματος ὁ ξένος καὶ δὴ ὁ ἑτερόδοξος ἀναγνώστης. Σημειωτέον ὅτι, ἐκ παραδρομῆς προφανῶς, ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐργασία ὑπογράφεται εἰς τὸ ὡς ἄνω γαλλικὸν περιοδικὸν ὑπὸ Paul Bratsiotis.

33. Μετὰ χαρᾶς ἐπληροφορήθηκα προσφάτως, ὅτι τοῦ πολυτίμου τούτου συγγράμματος προετοιμάζεται ἀνατύπωσις. Αὕτη, ὡς προβλέπομεν, θὰ τύχη τῆς ἰδίας, ὡς καὶ ἡ πρώτη ἔκδοσις, καλῆς ὑποδοχῆς.

34. Βλ. «Θεολογία» 22 (1951), σελ. 323 (μετάφρασις ἐκ τοῦ ρωσικοῦ ὑπὸ Βόριδος Μπομπρίνσκη).

35. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 324.

36. Αὐτόθι, σελ. 325.

Ἡ σκοπιμότης μιᾶς ἐλληνικῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐν «Ἐκκλησία» 37 (1960), σελ. 64-67.

Ἐξ ἀφορμῆς γενομένης προτάσεως ὑπὸ τοῦ τότε Γεν. Γραμματέως τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Ὀργανισμῶν ἀειμνήστου Ν. Καρμίρη πρὸς πραγματοποιήσιν ἀπὸ ἐλληνικῆς πλευρᾶς κριτικῆς ἐκδόσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὁ Καθηγητὴς Μπρατσιώτης ἐπιχειρεῖ μίαν ἐν πολλοῖς χρήσιμον ἐπισκόπησιν τῶν προσπαθειῶν αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο σχετικῶς ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, καὶ παρατηρεῖ ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι ἐπιτακτικὸν καθήκον τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστήμης. Διὰ τὴν ἐπιτυχῆ δὲ ἐκτέλεσίν του θεωρεῖ ἀπαραίτητον τὴν οἰκονομικὴν ἐνίσχυσίν του εἴτε ὑπὸ τοῦ Κράτους εἴτε ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας κλπ. καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς συνεργασίας «ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων ἀρμοδίων, ψηφίζομένου εἰδικοῦ νόμου» (σελ. 67).

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος, ἐν «Καινὴ Κτίσις» 25 (1949), σελ. 1371-1372).

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς 1900ῆς ἐπετείου τῆς πρώτης ἀφίξεως τοῦ Ἀποστόλου Παύλου εἰς Ἑλλάδα, ὑπεθυμίζει προσφυῶς ὁ ἀοίδιμος Μπρατσιώτης, ὅτι τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος προσέφερε πολλὰς καὶ μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Προσέφερε πολυαρίθμους ἀποστόλους, πατέρας καὶ διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας, τὴν θαυμασίαν γλῶσσάν του, τὴν φιλοσοφίαν του καὶ τὴν εὐφυΐαν του διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διατύπωσιν τῶν χριστιανικῶν δογμάτων κλπ. Διαπιστῶν δὲ ἐν συνεχείᾳ ὅτι ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ἔχει ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὰς παραδόσεις του καὶ ὅτι ἡ παρατηρηθεῖσα ἀπομάκρυνσις του αὕτη ἔχει ὀδηγήσει εἰς θλιβεράν κατάστασιν, θεωρεῖ ἐπείγουσαν ἀνάγκην τὴν ἐπιστροφήν εἰς αὐτάς.

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ἐν «Θεολογία» 25 (1954), σελ. 58-70.

Τὴν λίαν ἐνδιαφέρουσαν ταύτην μελέτην τοῦ ἀοίδιμου Καθηγητῆς συνέγραψεν ἐξ ἀφορμῆς ἐσφαλμένων ἰσχυρισμῶν τοῦ P. Feine, ὅτι «ἀπὸ τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς καὶ ἐφεξῆς ὁ Παῦλος παραμερίζεται» καὶ ὅτι «ἀκόμη καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Παύλου ἰδρυθεῖσαι ἐκκλησίαι τὸν ἀντήμειψαν δι' ἀγνωμοσύνης» (σελ. 58), ὡς ἐπίσης καὶ τοῦ N. Söderblom, ὅτι «ἐὰν θέλῃ τις διὰ μιᾶς λέξεως νὰ χαρακτηρίσῃ συγκριτικῶς τοὺς τρεῖς μεγάλους κλάδους τῆς χριστιανοσύνης, τότε θὰ εἶπῃ, ὅτι ἡ μὲν Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία εἶναι πέτριος, ἡ δὲ Εὐαγγελικὴ παύλειος καὶ ἡ Ὁρθόδοξος εἶναι ἰωάννειος» (σελ. 59). Ὁ Μπρατσιώτης ἀποκρούει τὰς ἀπόψεις αὐτάς, ἀποδεικνύων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πνεύματος ἐν γένει τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὅτι «ὁ

Ἄπόστολος Παῦλος δὲν ἔπαυσε νὰ ζῆ εἴτε ἐν τῇ ἀρχαίᾳ εἴτε ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ» (σελ. 67), καὶ ὅτι, συνεπῶς, οἱ ὡς ἂνω ἰσχυρισμοὶ τῶν Feine καὶ Söderblom εἶναι ἀστήρικτοι ἐπιστημονικῶς καὶ ἀτυχεῖς.

Σημειωτέον ὅτι ἡ μελέτη αὕτη εἶχε δημοσιευθῆ ἀρχικῶς ἀγγλιστὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Apostle Paul and the Orthodox Church», ἐν «Παναγγυρικός τόμος ἑορτασμοῦ τῆς 1900ῆς ἐπετείου τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἀποστόλου Παύλου εἰς Ἑλλάδα» (Ἀθῆναι, 1953, σελ. 414-423), τῷ δὲ 1961 μετεφράσθη εἰς τὴν γερμανικὴν καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τὸν τίτλον «Paulus und die Orthodoxe Kirche», ἐν «Das Östliche Christentum» N.F. Heft 15 = Aus der Neugriechischen Theologie, Würzburg, 1961, ἐκδοθεῖσα καὶ εἰς ἀνάτυπον.

Ἡ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας, ἐν ΕΕΘΣΠΑ 1957-58, σελ. 151-163.

Ἐνταῦθα γίνεται λόγος διὰ τὴν ἀντίληψιν τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος περὶ τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν ἀντίληψιν εὔρεν οὗτος προϋπάρχουσαν ἐν τῇ πρώτῃ Ἐκκλησίᾳ. Καὶ ὀρθῶς ὑποστηρίζεται ὅτι «προϋπόθεσις καὶ κύριον σημεῖον καὶ μέσον ἐκδηλώσεως τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι οὔτε μόνον ἡ ἀναγνώρισις ἐνὸς Κυρίου καὶ ἐνὸς βαπτίσματος, οὔτε μόνον ἡ ἀγάπη, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐνιαία πίστις» (σελ. 162).

Ἡ κοινωνικὴ διδασκαλία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἐν «Ἀκτίνες» 14 (1951), σελ. 247-251).

Ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ σ. εἰς τὸ ἄρθρον του τοῦτο, ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, καίτοι δὲν ὑπῆρξεν οὔτε κοινωνιολόγος οὔτε ἠθικολόγος, ἐν τούτοις ἀενδιεφέρθη τὰ μέγιστα διὰ τὴν ἀρμονικὴν συμβίωσιν τῶν πιστῶν καὶ διετύπωσεν ὑψηλὰς καὶ πολυτιμοτάτας περὶ τῆς συμβιώσεως ταύτης καὶ τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων τῆς ἐποχῆς του ἰδέας καὶ ὑποθήκας» (σελ. 247). Διὰ νὰ καταστήσῃ δὲ κατανοητὴν τὴν κοινωνικὴν διδασκαλίαν τοῦ Παύλου, ἀναπτύσσει τὰς γενικὰς ἀρχὰς καὶ ἰδέας τοῦ μεγάλου τούτου Ἀποστόλου, ὅστις ἐξετάζει τὰ κοινωνικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν αὐτῶν. Καὶ τονίζει ἐν τέλει ὅτι «καὶ ἡ κοσμικὴ κοινωνία καὶ οἱ νομοθέται πάσης ἐποχῆς δύνανται νὰ ἀντλήσουν ἐξ αὐτοῦ πολύτιμα διδάγματα, πρὸς ἐπίτευξιν ἀρμονικῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως» (σελ. 251).

Ἀυθεντία καὶ ἐλευθερία ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, Ἀθῆναι, 1931. (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Ἐκκλησίας»).

Ὁ ἀείμνηστος Καθηγητῆς, παρ' ὅτι ἦτο συντηρητικῶν ἀρχῶν, οὐδὲν ὡς ἐτάσσετο κατὰ τῆς ἐλευθερίας ἐν τῇ ἐρεύνη. Ἐθεώρει μάλιστα ταύτην ὡς

ἐν τῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας, ἀλλὰ νοουμένην κυρίως ἐν τῷ πλαίσιῳ τῆς παραδόσεως. Δι' αὐτὸ γράφει εἰς τὴν ἀξιόλογον ταύτην μελέτην του· «Εἶναι δὲ ἡ ἐλευθερία, ἥ ἀπολαύει ἡ Ὁρθόδοξος Θεολογία, οὕτως εὐρεῖα, ὅση ἀρκεῖ νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς αὐτὴν τὸν ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα, ἅρα δὲ καὶ ὅτι δύναται αὕτη ἐφαμίλλως πρὸς τὴν ἑτερόδοξον Θεολογίαν νὰ ἐργασθῇ εἰς τὴν λύσιν τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημονικῶν προβλημάτων» (σελ. 12).

Περὶ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν καὶ γνωρισμάτων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐν ΕΕΣΘΠΑ 1936-37, σελ. 136-149.

Ἐν ἀρχῇ ὁ σ. ἐκφράζει λύπην διὰ τὸ ὅτι πολλοὶ ἑτερόδοξοι λόγιοι «ἐμέμφθησαν τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν ὅτι οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰ μὴ ἡ συχαστική τις κοινωνία λατρείας καὶ ἀπολελιθωμένη μούμια... ὅτι ἐγκαταλείπει τὸν κόσμον εἰς τὴν τύχην αὐτοῦ» κλπ. (σελ. 136-137). Καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ταῦτα προδίδουν ἄγνοιαν τῆς ἱστορίας τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας καὶ ὅτι ἡ μακρὰ καὶ περιπετειώδης ἱστορία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας δὲν παρέμεινεν ἄνευ ἐπιδράσεως ἐπ' αὐτὴν καὶ ὅτι ἡ ἐκκλησία αὕτη διεφύλαξεν ἀναλλοιώτους «τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς καὶ τὰ κύρια γνωρίσματα, ὡς καὶ ὅλον τὸν μέγαν καὶ ἀτίμητον θησαυρὸν τῆς ἱερᾶς παραδόσεως τῆς παλαιᾶς Ἐκκλησίας, οὕτως ὥστε δικαίως αὕτη θεωρεῖ ἑαυτὴν ὡς τὴν μόνην νόμιμον συνέχειαν τῆς παλαιᾶς καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπαξίως φέρει τὸν βαρὺν τίτλον τῆς Ὁρθοδοξίας» (σελ. 149).

Ἡ Θεολογία τοῦ Emil Brunner, ἐν ΕΕΘΣΠΑ 1937-38, σελ. 45—66.

Εἰς τὸ μελέτημα τοῦτο ὁ ἀείμνηστος Διδάσκαλος πραγματεύεται περὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ κορυφαίου διαλεκτικοῦ θεολόγου Emil Brunner, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ζυρίχης, ὁ ὁποῖος διεκρίνετο διὰ τὴν ἰδεολογικὴν ἀνεξαρτησίαν του ἔναντι τῶν ἄλλων διαλεκτικῶν καὶ ἴστατο ἐγγύτερον ἐκεῖνων πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν περὶ φυσικῆς ἀποκαλύψεως διδασκαλίαν του. Ἐξετάζει τὴν προσωπικότητα καὶ τὰ ἔργα τοῦ Brunner καὶ ἐν συνεχείᾳ τὰ κυριώτερα γνωρίσματα τῆς Θεολογίας του, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ διαμαρτυρίαν κατὰ τῆς νεωτέρας προτεσταντικῆς Θεολογίας. Συνιστᾷ δέ, ὅπως ἐξευρεθῇ τρόπος νὰ γίνῃ γνῶριμος καὶ ἡ ἑλληνικὴ θεολογοῦσα καὶ φιλοσοφοῦσα νεολαία πρὸς τὴν σκέψιν καὶ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ.

Ἡ προσδοκία τῆς Β' παρουσίας ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ λατρείᾳ, ἐν ΕΕΘΣΠΑ 17 (1971), σελ. 59-77.

Τὴν ἐργασίαν ταύτην ἐδημοσίευσεν ὁ ἀείμνηστος Καθηγητὴς εἰς ὀγκώδη τιμητικὸν τόμον, ἀφιερωμένον εἰς τὸν προσφιλῆ αὐτοῦ ἀδελφὸν καὶ συνά-

δελφον Παναγιώτην Ν. Τρεμπέλαν»³⁷. Ἐν αὐτῇ ἀποδεικνύει ὅτι «ἡ προσδοκία τῆς Β' τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἀποτελεῖ βασικὸν χριστιανικὸν δίδαγμα περιλαμβανόμενον καὶ εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως, τοῦ ὁποίου ἡ ἰδιαιτέρα ἀνάδειξις συνιστᾷ ἰδιάζον γνῶρισμα τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας» (σελ. 61). Ἡδη εἰς μίαν ἀνακοίνωσίν του πρὸς τὸ Α' Πανορθόδοξον Συνέδριον τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας (1936) εἶχε παρατηρήσει τοιοῦτό τι. Ἐνταῦθα ὅμως ἀποδεικνύει τὰ ἀνωτέρω ἀπὸ τὴν θείαν λατρείαν κυρίως καὶ δὴ ἀπὸ τὴν λειτουργίαν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας καὶ ἀπὸ τὰ λοιπὰ λειτουργικὰ βιβλία αὐτῆς καὶ εἰδικώτερον ἀπὸ τὸ Ὠρολόγιον, τὴν Παρακλητικὴν, τὸ Τριώδιον, τὸ Πεντηκοστάριον καὶ τὰ Μηναιᾶ (σελ. 63 ἐξ.), τὰ ὅποια φαίνεται ὅτι ἔχει ἐρευνήσει ἐπιμελῶς. Συνάγει δὲ τὸ συμπέρασμα, ὅτι «ἡ ζωηρὰ ἐπίδρασις τῆς προσδοκίας τῆς Β' τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἐπὶ τὴν θείαν λατρείαν τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας... δικαιολογεῖ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς προσδοκίας ταύτης ὡς οὐσιώδους γνωρίσματος τῆς Ἐκκλησίας ταύτης» (σελ. 76) καὶ ἀκόμη ὅτι «ἀπαιτεῖται ἰδιαιτέρα προσοχὴ καὶ φροντίς τῆς ποιμαινούσης Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, περὶ τὴν πιστὴν διατήρησιν καὶ εἰς τὸν τομέα τοῦτόν τῆς ἀκεραιότητος τῆς πίστεως ταύτης μακρὰν τῆς ροπῆς πρὸς προσαρμογὴν ἢ, κατὰ τὴν βιβλικωτέραν ἔκφρασιν, πρὸς ἑσυχηματισμὸν πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος τούτου» (αὐτόθι).

Ἡ ἑλληνικὴ Θεολογία κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετίαν, Ἀθῆναι, 1948. (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας», 1941-48).

Εἰς τὸ ἱστορικὸν τοῦτο σημεῖωμα ἔχουν συγκεντρωθῆ με ὑποδειγματικὴν τάξιν καὶ ὑπομονὴν πολλὰ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα, ἀποδεικνύοντα ὅτι «ἡ ἑλληνικὴ Θεολογία, παρὰ τὴν πολλαπλὴν ἔλλειψιν μέσων καὶ παρὰ τὴν δυσμένειαν τῶν ὄρων τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς, ἐπετέλεσε προόδους, αἵτινες, μὴ ὑπολειπόμενα μηδεμιᾶς ἄλλης ἐπιστήμης, οὐ μόνον τὴν καθ' ἑμᾶς Ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἔθνος, ὡς καὶ τὴν ἐπιστήμην πολλαπλῶς ἐξυπηρέτησαν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα κατέστησαν καὶ ἔξω τῆς Βαλκανικῆς εὐρέως γνωστὸν» (σελ. 7).

Πρὸς τοῦτο παρουσιάζεται ἐν πρώτοις τὸ ἔργον τῶν ἑλληνικῶν θεολογικῶν κέντρων καὶ δὴ τῆς γεραρᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τῆς ὁποίας ἀκύριος σκοπὸς τῆς ἰδρύσεως ἦτο ἡ μόρφωσις τοῦ ἱεροῦ κλήρου καὶ τῶν θρησκευτικῶν διδασκάλων ἢ κατηχητῶν τῆς ἀναγεννωμένης Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ «ἡ καλλιέργεια τῆς ἐπιστήμης ἐκείνης, ἥτις, ὡς καὶ το-

37. Ὁ Παναγιώτης Μπρατσιώτης εἶχε νυμφευθῆ τὴν Εὐφροσύνην Ν. Τρεμπέλα, ἀδελφὴν τοῦ ἐπίσης ἀειμνήστου διαπρεποῦς Καθηγητοῦ τῆς Πρακτικῆς Θεολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα.

σαῦται ἄλλαι, ἐδημιουργήθησαν ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ ἡδύνατο νὰ διαφημίση τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην καὶ ἔξω τῆς Ἑλλάδος, ἔτι δὲ καὶ νὰ καταστήσῃ τὴν χώραν ταύτην διεθνὲς πνευματικὸν κέντρον» (σελ. 9). Ἐν συνεχείᾳ γίνεται λόγος περὶ τῆς ἑλληνικῆς θεολογικῆς κινήσεως, τῶν σχέσεων τῆς ἑλληνικῆς Θεολογίας πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὰς ἄλλας ἐπιστήμας καὶ περὶ τῶν πνευματικῶν κατευθύνσεων ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἑλληνικῇ Θεολογίᾳ. Ἐκτίθεται δὲ λεπτομερῶς ἡ ἐπιστημονικὴ συγγραφικὴ δρᾶσις τῶν Ἑλλήνων θεολόγων εἰς βλοῦς τοὺς κλάδους τῆς Θεολογίας, καὶ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς καὶ ἡ λοιπὴ καὶ δὴ ἡ ἐκκλησιαστικὴ, ἡ ἐκπαιδευτικὴ καὶ ἡ ἐθνικὴ αὐτῶν δρᾶσις. Καὶ συνάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι κατὰ τὸ ὑπ' ὄψιν χρονικὸν διάστημα παρετηρήθησαν πολλαὶ πρόοδοι τῆς ἑλληνικῆς Θεολογίας καὶ προσεφέρθησαν ὑπ' αὐτῆς πολλαὶ ὑπηρεσίαι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἔθνος καὶ τονίζεται ὅτι αὗται «θὰ ἦσαν δαφιλέστεραι ἐὰν αἱ θεολογικαὶ σπουδαὶ ἐτύγχανον παρ' ἡμῖν μείζονος παρὰ τε τῆς πολιτείας καὶ τῆς κοινωνίας καὶ δὴ τῆς Ἐκκλησίας ἐνθαρρύνσεως» (σελ. 47)³⁸.

Ἡ εὐσύνοπτος καὶ ἐπιτυχὴς αὕτη ἐργασία εἶναι χρησιμωτάτη, δεδομένου ὅτι δι' αὐτῆς ἔχει τις πρὸ αὐτοῦ τὴν πραγματικὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς Θεολογίας κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν περίοδον.

Τὸ νόημα τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, ἐν ΕΕΘΣΠΑ 11 (1955-56), σελ. 5-31.

Εἰς τὸν ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον ἐπίσημον τοῦτον πρυτανικὸν λόγον του ὁ ἀείμνηστος Καθηγητὴς ἀσχολεῖται ἐμβριθῶς περὶ τὴν διακρίβωσιν τοῦ πραγματικοῦ νοήματος τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, τὸ ὅποιον θεωρεῖ ὡς τὸ κεντρικώτερον ἠθικὸν καὶ σοβαρώτερον θεολογικὸν θέμα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Πρὸς τοῦτο ἐξετάζει ἐν συντομίᾳ τὴν ἀγάπην ἐξ ἐπόψεως βιβλικοθεολογικῆς, θρησκευτολογικῆς, ψυχολογικῆς καὶ φιλοσοφικῆς. Καὶ παρουσιάζει ἐν πρώτοις ὅ,τι προηγήθη τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης ἐν τῷ ἐθνικῷ κόσμῳ καὶ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, καὶ ἐν συνεχείᾳ τὴν περὶ ἀγάπης διδασκαλίαν τῆς Κ. Διαθήκης, ἡ ὁποία εἶναι ἐν πολλοῖς διάφορος τῆς ἀγάπης τοῦ ἐθνικοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ κόσμου, καὶ τὴν ὁποίαν ὀρθῶς ἐξαίρει ὡς ἀποτελοῦσαν τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς ἀρμονικῆς καὶ δημιουργικῆς συμβιώσεως τοῦ ἀνθρώπου πάσης ἐποχῆς.

38. Βλ. καὶ σελ. 94 τῆς παρούσης.

Ἡ ἔννοια τοῦ δόγματος ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Θεολογίᾳ, ἐν «Θεολογία» 28 (1957), σελ. 509-516).

Τὸ μικρὸν τοῦτο μελέτημα, τὸ ὁποῖον εἶχε δημοσιευθῆ γαλλιστὶ εἰς τὸ πρὸς τιμὴν τοῦ διαπρεποῦς θεολόγου L. Beaudouin ἐκδοθὲν τῷ 1954 πνευματικὸν συμπόσιον, ἀποτελεῖ ἀξιόλογον συμβολὴν εἰς τὴν — τότε — προπαρασκευηὴν τῆς Πανορθοδόξου Προσυνόδου. Ἀφορμὴν δὲ διὰ τὴν σύνταξιν αὐτοῦ ἔλαβεν ὁ ἀείμνηστος Καθηγητῆς ἐκ τινων ἀπαραδέκτων ἰσχυρισμῶν τοῦ ἐν Σόφια Καθηγητοῦ S. Zankow, ὅτι «κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους εἶναι σχεδὸν γενικῶς δεκτὴ ἡ ἀντίληψις ὅτι πρέπει νὰ γίνηται αὐστηρὰ διάκρισις μεταξὺ 'δόγματος' καὶ 'θεολογουμένου' καὶ ἀπλῆς 'θεολογικῆς γνώμης'· ὅτι δόγμα εἶναι ἡ ἀληθινὴ ὑπὸ Οἰκουμενικῆς Συνόδου διηκριβωμένη καὶ ὑπὸ συμπάσης τῆς Ἐκκλησίας παραδεκτὴ διδασκαλία καὶ ὅτι μόνον μία κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον διηκριβωμένη διδασκαλία ἔχει τὸν ὑποχρεωτικὸν χαρακτῆρα τοῦ δόγματος καὶ ἐπομένως πᾶσα μὴ ἐπισήμως θεσπισθεῖσα διδασκαλία εἶναι ἢ θεολογούμενον ἢ θεολογικὴ γνώμη καὶ ὅτι «τὸ ὅτι ἡ τοιαύτη ἀρχὴ ἐπεκράτησε καὶ εἶναι γενικῶς δεκτὴ ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ ὀφείλεται εἰς τὸν μέγιστον Ρῶσον ἐκκλησιαστικὸν ἱστορικὸν W. Bolotow» (σελ. 504-510). Ὁ Μπρατσιώτης, ἐπικαλούμενος ἐν προκειμένῳ τὰς ἀπόψεις καὶ ἄλλων Ἑλλήνων Καθηγητῶν, ὡς τῶν Δ. Μπαλάνου, Ζ. Ρώση, Χ. Ἀνδρούτσου, Κ. Δυοβουνιώτου καὶ Ἰ. Καρμίρη (ἀπορρίπτων ἐν τοσοῦτῳ τὴν, κατ' αὐτόν, ἀπαράδεκτον ἄποψιν τοῦ Ἀ. Ἀλιβιζάτου), ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀποδεικνύει διὰ σοβαρῶν ἐπιχειρημάτων ὅτι ἡ τοιαύτη περὶ δόγματος στενὴ ἀντίληψις τοῦ Zankow δὲν εἶναι ὀρθή, καὶ ὅτι δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ πράγματα ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτοῦ ὅτι ἡ ἀντίληψις εἶναι γενικῶς παραδεκτὴ ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑποδεικνύει τὴν ἐν αὐτῇ ἐπικρατοῦσαν γνώμην περὶ τῆς ἔννοιᾳς τοῦ δόγματος ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, συνιστῶν νὰ ἔχουν ταύτην ὑπ' ὄψει των πάντοτε οἱ ρωμαιοκαθολικοὶ καὶ οἱ διαμαρτυρούμενοι θεολόγοι καὶ κυρίως ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι μετέχουν τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως.

Ἡ χριστιανικὴ προσευχὴ ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς Ἱστορίας τῶν Θρησκευμάτων, ἐν «Ἐκκλησία» 36 (1959), σελ. 109-113.

Πρόκειται περὶ ὀμιλίας τοῦ ἀειμνήστου Διδασκάλου, λεχθείσης τῇ 8-3-59 ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς προσευχῆς τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν. Ἐξετάζων τὸ θέμα τοῦτο τονίζει οὗτος ὅτι ἡ προσευχὴ εἶναι ἀναποσπᾶστος συνδεδεμένη μὲ τὴν θρησκείαν καὶ μὲ τὴν λατρείαν, πᾶσαν θρησκείαν καὶ πᾶσαν λατρείαν, καὶ ὅτι εἶναι καθολικὸν φαινόμενον τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπως καὶ ἡ θρησκεία, καί, τρόπον τινά, ἡ ἀρχέγονος γλῶσσα τοῦ ἀνθρώπου. Ἀναφέρεται δὲ ἐν συνε-

χεία εἰς ὠρισμένους χαρακτηρισμούς τῆς προσευχῆς, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν εἶχεν αὕτη εἰς τὸν ἰσραηλιτικὸν λαὸν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἑλλη- νικόν.

Χριστιανισμὸς καὶ ἐργασία, ἐν «Ἐκκλησία» 36 (1959), 208-212. 229-231. 243-245.

Τὸ ὡς ἄνω ἀκανθῶδες θέμα ἀνέπτυξεν ὁ αὐιδιμος Διδάσκαλος εἰς ὀμι- λίαν του γενομένην εἰς τὸν «Παρνασσόν», κατὰ τὸν πρῶτον ἑορτασμὸν τῆς «ἐκκλησιαστικῆς ἡμέρας τοῦ ἐργάτου». Ἐν ἀρχῇ ἀναφέρεται διὰ βραχέων εἰς τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ ἐργασία εἰς τὴν Παλαιὰν καὶ τὴν Καινὴν Διαθή- κην, ὑπενθυμίζων πολλὰ ἀγιογραφικὰ χωρία, εἰς τὰ ὁποῖα παρουσιάζεται ἡ ὑψηλὴ περὶ ἐργασίας ἀντίληψις τῆς Παλαιᾶς, ἐν συνεχείᾳ δὲ καὶ ἡ ἀκόμη ὑψη- λοτέρα ἀντίληψις τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἀναφέρεται ὡσαύτως καὶ εἰς τὰς σχετικὰς ἀντιλήψεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων, οἵτινες καὶ εἰς τὸ μέγα τοῦτο θέμα βαδίζουν ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων, καὶ τονί- ζει ὅτι τὸ κύριον σημεῖον τῆς διδασκαλίας των περὶ ἐργασίας εἶναι ἡ εὐρεῖα ἀντιλήψις των περὶ τοῦ κοινωνικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ ἐπαγγέλ- ματος. Περαιτέρω ἀσχολεῖται μὲ τὴν ὑπὸ τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν ἀντι- μετώπισιν ζητημάτων τοῦ ἐργατικοῦ κόσμου κατὰ τὴν τελευταίαν ἑκατονταε- ετίαν, ἀποδεικνύων εὐγλώττως καὶ ἐξαίρων τὸ ζῶηρον αὐτῶν ἐνδιαφέρον διὰ τὸν ἐργατικὸν κόσμον. Ἐν τέλει μνημονεῦει καὶ τῶν ἀξιολόγων σχετικῶν προσ- παθειῶν τῆς ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἄλλων ἐκλεκτῶν μελῶν τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας ἰδρυθείσης «Χριστιανικῆς Κοινωνικῆς Ἐνώσεως», τῆς ὁποίας σκοπὸς ἦτο «ἡ ἐν τῇ ἑλληνικῇ κοινωνίᾳ διάδοσις καὶ ἐπικράτησις τῶν ὑψηλῶν ἠθικῶν ἀρχῶν τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ, ἐν ἀναφορᾷ ἰδιαιτέρως πρὸς τὴν οἰκονομικὴν ὀργάνωσιν τῆς κοινωνίας» (σελ. 243), καὶ τοῦ ἐπίσης ὑπ' αὐτοῦ συστηθέντος «Χριστιανικοῦ Κοινωνικοῦ Κύκλου», καὶ παραθέτει τὰ ὑπὸ τοῦ τελευταίου αὐτοῦ ψηφισθέντα πορίσματα ἐπὶ σχετικῶν συζητήσεων.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι διὰ τῆς μελέτης αὐτῆς ἐπιτυγχάνεται ἡ διά- λυσις ὠρισμένων προκαταλήψεων εἰς βάρος τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Χριστια- νισμοῦ γενικώτερον, σχετικῶς πρὸς τὸ δυσχερὲς τοῦτο θέμα τῆς ἐργασίας.

Τὸ "Ἁγιον Ὅρος καὶ ἡ πολλαπλῆ σπουδαιότης του ἰδίᾳ διὰ τὸν Ἑλ- ληρισμὸν καὶ τὴν Ὀρθοδοξίαν, ἐν «Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν» 38 (1963), σελ. 573-596.

Εἰς πανηγυρικὴν ὀμιλίαν του ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν ἐπὶ τῇ δεξιῶ- σει εἰς αὐτὴν τῆς Ἱερᾶς Κοινότητος τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς χι- λιετηρίδος του, ὁ ἀείμνηστος Καθηγητῆς ἐπισκοπεῖ ἐν συντομίᾳ τὴν χιλιετῆ

ιστορίαν του και αναφέρεται εἰς αὐτὸ ὡς θρησκευτικὸν καὶ πνευματικὸν ἐν γένει κέντρον τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἐν συνεχείᾳ ἐξάγει σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν σπουδαιότητα τῶν πλουσιωτάτων τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἀρχείων ὡς πολυτίμου πηγῆς «οὐχὶ μόνον διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἱερῶν Μονῶν καὶ τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν μελέτην τῆς τε βυζαντινῆς καὶ τῆς νεοελληνικῆς καὶ ὅλης τῆς βαλκανικῆς ἱστορίας» (σελ. 591). Ἐν συγκινήσει δὲ πολλῇ ἐκφράζει τὴν εὐχὴν, ὅπως ἐνισχυθῇ πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς τὸ ἔμψυχον ὕλικόν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, «πρὸς ἐπιτέλεσιν τῆς ὑψηλῆς ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ Ὁρθοδοξίᾳ ἀποστολῆς αὐτοῦ» (σελ. 592), περιφρουρηθῇ ἡ πνευματικότης τοῦ ἱεροῦ τούτου χώρου «πρὸ τοῦ πολλαχόθεν ἐπαπειλουμένου κινδύνου τῆς ἐκκοσμικεύσεως καὶ βεβηλώσεως αὐτοῦ διὰ τῆς διευκολύνσεως τοῦ τουρισμοῦ», καὶ παραμείνη ἀμείωτον τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ἑλλήνων λογίων «διὰ τὴν ἔρευναν καὶ ἀξιοποίησιν τοῦ περιεχομένου τῶν πλουσιωτάτων τούτων Ἀρχείων του, θεωρουμένων εὐλόγως ὡς ἑτῶν πλουσιωτέρων ἐν τῷ κόσμῳ» (σελ. 593).

Ἡ Διαλεκτικὴ Θεολογία τοῦ Karl Barth καὶ τῶν περὶ αὐτόν, ἐν «Ἐναίσιμα Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου», Ἀθήναι, 1931, σελ. 187-213. Β' ἐπισημειωμένη ἐκδ. ἐν «Θεολογία» 37 (1966), σελ. 169-201.

Ἐπὶ τῇ ὀγδοηκονταετηρίδι τοῦ διαπρεπεστάτου Ἑλβετοῦ δογματικοῦ θεολόγου Karl Barth, ἐπανεξέδωκεν ὁ ἀείμνηστος Καθηγητῆς ἐκ τῶν «Ἐναίσιμων Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου» τὴν ὡς ἄνω ἐνδιαφέρουσαν μελέτην του, συμπληρώσας αὐτὴν διὰ νεωτέρων στοιχείων ἐπὶ τῆς περαιτέρω δράσεως τοῦ Barth, μετὰ τῆς κυριωτέρας σχετικῆς πρὸς αὐτὸν διεθνοῦς βιβλιογραφίας καὶ μιᾶς ὠραιότατης ἐπιστολῆς Barth πρὸς Μπρατσιώτην, κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς γερμανικῆς εἰσβολῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα τῷ 1941.

Ἐν ἀρχῇ ἀναφέρεται δι' ὀλίγων εἰς τὴν προκαλέσασαν βαθεῖαν συγκίνησιν εἰς ὀλόκληρον σχεδὸν τὸν χριστιανικὸν θεολογικὸν κόσμον «Διαλεκτικὴν Θεολογίαν» ἢ «Θεολογίαν τοῦ Karl Barth», ἡ ὁποία εἶναι σημεῖον ἀντιλεγόμενον, «τοὺς μὲν πλείστους τῶν παλαιμάχων θεολόγων καὶ κληρικῶν ἐρεθίζουσα, τοὺς δ' ἐξ αὐτῶν μεσήλικας εἰς σκέψεις σοβαρὰς ἐμβάλλουσα, καὶ μέγαν τῶν νεωτέρων ἀριθμὸν, ὁμοῦ μετὰ τῆς σπουδαζούσης νεολαίας, πολλοῦ ἐνθουσιασμοῦ πληροῦσα» (σελ. 170). Ὁ ἀείμνηστος Μπρατσιώτης ὁμιλεῖ διὰ τοὺς ἀρχηγούς τῆς νέας Θεολογίας καὶ τὴν περὶ αὐτοὺς δημιουργηθεῖσαν κίνησιν, ὡς ἐπίσης καὶ διὰ τὴν μέθοδον καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς Θεολογίας ταύτης, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ μεστὴν παραδοξοτήτων καὶ ἀντιφάσεων, συγχρόνως ὅμως καὶ ἀξίαν πλείστης προσοχῆς καὶ σπουδῆς. Προβαίνει δὲ εἰς τινὰς σοβαρὰς παρατηρήσεις ἐπ' αὐτῆς ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι καθόλου ἀρνητικαί, δεδομένου μάλιστα ὅτι ἐξάγει τὸν κατ' ἐξοχὴν θρησκευ-

τικὸν χαρακτῆρα τῆς νέας ταύτης ἐν τῷ Προτεσταντισμῷ κινήσεως καὶ χαιρετίζει «τὸν ἐν αὐτῇ ζωηρότατον πρὸς θρησκευτικὴν ἀναγέννησιν πόθον» καὶ τὴν «ἐπιστροφὴν τῆς Διαμαρτυρομένης Θεολογίας εἰς τὰς γενικὰς γραμμὰς τῆς Χριστολογίας τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας», συνιστῶν τὴν παρακολούθησιν τῆς Διαλεκτικῆς Θεολογίας καὶ ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων, «διότι ὑπάρχει ἡ βάσιμος ἐλπίς, ὅτι ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις αὐτῆς θὰ ἀγάγῃ αὐτὴν ἐγγύτερον πρὸς τὴν Ὁρθοδοξίαν» (βλ. σελ. 188-192).

Φρονοῦμεν ὅτι ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ ἐκπλήσσει ἡ ἐνημέρωσις τοῦ Μπρατσιώτου εἰς τὸν δογματικὸν χῶρον καὶ τῶν ἄλλων ὁμολογιῶν.

Ἡ σημερινὴ κατάστασις τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας ἐξ ἐπόψεως δογματικῆς, ἐν Ἐκκλησία» 44 (1967), σελ. 223-227.

Ἐνταῦθα ὁ αἰδιμὸς Καθηγητῆς ἀσχολεῖται περὶ τὸ θέμα τοῦτο, προκειμένου νὰ διευκολύῃ τὴν ρύθμισιν τῶν τοῦ διαλόγου τῆς Ὁρθοδοξίας μετὰ τοῦ Ἀγγλικανισμοῦ. Οὕτως ὁμιλεῖ διὰ τὰς τρεῖς ἐν τῇ Ἀγγλικανικῇ Ἐκκλησίᾳ μερίδας (Ἵψηλὴ Ἐκκλησία - High Church, Χθαμαλὴ Ἐκκλησία - Low Church καὶ Εὐρεῖα Ἐκκλησία - Broad Church), καὶ τονίζει ὅτι ἡ κατάστασις τὴν ὁποῖαν παρουσιάζει ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀγγλίας ἐξ ἐπόψεως δογματικῆς ἀποτελεῖ, κατ' αὐτόν, σοβαρότατον κώλυμα διὰ τὴν προσέγγισιν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Καὶ συνάγει τὸ συμπέρασμα ἐκ τῆς μελέτης ταύτης, ὅτι «παρὰ τὴν πρὸς τὴν Ὁρθοδοξίαν προσέγγισιν τῆς ἀγγλοκαθολικῆς μερίδος, χάσμα μέγα ἐστήρικται μεταξὺ τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἡμετέρας» (σελ. 227).

Ἡ θέσις τῆς Θεολογίας μεταξὺ τῶν ἐπιστημῶν, Θεσσαλονίκη, 1967. (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ «Γρηγόριος ὁ Παλαμαῆς»).

Εἰς ὁμιλίαν τοῦ ὑπὸ τὸ ὠς ἄνω θέμα, λεχθεῖσαν τῇ 29-4-66 ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἐπὶ τῇ ἀναγορεύσει τοῦ εἰς ἐπίτιμον διδάκτορα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ἀνωτάτου ἐκείνου ιδρύματος, ὁ αἰμνηστος Καθηγητῆς ὑπενθυμίζει ἐν ἀρχῇ τὴν διακήρυξιν τοῦ Werner von Braun ὅτι «ἐπιστήμη καὶ θρησκεία δὲν εἶναι ἐχθραὶ ἀλλ' ἀδελφαί» καὶ ὅτι «γνώσις καὶ πίστις δύνανται νὰ συνυπάρχουν» (σελ. 9), τονίζει δὲ ὅτι ἡ Θεολογία συνεργάζεται μετὰ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν ἐπωφελῶς δι' ἀπάσας» (σελ. 11). Καὶ συνεχίζει διὰ τῶν ἐξῆς: «Καὶ ἡ μὲν Θεολογία καὶ διὰ μέσου αὐτῆς καὶ ἡ Ἐκκλησία ὠφελεῖται πνευματικῶς ἐκ τοῦ ἐπισήμου ἐπιστημονικοῦ χαρακτῆρος, ὃν προσλαμβάνει συμπαρεδρεύουσα καὶ συνεργαζομένη μετὰ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν.... Ἐξ ἄλλου ὅμως ἡ παρουσία τῆς ἱεραῆς ταύτης (λόγω τοῦ περιεχομένου της) ἐπιστήμης ἀναγνωρίζεται ἐν ἅπασι τοῖς πανε-

πιστημίους ὡς καὶ ἐν ταῖς ἀκαδημαίαις ὡς εὐεργετική... Οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλ' ἡ Θεολογία συνεργαζομένη μετὰ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν ὑποβοηθεῖ σοβαρῶς εἰς τὴν συγκρότησιν πνευματικῆς ἐνότητος ἐκ τῆς ἀτελευτήτου διασπάσεως τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων ἐν ταῖς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμαις, διὰ τὸ ὅποιον ἔργον παρουσιάζεται εὐθεωτέρα ἢ ἐπιστήμη αὕτη μετὰ τῆς σταθερᾶς καὶ ὑπερόχου κοσμοθεωρίας καὶ βιοθεωρίας αὐτῆς, ὡς εὐθεωτέρα τῆς Φιλοσοφίας μετὰ τῶν ἀλληλοσυγκρουομένων φιλοσοφημάτων αὐτῆς» (σελ. 11-12). Καὶ καταλήγει μὲ τὴν ἔκφρασιν ἐλπίδος καὶ εὐχῆς, «ὅπως ἡ ἑλληνικὴ Θεολογία, συνδεομένη στενωτάτα πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, κατὰ τὸν Werner Jaeger, ἐξακολουθήσῃ νὰ προσφέρῃ τὰς ὑψηλὰς καὶ πολυτίμους ὑπηρεσίας της εἰς τὸ ἡμέτερον ἔθνος» (σελ. 13).

Ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία καὶ ἡ Οἰκουμενικὴ Κίνησις, ἐν «Ἐκκλησία» 45 (1968), σελ. 594-596).

Ἐνταῦθα ὁ αἰόδιμος Καθηγητὴς ἀσχολεῖται μὲ τὸ θέμα τῆς συμμετοχῆς τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν λεγομένην Οἰκουμενικὴν Κίνησιν καὶ τῆς στάσεως τῆς ἐν λόγῳ Ἐκκλησίας ἔναντι τῆς τε Οἰκουμενικῆς Κινήσεως καὶ τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν. Παρατηρεῖ δὲ ὅτι διὰ τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ἔστω καὶ διὰ παρατηρητῶν, διανοίγονται νέοι ὀρίζοντες ὄχι μόνον εἰς τὴν Οἰκουμενικὴν Κίνησιν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἢ ὅποια πρέπει νὰ ἀναπροσανατολισθῇ πρὸς τὴν κίνησιν ταύτην κατὰ τρόπον, ὅστις θὰ εἶναι ἐπιωφελέστερος εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν.

Ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῆς Ὁρθοδοξίας, Ἀθήναι, 1968. (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Ἐκκλησίας»).

Εἰς τὸ σπουδαιότατον αὐτὸ πανηγυρικὸν ἄρθρον, τὸ ὅποιον ἐδημοσίευσεν ὁ Μπρατσιώτης ἐπὶ τῇ μεγάλῃ ἑορτῇ τῆς Ὁρθοδοξίας, τὴν ὅποιαν καὶ ἀποκαλεῖ «ὀνομαστικὴν ἑορτὴν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας» καὶ δὴ καὶ «ἑορτὴν τῆς βαθυτέρας αὐτοσυνειδησίας αὐτῆς» (σελ. 4), ἐξαιρεῖ τὴν βαθυτέραν καὶ ὑψηλοτέραν σημασίαν τῆς ἐν λόγῳ ἑορτῆς, «ἐν ἡμέραις μάλιστα διευρύνσεως τοῦ διαλόγου τῆς Ὁρθοδοξίας ἀπὸ τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ Προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας» (σελ. 5).

Ἐξ ἄλλου ἐπισημαίνει τὸ οὐσιῶδες γνῶρισμα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τὸ ὅποιον εἶναι «ἢ ἐν αὐτῇ ἀνάδειξις τῆς σημασίας τῆς ἱερᾶς παραδόσεως συμφῶνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἀγίας Γραφῆς» (σελ. 6), τοῦθ' ὅπερ καὶ παλαιότερον εἶχεν ἐξάρει εἰς τὸ Α' ἐν Ἀθήναις Πανορθόδοξον Θεολογικὸν

Συνέδριον τοῦ 1936, διὰ λίαν ἐνδιαφερούσης ἀνακοινώσεώς του ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν καὶ γνωρισμάτων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας»³⁹. Καὶ ἀναφέρεται εἰς δύο κύρια σημεῖα ἐνδιαφέροντα τὴν Ὁρθοδοξίαν, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον ἀφορᾷ εἰς τὴν μέσσην ὁδὸν τὴν ἀκολουθουμένην ὑπὸ τῆς Ὁρθοδοξίας ἔναντι δύο ἀκροτήτων, τοῦ Προτεσταντισμοῦ καὶ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸ ζήτημα α') τῶν πηγῶν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ β') τῆς ὑψίστης αὐθεντίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Τὸ δὲ δευτέρον σημεῖον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἀπὸ Βορρᾶ ὀρμώμενον κίνδυνον ἀφελθισμοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ εἶναι σοβαρώτερον ἀλλὰ καὶ λίαν ἀνησυχητικόν, ἔνεκα τοῦ ὅτι ἀπειλεῖ σαφῶς καὶ τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν (σελ. 8-10).

Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἐν «Θεολογία» 42 (1971), σελ. 30-42.

Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ βαθυστοχάστου μελέτης τοῦ Παναγιώτου Μπρατσιώτου, εἰς τὴν ὁποίαν, μετὰ τινα διευκρίνισιν τῆς ἐννοίας τῆς θεώσεως, ἀναλύει οὗτος τὴν περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίαν τῶν Ἑλλήνων πατέρων. Συναφῶς παρατηρεῖ, ὅτι ἡ θέωσις αὕτη δὲν ἐννοεῖται μόνον ὡς φυσιοκρατικὴ καὶ μηχανικὴ ἀλλ' ὡς πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ, καὶ θεμελιώνει βιβλικῶς τὴν ἐν λόγῳ διδασκαλίαν, ἀνευρίσκων τὰς ρίζας τῆς εἰς τὸ γνωστὸν χωρίον τῆς Γενέσεως 1,27 («ποίησωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν»), κυρίως δὲ εἰς πολλὰ χωρία τῆς Καινῆς Διαθήκης, τῆς ὁποίας ἰδέα εἶναι ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐκκλησία, Ἔθνος καὶ Κράτος, ἐν «Θεολογία» 42 (1971), σελ. 43-47.

Εἰς τὸ μικρὸν τοῦτο ἄρθρον του ἀναφέρεται ὁ σ. εἰς τὰς μεγίστας ὑπηρεσίας τὰς ὁποίας προσέφερον ὁ Ἑλληνισμὸς εἰς τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Αὗται ἤρχισαν ἀπὸ τῆς ἐκ τοῦ ἐβραϊκοῦ ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῆς Π. Διαθήκης τῶν Ο' καὶ συνεχίσθησαν διὰ τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ Ἰουδαίου Φίλωνος καὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ διὰ τῆς διαδόσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Χριστιανισμὸς καὶ Ἑλληνισμὸς ἐν ἀντιθέσει καὶ συνθέσει, ἐν ΕΕΘΣΠΑ 16 (1968), σελ. 293-323.

Ἡ ἐργασία αὕτη εἶναι ἐπηυξημένη ἔκδοσις τῆς ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον εἰσιτηρίου ὀμιλίας τοῦ Μπρατσιώτου εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν, λεχθείσης τῇ 11-5-57.

39. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 105.

Ἐν αὐτῇ ἀσχολεῖται οὗτος περὶ τὸ σπουδαιότατον θέμα τῆς ἀμειβαίας διαλεκτικῆς σχέσεως Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ, καὶ τονίζει ὅτι πρόκειται περὶ δύο μοναδικῶν ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ πνευματικῶν μεγεθῶν, δύο φαινομένων κοσμοϊστορικῆς καὶ ὑπεριστορικῆς σημασίας, δύο κόσμων, οἵτινες προσήνεγκον εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ἀνυπολογίστου ἀξίας ὑπηρεσίας. Εἰδικώτερον ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ θέμα περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τὸν Χριστιανισμόν καὶ ἰδιαίτερος περὶ τοῦ βαθμοῦ καὶ τῆς σημασίας τῆς ἐπιδράσεως ταύτης καὶ δὴ περὶ τῆς λεγομένης ἐξελληνίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀποκρούων δὲ τὴν γνώμην περὶ νοθείας τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ συγκεκριμένως διὰ τῶν Ἑλλήνων πατέρων ὡς ἄδικον καὶ ἐπιστημονικῶς ἀβάσιμον καὶ ἀπαράδεκτον, ὑποστηρίζει ὅτι «ἡ ἑλληνικὴ παράδοσις καὶ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐν γένει ἔχει μόνον δὲν ἐζημίωσαν τὴν ὀρθόδοξον πίστιν, ἀλλὰ τοῦναντίον συνετέλεσαν τὰ μέγιστα εἰς τὴν διαμόρφωσιν καὶ περιχαράκωσιν τοῦ θείου περιεχομένου τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ οἰασδήποτε νοθεύσεως» (σελ. 316). Καὶ ἀποδεικνύει ὅτι Ἑλληνισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς δὲν ἀποτελοῦν ἀντίθεσιν, ἀλλὰ δύνανται ἄριστα νὰ συγκροτήσουν σύνθεσιν, «καὶ δὴ σύνθεσιν ἀποδειχθεῖσαν γονιμωτάτην καὶ εὐεργετικωτάτην δι' ἀμφοτέρους» (σελ. 316).

Ἡ πρὸ Χριστοῦ παιδαγωγία, Ἀθήναι, 1971.

Ἐνδιαφερόμενος ὁ ἀείμνηστος Καθηγητὴς νὰ προβάλλῃ τὴν ἀξίαν τῆς κατὰ Χριστὸν ἀγωγῆς, ἐξετάζει ἐνταῦθα τὴν πρὸ Χριστοῦ ἀγωγήν, ἐκθέτων μὲ συστηματικότητα καὶ μεθοδικότητα ὁλόκληρον τὸ παιδαγωγικὸν περιεχόμενον τῆς βίβλου ταύτης, τὴν ὁποίαν εὐστόχως ἀποκαλεῖ «παιδαγωγικωτέραν βίβλον τοῦ κόσμου» (σελ. 2). Παρουσιάζων δὲ τὴν μεγάλην παιδαγωγικὴν σημασίαν τῆς Π. Διαθήκης, τονίζει προσφυῶς, ὅτι εἰς τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς κυρίως ὀφείλεται ἡ διάκρισις τοῦ ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ μεταξὺ τῶν ἄλλων λαῶν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ τὸν παιδαγωγικόν του χαρακτῆρα ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιβίωσις αὐτοῦ καὶ ἡ περίοπτος θέσις τὴν ὁποίαν κατέλαβεν εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν. Περαιτέρω ἀναφέρεται δι' ὀλίγων καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν ρωμαϊκὴν παιδείαν.

Friedrich W. Foerster. Ὁ χριστιανὸς παιδαγωγὸς καὶ φιλόσοφος, ἐν ΕΕΘΣΠΑ 15 (1965), σελ. 265-282).

Ἡ περισπούδαστος αὕτη μελέτη προῆλθεν ἐκ τινος διαλέξεως τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητοῦ περὶ τοῦ κορυφαίου χριστιανοῦ παιδαγωγοῦ καὶ φιλοσόφου Friedrich W. Foerster, τοῦ ἀποκληθέντος Pestalozzi τῆς Γερμανίας καὶ ἀσχῆσαντος διὰ τῶν σοφῶν συγγραμμάτων του παγκόσμιον ἐπίδρασιν.

Περὶ τοῦ μεγάλου τούτου ἀνδρὸς εἶχεν ὀμιλήσει οὗτος καὶ τῷ 1940 εἰς τὸν «Παρνασσόν», ἐγκαινιάζων τὴν δημοσίαν ἐμφάνισιν τῆς ἀρτισυστάτου τότε «Πανελληνίου Ἐνώσεως Γονέων ἢ Χριστιανικῆ Ἀγωγή». Διὰ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος μελέτης του δεικνύει ἐπὶ τῇ βάσει τῶν, τελευταίων ἰδίως, ἔργων τοῦ Foerster, «πῶς οὗτος ἀντιμετωπίζει τὸ σπουδαιότατον ἐθνικὸν καὶ κοινωνικὸν πρόβλημα τῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς τῆς νεολαίας καὶ τοῦ λαοῦ ἐν γένει» (σελ. 265). Ποιεῖται δὲ ἐκκλησίῃ ἐνώπιον τοῦ παρακολουθοῦντος τὴν διάλεξιν του ἐκείνην βασιλέως Παύλου, ὡς διαδόχου τότε ἀκόμη, πρὸς τοὺς «Ἕλληνας ὑπευθύνους καὶ δὴ «ὄχι μόνον πρὸς τοὺς παιδαγωγοὺς ἀλλὰ καὶ τοὺς πολιτικοὺς καὶ πνευματικοὺς τοῦ λαοῦ ἡμῶν ἡγέτας» νὰ λάβουν ὑπ' ὄψιν τῶν «τὴν φωνὴν τοῦ μεγάλου τούτου διδασκάλου καὶ προφήτου» (σελ. 282).

Ἐκ τῆς ὠραίας αὐτῆς διαλέξεως καταφαίνεται ὅτι ὁ ἀείμνηστος Καθηγητῆς ἔστρεφε τὴν προσοχὴν τοῦ κοινοῦ πρὸς τὴν καλλιέργειαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν μόρφωσιν ἠθικῆς προσωπικότητος, ὑπογραμμίζων τὴν μεγίστην παιδαγωγικὴν ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα τῆς θρησκείας καὶ δὴ τῆς χριστιανικῆς, ἣ ὁποία παρέχει τὰ μέσα τῆς λυτρώσεως ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν καὶ τῆς ἠθικῆς ἀναγεννήσεως.

Ὁ Σάμου Εἰρηναῖος καὶ τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν, ἐν «Ἐκκλησία» 40 (1963), σελ. 475-479.

Ἐπὶ τῇ ἐκδημίᾳ τοῦ μητροπολίτου Σάμου Εἰρηναίου ἀναλύει ὁ σ. τοὺς ἀγῶνας τοὺς ὁποίους, διὰ σοβαρῶν δημοσιευμάτων καὶ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου ὀμιλιῶν, διεξῆγεν ὁ αἰοίδιμος ἐκεῖνος ἱεράρχης ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας εἰς τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν. Τοὺς ἀγῶνας αὐτοὺς ἀποκαλεῖ εὐστόχως ὁ Μπρατσιώτης τιμίους καὶ ἐνδόξους καὶ δικαιοθέντας, τὸν δ' ἐν λόγῳ ἱεράρχην «ἀκατάβλητον τῆς Ὁρθοδοξίας πρόμαχον» καὶ «ἀριστοκράτην τοῦ πνεύματος», καὶ χαρακτηρίζει ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν φιλόσοφον τῆς συγχρόνου αὐτῷ Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας (σελ. 478).

Χρῆστος Ἀνδροῦτσος (1869-1935), Ἀθήναι, 1970. (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Ἐκκλησίας»).

Νεκρολογῶν καὶ τιμῶν ὁ Παναγιώτης Μπρατσιώτης τὸν ἐπιφανῆ θεολόγον καὶ φιλόσοφον Καθηγητὴν Χρῆστον Ἀνδροῦτσον, παρουσιάζει τό, ὡς γράφει, διττὸν ἐπιστημονικὸν πάθος τοῦ ἀνδρὸς «καὶ δὴ τὸ μὲν διὰ τὴν Θεολογίαν, τὸ δὲ διὰ τὴν Φιλοσοφίαν» (σελ. 8). Καὶ ἀποδεικνύει ἐναργῶς τοῦτο διὰ τῆς ἀναφορᾶς του εἰς τὰ θεολογικὰ καὶ τὰ φιλοσοφικὰ ἔργα του, τὰ ὁποῖα διὰ βραχέων μὲν ἀλλὰ λίαν ἐπιτυχῶς ἀναλύει, παρουσιάζων ἐν συνεχείᾳ καὶ ἐπαινετικᾶς περὶ αὐτῶν κρίσεις ξένων εἰδικῶν ἐπιστημόνων. Ἐξάιρει δὲ καὶ «τὸ

ζωηρότατον ἐνδιαφέρον τοῦ ἀνδρὸς περὶ τῆς ἀνορθώσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν πραγμάτων» (σελ. 12). "Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰδικώτερον εἰς τὰ φιλοσοφικὰ ἔργα τοῦ Ἀνδρούτσου, τονίζει ὅτι δι' αὐτῶν οὗτος «κατέλαβεν ἐξέχουσαν θέσιν ἐν τῇ φιλοσοφικῇ παρ' ἡμῖν κινήσει» (σελ. 13). Ἐξ ἄλλου διατυπώνει τὴν προσωπικὴν τοῦ γνώμην, ὅτι «τουλάχιστον ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ δὲν εἶδε σοφώτερον, ἰκανώτερον καὶ μεγαλοφύεστερον θεολόγον, οὐδὲ ἤκουσε μεθοδικώτερον καὶ πλεόν ἐπαγωγὸν διδάσκαλον» (σελ. 15).

Ἐκ τῶν ὄσων μετὰ σεβασμοῦ, ἀφοσιώσεως καὶ παρρησίας γράφει ὁ Μπρατσιώτης διὰ τὸν Ἀνδρούτσον, ἀντιλαμβάνεται τις εὐκόλως, ὅτι ἔχαιρε πολλῆς ἐκτιμήσεως ἐκ μέρους τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνδρὸς.

Ἄρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος καὶ ἡ «Θεολογία», ἐν «Θεολογία» 40 (1969), σελ. 16-20.

Εἰς τὸ μικρὸν τοῦτο ἄρθρον, τὸ ὁποῖον ἀφιερώνει ὁ Μπρατσιώτης εἰς τὴν μνήμην τοῦ ὡς ἄνω μεγάλου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ Καθηγητοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ἐπὶ τῇ συμπληρώσει τριακονταετίας ἀπὸ τοῦ θανάτου του, ἐξαίρει τὴν ἰδιαίτεραν στοργὴν μεθ' ἧς περιέβαλεν ὁ ἐμπνευσμένος ἐκεῖνος ἱεράρχης τὸ θεολογικὸν περιοδικὸν σύγγραμμα «Θεολογία», τὸ ὁποῖον καὶ ἰδρύθη ὑπ' αὐτοῦ. Ἐκφράζει δὲ ἐν συνεχείᾳ τὴν συγκίνησιν καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην του διὰ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος τὸν εἶχεν ἐξ ἀρχῆς συγκαταλέξει μεταξὺ τῶν συντακτῶν τοῦ βιβλιοκριτικοῦ καὶ βιβλιογραφικοῦ δελτίου τοῦ ἐν λόγῳ περιοδικοῦ.

Ἄ Παῦλος Καλλιγᾶς ὡς χριστιανὸς ἐπιστήμων (1814-1896), Ἀθήναι, 1951.

Ἐνδιαφερόμενος ὁ ἀείμνηστος Καθηγητὴς διὰ τὴν δημοσίαν προβολὴν χριστιανικῶν προσωπικοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἦσαν γνωσταὶ μόνον ὡς ἐπιστήμονες ὄχι ὅμως καὶ ὡς χριστιανοί, εἶχε τὴν ὡραίαν ἐμπνευσιν νὰ ἀσχοληθῆ καὶ μετὰ τὴν περίπτωσιν τοῦ διακεκριμένου νομικοῦ, φιλοσόφου, ἱστορικοῦ καὶ οἰκονομολόγου Παύλου Καλλιγᾶ. Καὶ χρησιμοποιῶν ὡς πηγὰς μὲν ἐκδεδομένα συγγράμματα τοῦ ἐν λόγῳ μεγάλου ἀνδρὸς καὶ τὰ διάφορα περιοδικὰ καὶ τὰς ἐφημερίδας τῆς ἐποχῆς του, ὅπου γίνεται λόγος περὶ αὐτοῦ, ὡς βοηθήματα δὲ ὅ,τι ἔχει γραφῆ περὶ αὐτοῦ, ἀποδεικνύει καὶ προβάλλει τὴν χριστιανικὴν τοῦ Καλλιγᾶ μόρφωσιν καὶ δρᾶσιν, «ἥτις δὲν ἦτο προῖον ἀπλῆς φιλομαθείας ἢ ἀπλῆς πολυπραγμοσύνης, ἀλλ' ἦτο ἀποτέλεσμα ζωηροῦ χριστιανικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ζήλου, ὅμοιον πρὸς τὸν ὁποῖον, δυσκόλως θὰ εὔρωμεν μεταξὺ τοῦ μὴ θεολογικοῦ ἑλληνικοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ πολιτικοῦ κόσμου» (σελ. 3). Ἐπίσης, ἐπὶ τῇ βάσει πλείστων δημοσιευμάτων τοῦ Καλλιγᾶ, ἀποδεικνύει

τὴν ἐκ μέρους τούτου ἀξίαν πάσης ἐξάρσεως γινῶσιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς, πρὸς τὴν ὁποίαν ἔτρεφεν οὗτος μεγάλην εὐλάβειαν, ἔτι δὲ καὶ τὴν θρησκευτικότητά του καὶ τὸ χριστιανικὸν καὶ ἐκκλησιαστικὸν αὐτοῦ ἐνδιαφέρον. Πάντα ταῦτα μαρτυροῦν, κατὰ τὸν Μπρατσιώτην, ὅτι ὁ διαπρεπέστατος ἐκεῖνος ἐπιστήμων ἦτο, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ συνειδητὸς χριστιανός, δυνάμενος νὰ ἀποτελέσῃ, τρόπον τινά, πηγὴν ἐμπνεύσεως τῶν ἐπιστημόνων καὶ τῶν πνευματικῶν τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἡγετῶν.

«Ὁ Παπαδιαμάντης» τοῦ Κ. Μπαστιᾶ, ἐν «Ἐκκλησία» 40 (1963), σελ. 522-524.

Εἰς τὸ ἄρθρον τοῦτο ἀναλύει ὁ ἀείμνηστος Μπρατσιώτης τὸ σπουδαῖον ἔργον τοῦ ἐπίσης ἀειμνήστου Κ. Μπαστιᾶ, εἰς τὸ ὁποῖον φιλοτεχνεῖται ἡ προσωπογραφία τοῦ πρυτάνεως τῆς ἐλληνικῆς διηγηματογραφίας Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη ὡς χριστιανικῆς προσωπικότητος. Τὸ ἐν λόγῳ δοκίμιον, εἰς πολυάριθμα σημεῖα τοῦ ὁποίου συμφωνεῖ καὶ εἰς ὄχι ὀλίγα διαφωνεῖ πρὸς τὸν συγγραφέα του, ἐπαινεῖ ὁ Μπρατσιώτης, χαρακτηρίζων αὐτὸ ὡς «στοχαστικὸν καὶ ἀξιὸν πολλῆς προσοχῆς καὶ μελέτης». Συγχρόνως ἐξαίρει τὰς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ὑπηρεσίας τοῦ Μπαστιᾶ καὶ τὴν εὐρεῖαν ἱστορικὴν καὶ φιλολογικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν του μόρφωσιν καὶ τὴν ἐξαιρετικὴν συμβολὴν του πρὸς κατανόησιν καὶ ὀρθὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ

Α'. ΜΕΛΕΤΑΙ

Σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὰς ὁμοδόξους καὶ ἑτεροδόξους Ἐκκλησίας, ἐν «Πρακτικὰ τοῦ Β' Πανελληνίου Θεολογικοῦ Συνεδρίου», Ἀθῆναι, 1952, σελ. 31-33.

Ἡ σημερινὴ κατάστασις τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας ἐξ ἐπόψεως δογματικῆς, ἐν «Ἐκκλησία» 44 (1967), σελ. 223-227.

Ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία καὶ ἡ Οἰκουμενικὴ Κίνησις, ἐν «Ἐκκλησία» 45 (1968), σελ. 594-596.

Β'. ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

J. Goettsberger, Das Buch Daniel, Bonn, ἐν «Θεολογία» 7 (1929), σελ. 371-372.

P.-M. Lagrange, Le Judaïsme avant Jésus-Christ, Paris, 1931, ἐν «Θεολογία» 11 (1933), σελ. 93-96.

H. Lietzmann, Die Liturgie des Theodor von Mopsuestia, 1933, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 369-370.

A. Keller, Zur gegenwärtigen Amerikanischen Theologie, 1933, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 370.

C. Lagier, L' Orient Chrétien dès Apotres jusqu'à Photius, Paris, 1953, καὶ

Τοῦ αὐτοῦ, L' Orient Chrétien dès Photius à l' empire Latin de Constantinople, Paris, 1950, ἐν «Θεολογία» 25 (1954), σελ. 157.

W. Michaelis, Das Ältestenamt der christlichen Gemeinde im Lichte der Heiligen Schrift, Bern, 1953, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 487-488.

H. van Oyen, Evangelische Ethik, Basel, 1953, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 488-489.

H. J. Schoeps, Vorläufer Spenglers, Brill, 1953, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 489-490.

Theologische Zeitschrift 1953, τ. 3-4, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 491.

A Catholic Commentary on Holy Scripture, ἐκδ. Thomas Nelson and Sons, London, 1953, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 641-642.

A. Gelin, Les idées maitresses de l' Ancien Testament, Paris, 1954, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 642-643.

H. Frey, Das Buch der Weltpolitik, Stuttgart, 1954, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 643.

H. Asmussen, Der Römerbrief, Stuttgart, 1952, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 643-644.

In memoriam Ernst Lohmeyer, ἐκδ. W. Schmauch, Stuttgart, 1951, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 645.

C. Fritz, Die Stimme der Ostkirche, Stuttgart, ἁ.χ., ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 645-646.

D. H.-D. Wendland, Die Kirche in der modernen Gesellschaft, Hamburg, 1958, ἐν «Θεολογία» 30 (1959), σελ. 513-514.

Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου, Τὸ μέγα ἀξιωμα, Ἀθῆναι, 1959, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 518-519.

Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν, τ. Α'-Β', Ἀθῆναι, ἁ.χ., ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 519-520.

E. Mastroyiannopoulos, Nostalgia for Orthodoxy, Athens, 1959, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 700-701.

Placide Deseille, Les saints moines d' Orient du IV siècle, Namur, 1959, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 701.

Irenée de Lyon, Démonstration de la prédication apostolique (Sources Chrétiennes), Paris, 1959, ἐν «Θεολογία» 31 (1960), σελ. 462.

Richard de Saint-Victor, La Trinité καὶ

Gelase Ier, Lettre contre les Lupercales et dix-huit messes du sacramentaire Léonien (Sources Chrétiennes), Paris, 1959, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 643.

Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου, Παραινέσεις πρὸς Ὀλυμπιάδα, Ἀθῆναι, 1960, αὐτόθι.

Marius Victorinus, Traités Théologiques, sur la Trinité (Sources Chrétiennes), Paris, 1960, ἐν «Θεολογία» 32 (1961), σελ. 170.

Clément d' Alexandrie, Le Pédagogue I (Sources Chrétiennes), Paris, 1960, αὐτόθι.

Origène, Homélie sur Josué, Paris, 1960, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 367.

Eusèbe de Cesarée, Histoire ecclésiastique (Sources Chrétiennes), Paris, 1960, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 367-368.

- Saint Anselm, Textes choisis, Namur, 1961, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 368.
- Ambroise de Milan, Des sacramento, 1961, καὶ
Saint Augustin, Commentaire de la première épître de S. Jean, 1961, καὶ
Léon le Grand, Sermons, ἄ.χ., ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 458-459.
- C. H. Mackintosh, Σχόλια ἐπὶ τοῦ βιβλίου τῆς Γενέσεως, τῆς Ἐξόδου, τῶν Ἀριθμῶν, Ἀθῆναι, 1959-1961, ἐν «Θεολογία» 33 (1962), σελ. 157-158.
- Léon le Grand, Sermons, τ. III, καὶ
Aelred de Rievaulx, La vie de Recluse, ἄ.χ., καὶ
Defensor de Ligugé, Livre d'Étincelles ἄ.χ., (Sources Chrétiennes), ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 158.
- Ἀββᾶ Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου, Οἱ ἀσκητικοὶ λόγοι, Ἀθῆναι, 1961, αὐτόθι.
- Jean Chrysostome, Sur la providence de Dieu, 1961, καὶ
Origène, Homélie sur S. Luc, 1961, καὶ
Didyme l' Aveugle, Sur Zacharie, 1962, καὶ
Jean Damascène, Homélie sur la Nativité et la Dormition, 1961, καὶ
Nicétas Stethatos, Opuscules et Lettres, 1961 (Sources Chrétiennes), ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 442-443.
- Π. Στάμου, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ὁμιλίαι περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων, καὶ
Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἡρωϊκὴ Κασσάνδρα ἀνά τοὺς αἰῶνας, Ἀθῆναι, 1961, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 445.
- Π. Κοροντζῆ, Μορφωτικαὶ κοινότητες, Ἀθῆναι, 1961, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 446.
- Ἰ. Σ. Μαρκαντώνη, Ἡ σχέσις μεταξύ ἐπιδόσεως ἐν τῷ Γυμνασίῳ καὶ ἐξελιξεως ἐν τῷ βίῳ, Ἀθῆναι, 1961, αὐτόθι.
- Guillaume de St. Thierry, Exposé sur le Cantique des Cantiques, 1962, καὶ
Defensor de Ligugé, Livre d'Étincelles, τ. I-II, 1961-1962, καὶ
Lettred Aristée à Philocrate, ἄ.χ., καὶ
Philon d' Alexandrie, De ebriitate et sobrietate, Paris, 1962 (Sources Chrétiennes), ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 631.
- Ν. Βασίλοπουλου, Πλάτωνος Φαίδων ἢ περὶ ψυχῆς καὶ ἠθικῆς, τ. Α'-Β', Ἀθῆναι, 1962, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 632-633.

- Vie de Sainte Mélanie, 1962, καὶ
 Anselme de Cantorbéry, Pourquoi Dieu s' est fait
 homme, Paris, 1963 (Sources Chrétiennes), ἐν «Θεολογία» 34 (1963),
 σελ. 164.
- Christliche Konfessionen in Selbstdar-
 tellungen, Würzburg, 1962, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 168.
- Philon d' Alexandrie, Περὶ τῶν Χερουβεὶμ, Περὶ φυ-
 τουργίας Νῶε, Περὶ συγχύσεως διαλέκτων, Paris, 1963, ἐνθ' ἄνωτ., σελ.
 334.
- Irenikon, 1963, τ. I, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 337.
- Istina, 1963, τ. I, αὐτόθι.
- Études Théologiques et Religieuses, 1963, τ. 1-2, αὐτόθι.
- Philon d' Alexandrie, Περὶ ἀρετῶν, Περὶ βίου θεωρητι-
 κοῦ ἢ ἱκετῶν, 1963, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 678-679.
- Dorothee de Gaza, Oeuvres spirituelles, καὶ
 Méthode d' Olympe, Le Banquet, καὶ
 Syméon le Nouveau Théologien, Catéchèses I,
 ἄ.χ., (Sources Chrétiennes), ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 679.
- Π. Στάμου, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου διδασκαλία περὶ γάμου
 καὶ συζυγίας, Ἀθήναι, 1963, αὐτόθι.
- Irenikon, 1963, τ. 3-4, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 682.
- K. Aland, Kirchengeschichte in Lebensbildern dargestellt,
 I, Berlin, 1962, ἐν «Θεολογία» 35 (1964), σελ. 165.
- Novum Testamentum, 1963, τ. VI, 4, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 167.
- Istina, 1963, τ. 4, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 168.
- Philon d' Alexandrie, Περὶ τῶν μετονομαζομένων ὧν
 ἕνεκα μετονομάζονται, 1964, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 342.
- Cyrille d' Alexandrie, Deux dialogues christologi-
 ques, Paris, 1964, καὶ
 Théodoret de Cyr, Correspondance, II, Paris, 1964
 (Sources Chrétiennes), ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 342-343.
- Le Millénaire du Mont Athos (1963-1963), καὶ
 La vie de St. Athanase l' Athonite, Cheveto-
 gne, 1963, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 525-526.
- Π. Νάκου, Παιδαγωγικὴ τοῦ Εὐαγγελίου, Ἀθήναι, 1963, ἐνθ'
 ἄνωτ., σελ. 676-677.
- Romanos le Mélode, Hymnes, I, καὶ
 Léon le Grand, Sermons, I, καὶ

Quod vult deus, Livre des promesses et des prédications, I-II (Sources Chrétiennes), ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 677-678.

Ἰωάννου Χρυσόστομου, Κοινωνικαὶ ὁμιλίαι, Ἀθήναι, 1964, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 678.

Γ. Κουσουλάκου, Δικαιοθεσία καὶ Πολιτική, Ἀθήναι, 1963, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 678-679.

Ὁρθόδοξος Παρουσία, 1964, τ. 1-2 καὶ 3-4, ἐν «Θεολογία» 36 (1965), σελ. 162-163.

Irénikon, 1965, τ. I, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 163.

Novum Testamentum, 1964, τ. VII, 3, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 163-164.

O. Plöger, Das Buch Daniel, Gütersloh, 1965, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 334.

H. Bartke, Luther und das Buch Esther, Tübingen, 1965, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 335.

Ἰ. Γιαννακοπούλου, Σολομώντος Παροιμίαι, Ἄσμα Ἄσμάτων, Ἐκκλησιαστής, Σοφία Σολομώντος, Σοφία Σειράχ, Ἀθήναι, 1964, αὐτόθι.

Marburger Theologische Studien, Marburg, 1963, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 335-338.

M. J. Le Guillou, Le Christ et l'Église, Paris, 1963, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 338-339.

J. Hempel, Das Ethos des Alten Testaments, 1964, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 521-522.

H. W. Wolff, Gesammelte Studien zum Alten Testament, καὶ Claus Westermann, Forschung am Alten Testament, München, 1964, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 522-523.

Philon d'Alexandrie, Περὶ τοῦ τὸ χεῖρον τῶ κρείττονι φιλεῖν ἐπιτίθεσθαι, Paris, 1965, καὶ Περὶ ἀποικίας Ἀβραάμ, Paris, 1965, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 523.

Α. Τιμιάδου, Ποιμαντική τοῦ μετανάστου, Ἀθήναι, 1965, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 523-524.

Ε. Δ. Μαζαράκη, Ἡ λαογραφικὴ ἔρευνα καὶ ἡ συστηματικὴ ὀργάνωσή της, Ἀθήναι, 1964, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 524.

P. Benoit, Exégèse et Théologie, τ. I-II, Paris, 1961-1964, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 684.

G. Eichholz, Tradition und Interpretation, München, 1965, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 685.

K. Aland, Kirchengeschichtliche Entwürfe, Gütersloh, 1960, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 685-686.

Irenée de Lyon, Contre les hérésies, IV, Paris, 1965, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 686.

Le millénaire du Mont Athos (963-1963), Chevetogne, 1964, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 686-687.

The Greek Orthodox Theological Review, XI, I, 1965, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 687.

Novum Testamentum, 1965, τ. VII, 4, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 687-688.

Irenikon, 1965, τ. XXXVII-4, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 688.

Syméon le Nouveau Theologien, Catéchèses, III, Paris, 1963-1965, ἐν «Θεολογία» 37 (1966), σελ. 162-163.

Μεγάλου Βασιλείου, Ὁμιλία πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῦντο λόγων, Ἀθήναι, 1965, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 163.

Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Πρὸς Θεόδωρον μοναχόν, καὶ Γρηγορίου Ἐπισκόπου Νύσσης, Περὶ παρθενίας, καὶ Μανουὴλ Β΄ Παλασιολόγου, Διάλογος μετὰ τινος Πέρσου ἐν Ἀγκύρᾳ τῆς Γαλατίας, καὶ

Augustin d' Hippone, Sermon pour le Pâque, καὶ

Anselme du Havelberg, Dialogues (Sources Chrétiennes), Paris, ἄ.χ., ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 337-338.

Irenikon, 1965, τ. 1-2, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 338.

Ὡριγένους, Ὁμιλίαι εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων, καὶ

Τοῦ αὐτοῦ, Ἰπόμενμα εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην, καὶ

Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου, Θεολογικά καὶ Ἠθικά (Sources Chrétiennes), 1966, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 660-661.

H. de Lubac, Sur les Chemins de Dieu, 1966, καὶ

Τοῦ αὐτοῦ, Teilhard de chardin, Toulouse, 1966, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 661.

H. Clavier, Thomas Arbousst, Paris, 1965, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 661-662.

Ἰ. Κολιτσάρα, Παροιμίαι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τ. Α΄-Β΄, Ἀθήναι, 1964-1966, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 662.

Ἦ. Μαστρογιαννοπούλου, Οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ ἄνθρωπος, Ἀθήναι, 1966, ἐν «Θεολογία», 38 (1967), σελ. 157-158.

Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου, Θεολογικά καὶ Ἠθικά, τ. I-II, καὶ

Μελίτωνος τοῦ Σάρδεων, Περὶ τοῦ Πάσχα, Paris, 1966, καὶ

Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Περὶ παρθενίας, Paris, 1966, καὶ
Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, Κατηχήσεις μυσταγωγικαί, Paris,
1966, καὶ

Ephraim de Nisibe, Commentaire de l'Évangile concordant au Diatessaron, Paris, 1966, καὶ

Expositio Totius Mundi et Gentium, Paris, 1966, καὶ

Πτολεμαίου, Πρὸς Φλώραν, Paris, 1966 (Sources Chrétiennes), ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 324-326.

Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἔργα, τ. Α', Ἀθῆναι, 1967, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 524.

Διαδόχου τῆς Φωτικῆς, Oeuvres spirituelles, Paris, 1966, καὶ

Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, Ὕμνοι, τ. IV, Paris, 1967, καὶ

Ὠριγένους, Κατὰ Κέλσου, I, Paris, 1967, καὶ

Gertrude d' Helfta, Oeuvres spirituelles, Paris, 1967, καὶ

Rüpert de Deutz, Les œuvres de Saint Esprit, Paris, 1967, καὶ

Isaac de l'Étoile, Sermons, Paris, 1967 (Sources Chrétiennes), ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 524-525.

Istina, 1965-1966, τ. 1,2-3 καὶ 4, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 525.

Irénikon, 1967, τ. 3-4, αὐτόθι.

T. Ware, The Orthodox Church, Middlessex, 1964, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 674-675.

P. Evdokimov, La prière de l'Église d'Orient, Paris, 1966, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 675.

Φίλωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως, Τίς ὁ τῶν θείων κληρονόμος, 1966, καὶ

Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῆς πρὸς τὰ προπαιδεύματα συνόδου, Paris, 1967, καὶ

Τοῦ αὐτοῦ, Εἰς Φλάκκον, Paris, 1967, καὶ

Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τοῦ βίου Μωϋσέως, Paris, 1967, (Les Éditions du Cerf), ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 676.

Sulpice Severe, Vie du Saint Martin, 1967, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 677.

The Greek Orthodox Theological Review, XII, 1966-1967, αὐτόθι.

Novum Testamentum IX, 1967, αὐτόθι.

Istina, 1967, αὐτόθι.

Nicolas Cabasilas, Explication de la divine liturgie, Paris, 1967, καὶ

Jean Chrysostome, A une jeune veuve sur le mariage unique, Paris, 1968, καὶ

Sulpice Sevrère, Vie de Saint Martin, I, Paris, 1968, καὶ

Rufin d' Aquilée, Les bénédictions des patriarches, Paris, 1968, καὶ

Ephraim de Nisibe, Hymnes sur le Paradis, Paris, 1968 (Sources Chrétiennes), ἐν «Θεολογία» 39 (1968), σελ. 279.

Theologische Bücherei, München, 1967, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 280.

C. J. Blecker, Christ in modern Athens, London, 1966, αὐτόθι.

Novum Testamentum, τ. X, 1968, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 281.

C. Quispel, Makarios, das Thomas-Evangelium und das Lied von der Perle, Leiden, 1967, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 487.

Cosmas Indicopleustès, Topographie Chrétienne, I, Paris, 1968, καὶ

François Martine, Vie des Pères du Jura, Paris, 1968 (Sources Chrétiennes), ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 487-488.

Irénikon, 1968, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 707.

The Greek Orthodox Theological Review, 1968, αὐτόθι.

A. O. Schwede, Nathan Söderblom, Berlin, 1967, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 707-708.

Ἴω ἀννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἔργα, τ. Β', Ἀθήναι, 1968, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 708.

Bonifatius Kotter, Die Schriften des Johannes von Damaskos, Berlin, 1969, ἐν «Θεολογία» 40 (1969), σελ. 564-565.

Origène, Contre Celse, τ. I-III, 1968, καὶ

Jean Chrysostome, Lettres à Olympias, 1968, καὶ

Grégoire de Nazianze, La passion du Christ, 1968 (Sources Chrétiennes), ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 566-567.

Πρακτικὰ Α'-Γ' Πανιωνίου Συνεδρίου, τ. Α', Ἀθήναι, 1967, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 568.

Λ. Βρανούση, Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων, Ἀθήναι, 1967, αὐτόθι.

Mysterium Salutis, Dogmatique de l' Histoire du Salut, τ. 4, Paris, 1945-1969, ἐν «Θεολογία» 41 (1970), σελ. 178.

- Origène, Commentaire sur S. Jean, I-II, Paris, 1966-1970, καὶ Grégoire le Thaumaturge, Remerciement, à Origène, ἄ.χ. (Sources Chrétiennes), ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 179.
- Irénikon, 1969, τ. 1-4, αὐτόθι.
- Istina, 1969, τ. 1-4, αὐτόθι.
- Πρακτικὰ Γ' Πανιωνίου Συνεδρίου, τ. Β', 1969, αὐτόθι.
- Theologische Bücherei, München, 1965, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 345.
- Zur Theologie des Neuen Testaments und zur Dogmatik, ἄ.χ., αὐτόθι.
- Beihefte zur «Evangelische Theologie», München, 1967, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 347.
- Irénikon, XLIII (1970), τ. 1, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 348.
- Verkündigung und Forschung, München, 1967, αὐτόθι.
- A. F. J. Klijn, A survey of the researches into the western text of the Gospels and Acts, Leiden, 1969, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 532-533.
- Novum Testamentum, XI, 1/2, 1969, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 533.
- H. W. Wolff, Wegweisung. Gottes Wirken im Alten Testament, München, 1965, αὐτόθι.
- G. Fohrer, Studien zur Alttestamentlichen Theologie und Geschichte, Berlin, 1969, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 534-535.
- W. Zimmerli, Gottes Offenbarung, München, 1969, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 535.
- J. Wellhausen, Grundrisse zum Alten Testament, 1965, αὐτόθι.
- Studies in John, Leiden, 1969, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 535-536.
- Philon d'Alexandrie, Περὶ φυγῆς καὶ εὐρέσεως, Paris, 1970, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 537.
- Vocabulaire de Théologie Biblique, Paris, 1970, αὐτόθι.
- Κ. Γιαννακοπούλου, Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Παλαιολόγος καὶ ἡ Δύσις, Ἀθήναι, 1969, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 719.
- W. Eisenbeis, Die Wurzel «Salom» im Alten Testament, Berlin, 1969, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 720.
- M. Lot — Borodine, La déification de l'homme, Paris, 1970, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 720-721.

- Ὁριγένους, Κατὰ Κέλσου, τ. III-IV, καὶ
 Τοῦ αὐτοῦ, Ὑπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην, καὶ
 Εἰρηναίου, Κατὰ αἱρέσεων, τ. I, καὶ
 Βασιλείου Καισαρείας, Sur l' origine de l' homme
 (Sources Chrétiennes), 1970, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 722.
- Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων, τ. 38-40, Ἀθήναι,
 ἄ.χ., ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 722-723.
- J. M. Reese, Hellenistic influence on the book of Wisdom and
 its consequences, Rome, 1970, ἐν «Θεολογία» 42 (1971), σελ. 765-766.
- P. Schwanz, Imago Dei als Christologisch-anthropologisches
 Problem, Halle, 1970, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 766.
- R. Baulès, L' insondable richesse du Christ, Paris, ἐνθ' ἄνωτ.,
 σελ. 766-767.
- Verkündigung und Forschung, München, 1966,
 ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 767.
- Verkündigung und Forschung, München, 1969,
 ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 767-768.
- K. Elliger, Kleine Schriften zum Alten Testament, München,
 1966, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 768.
- M. Noth, Gesammelte Studien zum Alten Testament, Mün-
 chen, 1969, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 768-769.
- Hebräisches und Aramäisches Lexikon, ἔκδ.
 G. Fohrer, Berlin, 1971, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 769.
- Studia Judaica, Forschungen zur Wissenschaft des Ju-
 daismus, VI, Berlin, 1971, αὐτόθι.
- H.—P. Müller, Ursprünge und Strukturen Alttestamentli-
 cher Eschatologie, Berlin, 1969, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 770.
- D. Roloff, Plotin, Berlin, 1970, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 770-771.
- J. Jeremias, Neutestamentliche Theologie, I, Gütersloh,
 1971, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 771.
- Θ. Β. Κωνσταντίνου, Αἱ ἑπτὰ Καθολικαὶ Ἐπιστολαί, Ἀθήναι,
 1971, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 771-772.
- Σεμινάριον Θεολόγων Θεσσαλονίκης, Τὸ Ἅγιον
 Πνεῦμα, Θεσσαλονίκη, 1971, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 772.
- Sources Chrétiennes, τ. 161 κ.ἄ. μέχρι 186, Paris,
 1970-1971, αὐτόθι.
- Θ. Β. Κωνσταντίνου, Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου, Ἀθήναι,
 1973, ἐν «Θεολογία» 45 (1974) σελ. 200.

Grégoire de Nysse, Vie de Sainte Macrine, Paris, ἄ.χ.,
ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 201.

Tertullian, La toilette des femmes, Paris, 1971, αὐτόθι.

Ambroise de Milan, La Pénitence, Paris, 1971, ἔνθ' ἄνωτ.,
σελ. 202.

Dimanche, office selon les huit tons, Chevetogne, 1972,
ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 202-203.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ ΚΛΠ.,
ΕΙΣ ΤΑ ΟΠΟΙΑ ΕΧΟΥΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΘΗ ΕΡΓΑΣΙΑΙ
ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ

Ἄκτινες, Ἀναμόρφωσις, Ἀνάπλασις, Ἀνεξάρτητος.

Βιβλιοθήκη Ἀκαδημαϊκοῦ Κοινωνικοῦ Συνδέσμου, Βιβλιοθήκη Ἀναπλάσεως, Βιβλιοθήκη Ἀποστολικῆς Διακονίας, Βιβλιοθήκη Χριστιανικῆς Κοινωνικῆς Ἐνώσεως, Βραδυνή.

Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ ἔστενογραφημέναι διαλέξεις, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς.

Δελτίον Πανελληνίου Ἐνώσεως Θεολόγων, Δελτίον τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Δελτίον Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐκπαιδευτικῶν Λειτουργῶν, Διалέξεις Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐκπαιδευτικῶν Λειτουργῶν.

Ἐβδομηκονταπενταετηρὶς Ριζαρείου Σχολῆς, Ἐθνικὸς Κῆρυξ, Εἰσηγήσεις καὶ Πορίσματα τοῦ Χριστιανικοῦ Κοινωνικοῦ Κύκλου, Ἐκατονταετηρὶς Ἐταιρείας τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ, Ἐκατονταετηρὶς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἐκδόσεις Πανελληνίου Ἐνώσεως Γονέων ἢ Χριστιανικῆ Ἀγωγῆς, Ἐκδόσεις Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐκπαιδευτικῶν Λειτουργῶν, Ἐκκλησία, Ἐκδόσεις Ἐνώσεως Ἀποφοίτων Ριζαρείου Σχολῆς, Ἐκκλησιαστικὸν Βῆμα, Ἐκκλησιαστικὸς Κῆρυξ, Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, Ἐλευθερία, Ἐλεύθερον Βῆμα, Ἐλεύθερος Ἄνθρωπος, Ἐλεύθερος Κόσμος, Ἐλευθερουδάκη Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν, Ἐλληνικὴ Δημιουργία, Ἐλληνικὸν Αἶμα, Ἐλληνικὸν Μέλλον, Ἐλπίς, Ἐμπρός, Ἐναίσιμα Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἐνορία, Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ἐπετηρὶς Ριζαρείου Σχολῆς, Ἐπετηρὶς Φοιτητικοῦ Θεολογικοῦ Συνδέσμου, Ἐπιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου καὶ Διοικητικοῦ Δικαίου, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἐρευνα, Ἐστία, Ἐφημέριος.

Ἡ Ἡμέρα.

Θεολογία, Ὄρθουδοξοὶ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία.

Ἱερὸς Σύνδεσμος.

Καθημερινή, Καθολικὴ, Καινὴ Διδαχὴ, Καινὴ Κτίσις, Κοσμοθεωρία. Λαϊκὸν Πανεπιστήμιον «Βραδυνῆς», Λυχνία.

Μεγάλῃ Ἐλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδεία.

Νέα Ἐστία, Νέος Αἰὼν, Νέος Κόσμος.

Ὁμιλίες καὶ Πορίσματα τοῦ Χριστιανικοῦ Κοινωνικοῦ Κύκλου, Ὁρθόδοξος Παρατηρητής.

Παιδαγωγικαὶ Ὁμιλίες, Πανηγυρικός Τόμος ἐπὶ τῇ 1400ῃ ἀμφιετηρίδι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ, Πάνταινος, Πατρίς, Παῦλος ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν, Πλάτων, Ποιμὴν, Πολιτεία, Πολιτικὴ Ἐπιθεώρησις, Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Πρακτικὰ Α' Πανελληνίου Θεολογικοῦ Συνεδρίου, Πρακτικὰ Β' Πανελληνίου Θεολογικοῦ Συνεδρίου, Πρακτικὰ Γ' Πανελληνίου Θεολογικοῦ Συνεδρίου, Πρακτικὰ Δ' Πανελληνίου Θεολογικοῦ Συνεδρίου, Πρακτικὰ Α' Συνεδρίου Ἑλληνοχριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ, Πρωτα.

Σκρίπ.

Τεσσαρακονταετηρὶς Θεοφίλου Βορέα, Τρεῖς Ἱεράρχαι.

Χριστιανικὰ Γράμματα, Χρόνος.

Akten des I Kongresses für die Orthodoxe Theologie, Algemeen Weekblad voor Kerk en Christendom, Anglican Theological Review. Biblical Authority for Today.

Christliche Confessionen in Selbstdarstellungen.

Das Östliche Christentum, Die Autorität der Bibel heute, Die Kirchen der Welt.

Evangelische Theologie.

Internationale Kirchliche Zeitschrift.

Internationale Zeitschriftenschau für Bibelwissenschaft und Grenzgebiete, Irénikon.

Kyrios.

Le Messenger, Le Trésor Spirituel de l' Humanité.

Man in God's design, Medelingen van de Koninklijke Vlaamse Akademie voor Wetenschapper.

Neue Zürcher Zeitung, Novum Testamentum.

Paulus - Hellas - Oikumene.

Religion's Digest, Revue d' Histoire et de Philosophie religieuses.

Studia Paulina, Studiorum Novi Testamenti Societas (ἐκδ.).

The Ecumenical Review, Theologische Zeitschrift, The Student World, Trierer Theologische Zeitschrift.

Unidad Christiana, Universitas.

Zeitschrift für Religion — und Geistesgeschichte.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ὁ Καθηγητὴς Παναγιώτης Μπρατσιώτης εἶχε τὴν εὐτυχίαν νὰ διακριθῆ ποικιλοτρόπως ἐν τῇ ζωῇ του καὶ δὴ ἀπὸ τῶν νεανικῶν του ἡδὴ χρόνων. Σπουδάσας μὲ διαρκῆ τὴν περὶ αὐτὸν οἰκογενειακὴν μέριμναν, τόσον ἐν Ἀθήναις ὅσον καὶ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ, ὅπου ἔζη εἰς ἠλεγμένον καὶ ὑγιῶν ἀρχῶν περιβάλλον, ἡξιοποίησε πλήρως τὸν πολύτιμον χρόνον τῶν πανεπιστημιακῶν μελετῶν του καὶ ἡδυνήθη οὕτω νὰ θέσῃ στερεὰς βάσεις διὰ τὴν λαμπρὰν ἀκαδημαϊκὴν του ἐξέλιξιν. Ἡ ἐν συνεχείᾳ δὲ ἀποκτηθεῖσα ἐκ μέρους του λιπαρὰ γνῶσις τῆς παλαιοδιαθηκικῆς καὶ τῆς περὶ αὐτὴν γραμματείας καὶ ὁ ἐν γένει ἄρτιος ἐπιστημονικὸς ἐξοπλισμὸς του διηκολύνον αὐτὸν νὰ κινήται ἀνέτως εἰς τὸν χῶρον τῆς βιβλικῆς ἐπιστήμης, τὴν ὁποίαν μετὰ πλήρους ἐπιτυχίας ἐθεράπευσεν. Αἱ ἐπὶ τῆς Π. Διαθήκης ἐρμηνευτικαὶ ἐργασίαι του εἶναι ἀξιόλογοι καὶ ὑποδειγματικά. Δι' αὐτάς ἐβασίζετο ἐπὶ τοῦ κειμένου τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' κυρίως, ἀλλ' ἐφρόντιζε νὰ χρησιμοποιοῖ ἐκ τῶν σχετικῶν ἐκδόσεων ἐκεῖνας, εἰς τὰς ὁποίας τὰ ἐκάστοτε ἐνδιαφέροντα αὐτὸν κείμενα διεσφύζοντο ἐν καλυτέρᾳ καταστάσει καὶ εὐρίσκοντο γενικῶς ἐγγύτερον πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικόν, ἐνῶ ἀπεμακρύνετο καὶ ἀπὸ αὐτάς, ὡς ἄν τις ἔκρινε τοῦτο ἀπαραίτητον. Δὲν παρέλειπεν ὅμως νὰ ἀντιβάλλῃ τοὺς Ο' τόσον πρὸς τὸ μασωριτικὸν ἑβραϊκὸν ὅσον καὶ πρὸς τὰς ἄλλας παλαιὰς μεταφράσεις, ἑλληνικάς καὶ ξενογλώσσους.

Εἰς τοῦτο τὸν ἐμιμήθη ὁ νεώτερός του ἀείμνηστος ἐπίσης Καθηγητὴς ἡμῶν Βασίλειος Βέλλας, ὅστις, καίτοι ὡς ἑβραϊολόγος εἰργάζετο κυρίως ἐπὶ τοῦ ἑβραϊκοῦ, δὲν παρέβλεπε τὴν ἀξίαν καὶ τῶν Ο', διὰ τοὺς ὁποίους ἔγραφεν «Ἡ μελέτη αὐτῶν ὅσον ἀφορᾷ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ἐπιστήμην τῆς Π. Διαθήκης ἔχει νὰ προσφέρῃ ἀνεκτιμῆτους ὑπηρεσίας εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου»⁴⁰. Ἐχρησιμοποιοῖ δὲ δαφιλῶς τὸ κείμενον τῶν Ο' κατὰ τὰς ἐπὶ τοῦ ἑβραϊκοῦ ἐρεῦνας του, καὶ μάλιστα διώρθωνε τὸ ἑβραϊκὸν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἑλληνικοῦ. Καὶ ἐνδιέφερετο ζωηρῶς διὰ τὴν προβολὴν τῆς ἐν λόγῳ μεταφράσεως, τὴν ὁποίαν ἐθεώρει ἀπαραίτητον βοήθημα διὰ τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν τῆς Βίβλου⁴¹.

40. Βλ. Β. Βέλλας, Αἱ σύγχρονοι κατευθύνσεις τῆς ἐπιστήμης τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἐν «Θεολογία» 10 (1932), σελ. 26.

41. Βλ. Π. Σιμωτά, Τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον τοῦ ἑβραϊολόγου Καθηγητοῦ Βασιλείου Μ. Βέλλας, Θεσσαλονίκη, 1970, σελ. 12 (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», Τοῦ ἀτὸ ὕ, Ὁ Βασίλειος Βέλλας ὡς ἐπιστήμων, Ἀθήναι, 1978, σελ. 9-10 (ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Ἐκκλησίας»).

Ἐνάλογόν τι ἔγραφε καὶ ὁ Μπρατσιώτης διὰ τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἑβραϊκοῦ κειμένου· «Καὶ ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ βιβλίου τούτου (τοῦ Ἑσαίου) ἐθέσαμεν μὲν ὡς βάσιν τὸ κείμενον τῶν Ο' καὶ δὴ καὶ τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ Rahlfs..., ἀνὰ πᾶν δὲ βῆμα εἴχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὸ Μασσοριτικὸν κείμενον κατὰ τὴν ἡ' ἔκδοσιν τῶν Biblia Hebraica τῶν Kittel-Kahle-Alt-Eissfeld (1952), ἄνευ τῆς πρὸς τὸ ὁποῖον ἀντιβολῆς δὲν δύναται νὰ κατανοηθῇ ἢ μετάφρασις τῶν Ο' οὔτε νὰ νοηθῇ ἐπιστημονικὴ ἐρμηνεία τῆς Π.Δ.»⁴².

Ὁ Παναγιώτης Μπρατσιώτης καὶ ὁ Βασίλειος Βέλλας, οἱ δύο οὔτοι ὁμότεχνοι, ὑπῆρξαν οἱ στῦλοι, οἱ ὁποῖοι ἐστήριξαν τὸ σύγχρονον οἰκοδόμημα τῆς παρ' ἡμῖν παλαιοδιαθητικῆς ἐπιστήμης. Μὲ τὴν παρουσίαν τούτων εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἐγνώρισεν ἡ ἐπιστήμη αὕτη μεγάλην ἀκμήν, ἐφάμιλλον ἐκείνης, διὰ τὴν ὁποίαν διεκρίνετο καὶ ἡ ὅλη Σχολή, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐδίδασκον ἐν αὐτῇ, μεταξύ τῶν ἄλλων, καὶ οἱ δύο οὔτοι κορυφαῖοι ἐπιστήμονες. Εἰς ἀμφοτέρους τούτους ὀφείλομεν πολλὰ οἱ νεώτεροι. Ὅλοι σχεδὸν οἱ μετ' αὐτοὺς παλαιοδιαθηκολόγοι, οἱ ἀποφοιτήσαντες ἐκ τῆς γεραῶς Θεολογικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν, ἐδέχθημεν τὴν εὐεργετικὴν ἐπιστημονικὴν ἐπίδρασιν των. Ὑπὸ τοῦ πρώτου ἐχειραγωγῆθημεν εἰς τὸν περίπλοκον καὶ ἀχανῆ καὶ σχεδὸν ἀχλυώδη χῶρον τῆς ἀρχαίας ἰουδαϊκῆς παραδόσεως καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ποικίλα παλαιοδιαθηκολογικὰ προβλήματα, ὑπὸ τοῦ δευτέρου δὲ εἰς τὸ εὐρὺ ἐρευνητικὸν πεδῖον τᾶς θελκτικωτάτης φιλελευθέρας παλαιοδιαθητικῆς ἐπιστήμης, εἰς τὸ ὁποῖον ἄγεται τις πολλάκις δι' ἐπικινδύνων ἀτραπῶν. Ὁ εἷς ἦτο συντηρητικὸς, ἀλλὰ διεκρίνετο καὶ διὰ τὴν εὐρύτητα τῶν ἀντιλήψεών του, τὴν μετριοπάθειαν καὶ τὴν προσαρμοστικότητά του· ὁ ἕτερος ἦτο φιλελεύθερος μὲν, ἀλλὰ πάντοτε ἐχόμενος τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ὅπως περὶ-που καὶ ὁ πρῶτος.

Ὁ Μπρατσιώτης ἐκινεῖτο μὲ ἐκπληκτικὴν ἄνεσιν εἰς τὰ βιβλικὰ κείμενα ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν γενικώτερον χῶρον τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης. Ἡ εὐρυτάτη θεολογικὴ του μόρφωσις, ἡ εἰδικὴ ἐπιστημονικὴ του κατάρτισις καὶ ἡ ἀρίστη ἐνημέρωσις του ἐπὶ τῆς πορείας καὶ τῶν προόδων τῆς ἐπιστήμης του συνέβαλον, ἀσφαλῶς, εἰς τὴν ἐκ μέρους του ἐπιτυχῆ ἄσκησιν τοῦ πολυσχιδοῦς ἔργου του καὶ εἰς τὴν ἐπίτευξιν ἐπιβλητικῆς εἰς ἔκτασιν καὶ ἀξιολόγου εἰς ποῖον συγγραφικῆς παραγωγῆς. Διὰ τῶν σοφῶν συγγραμμάτων του, εἰς τὰ ὁποῖα θαυμάζει τις τὴν ζηλευτὴν ἐλληνομάθειάν του, τὴν μεθοδικότητα καὶ τὴν συστηματικότητα, τὴν ἐμβρίθειαν, τὴν βαθεῖαν γνώσιν τῆς παλαιοδιαθη-

42. Βλ. Π. Μπρατσιώτου, Ὁ προφήτης Ἑσαίας. Εἰσαγωγή, κείμενον Ο', μετάφρασις, Σχόλια, Ἀθῆναι, 1956, σελ. ε'. Παρόμοιά τινα βλ. καὶ ἐν Τοῦ αὐτοῦ, Αἱ ὄδοι τῶν Ἀναβαθμῶν τοῦ Ψαλτηρίου, Β' ἔκδ., Ἀθῆναι, 1956, σελ. 5.

κικῆς γραμματείας, τὴν ἀρίστην ἐνημέρωσίν του ἐπὶ τῆς διεθνοῦς βιβλιογραφίας, τὴν ἐπιστημονικὴν εὐσυνειδησίαν του καὶ τὴν εὐθυκρισίαν ἐν τῇ ἐρεύνη, διεφώτισε πολλὰ ζητήματα τῆς ἐπιστήμης του, διακριθεὶς ὡς ἐξαιρετος παλαιοδιαθηκολόγος καὶ ἐξέχουσα θεολογικὴ φυσιογνωμία.

Τὸ ἔργον του παρουσίαζε μίαν ἰδιαιτερότητα, ὅχι τόσο ὡς συντηρητικὸν ὅσον κυρίως ὡς γνησίως ὀρθόδοξον καὶ ἀπηλλαγμένον ξένων ἐπιδράσεων, ἐρειδόμενον ἐπὶ τῆς παραδόσεως, τῆς ἀστερευτοῦ ἐκείνης πηγῆς, ἐκ τῆς ὁποίας ἦντλει πολλάκις ἐπιχειρήματα πρὸς ἀντιμετώπισιν ριζοσπαστικῶν τινῶν τάσεων τῆς Προτεσταντικῆς Θεολογίας. Ἀνεξαρτήτως δὲ τοῦ ἂν συμφωνῇ τις ἢ ὅχι πρὸς ἅλας τὰς ἐπιστημονικὰς θέσεις του ἐπὶ χρισίμων καὶ ἀμφιλεγόμενων θεμάτων τοῦ κλάδου του, δὲν δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν ἐπιστημοσύνην του καὶ τὴν μεγάλην ἀξίαν τῆς προσφορᾶς του εἰς τὴν βιβλικὴν καὶ τὴν ἐν γένει θεολογικὴν ἔρευναν, ὡς ἐπίσης καὶ τὰ λοιπὰ αὐτοῦ προσόντα ἐν οἷς καὶ ἡ κοινωνικὴ δραστηριότης. Πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ ἐξαρθῇ τὸ γεγονός ὅτι ἔχει βιβλιοκρίνει πολυάριθμα ἐπιστημονικὰ συγγράμματα καὶ δὴ οὐ μόνον θεολόγων ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἐπιστημόνων, Ἑλλήνων καὶ ξένων. Ὁ ἀείμνηστος Καθηγητῆς, ἔχων τὸ θάρρος τῆς γνώμης του καὶ διαθέτων ἀνεξαντλήτους εἰδικὰς ἐπιστημονικὰς γνώσεις, δὲν ἐκωλύετο νὰ ἐκφράζῃ τὰς ἀπόψεις του ἐπὶ τῶν κατὰ καιροὺς δημοσιευομένων ἔργων καὶ νὰ καθοδηγῇ τὸν ἀναγνώστην.

Ἄλλ' ὁ Παναγιώτης Μπρατσιώτης δὲν ὑπῆρξε μόνον ἐπιστήμων καὶ δραστήριος κοινωνικὸς παράγων τῆς χώρας. Ἀπέδειξεν ὅτι ἦτο καὶ ὑποδειγματικὸς καὶ ὑψηλοῦ ἦθους πνευματικὸς ἄνθρωπος. Ἀφιέρωσε τὸν ὠραιότερον χρόνον τῆς ζωῆς του ὑπὲρ τῶν ἰδανικῶν του, καὶ δι' ὅλου τοῦ βίου του ἠγωνίζετο μετ' εὐπρεπειᾶς καὶ συνεπειᾶς διὰ τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας ἐπέσβευσεν. Ἐκοσμεῖτο διὰ μετριοφροσύνης καὶ σωφροσύνης καὶ πλήρους ἐν ταπεινώσει ἀφοσιώσεως εἰς τὸ καθῆκόν του, ὑποδειγματικῆς σεμνότητος, σπανίας πραότητος, μελιχλιότητος καὶ προσηνείας καὶ σχεδὸν παροιμιώδους εὐγενείας. Διὰ τῶν πολλῶν αὐτῶν ἀρετῶν του, ὡς ἐπίσης καὶ διὰ τοῦ ἐπιστημονικοῦ κύρους του καὶ τῆς σοβαρᾶς καὶ ἠθικῆς καὶ ἐπὶ δεκαετηρίδας ἀκτινοβολούσης προσωπικότητός του, ἐπηρέαζε τὰ πανεπιστημιακὰ πράγματα καὶ μάλιστα εἰς σημαντικὸν ἐνίοτε βαθμόν. Ὁ ρόλος του ὑπῆρξεν ὅχι ἀπλῶς ἐπωφελῆς ἀλλὰ καὶ σωτήριος διὰ τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία εἰς παλαιότερους χρόνους διήρχετο περίοδον δοκιμασιῶν, ὅτε ὠρίσμενοι φιλελεύθεροι Καθηγηταί, θεωρούμενοι τότε ἐπικίνδυνοι δι' αὐτήν, ἐγίνοντο διὰ τοῦ ἔργου των ἀφορμῇ ἀνησυχῶν, ὄξυτήτων, διαμαχῶν καὶ ἰδεολογικῶν συγκρούσεων μεταξύ φιλελευθέρας καὶ συντηρητικῆς παρατάξεως.

Κατὰ τοὺς χαλεποὺς καὶ δυσχερεῖς διὰ τὴν Σχολὴν ἐκείνους καιροὺς, ὁ Καθηγητῆς Μπρατσιώτης, ὁ ὁποῖος ἦτο μὲν συντηρητικῶν ἀρχῶν ἀλλὰ σωφρονέστατος καὶ διαλλακτικὸς καὶ λίαν προσεκτικὸς, μὲ εὐρύτητα δὲ ἀντι-

λήψεων και αὐστηρὸς μόνον εἰς ἑαυτόν, ἐνῶ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνεκτικὸς και ἐπιεικὴς, ἀνὴρ τοῦ ὁποίου «τὸ ἐπιεικὲς εἶχε γνωσθῆ πᾶσιν ἀνθρώποις»⁴³, κατῶρθωνε, χάρις εἰς τὰς πολυτίμους αὐτὰς ἀρετὰς του, νὰ συμβάλλῃ εἰς τὴν ἀπάμβλυσιν τῶν ἐν τῷ χώρῳ τῆς Σχολῆς ὑφισταμένων διαφορῶν, χωρὶς νὰ ἐγκαταλείπῃ τὰς ἀρχὰς και τὰς θέσεις του ἢ νὰ καταλαμβάνεται ὑπὸ δειλίας ἢ λιποψυχίας τινός⁴⁴. Διότι, προφανῶς, ἐγνώριζε καλῶς και ἐπίστευεν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔγραφε πρὸ πεντηκονταπενταετίας ὁ ἐπίσης σοφὸς Καθηγητὴς ἡμῶν ἀείμνηστος Δ. Μπαλάνος, γνωστὸς διὰ τὰς φιλελευθέρους αὐτοῦ ἀρχὰς· «Ἡ ἐν ταῖς πανεπιστημιακαῖς Σχολαῖς συνύπαρξις και συνεργασία ἐπιστημῶν διαφόρων τάσεων και κατευθύνσεων εἶναι ἐγγύησις τῆς διατηρήσεως τῆς ἀπαιτουμένης ἰσοροπίας και τῆς ἀποφυγῆς ἀκροτήτων, ἣν θὰ συνεπήγετο ἡ ἄνευ ἀντιπάλου δέους ἀποκλειστικὴ ἐπικράτησις μιᾶς τάσεως. Συντηρητικαὶ και φιλελεύθεροι τάσεις εἶναι τόσον ἀναγκαῖαι διὰ τὴν ἀληθῆ πρόοδον τῆς ἐπιστήμης ὅσον ἡ ὑπαρξις συμπολιτεύσεως και ἀντιπολιτεύσεως διὰ τὴν εὐρυθμον λειτουργίαν τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν. Ἡ συνύπαρξις ἀντιπροσώπων τῶν δύο τούτων τάσεων εἶναι τὸ μόνον ὕπερ σῶζει ἀπὸ τῆς ἀποτελεσματώσεως και τῆς ἀκινήσιας, εἰς ἣν θὰ ἦγεν ἡ ἔλλειψις φιλελευθέρων και προοδευτικῶν στοιχείων ὅσον και ἀπὸ τῆς προώρου και ἄγαν ἐσπευσμένης ἀναπτύξεως, εἰς ἣν θὰ ἦγεν ἡ ἔλλειψις συντηρητικῶν στοιχείων συγκρατούντων τὸν σύνδεσμον πρὸς τὸ παρελθόν»⁴⁵.

Νομίζομεν ὅτι οἱ ὡς ἄνω σοφοὶ λόγοι τοῦ Μπαλάνου, ὅστις καίτοι ἀνῆκεν εἰς τὴν λίαν φιλελευθέρην παράταξιν τῆς Σχολῆς, συνειργάζετο ἀρμονικώτατα

43. Φιλίπ. 4,5.

44. Ὁ Μπρατισιώτης, ἐκτιμῶν δέοντως τὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας πολλὰκις ἐφαρμοζομένην ἀρχὴν τῆς οἰκονομίας, ἐφρόντιζε πάντοτε, ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῆς νὰ διευθετοῦνται δυσχερεῖς δι' αὐτὴν καταστάσεις. Ὡς ἀπλοῦν παράδειγμα ἔστω ἡ εὐρύτητα πνεύματος και ἀληθῶς χριστιανικὴν διάθεσιν και ἀγάπην ὑποδηλοῦσα και ὑποδεικνύουσα στάσις του ἕναντι τοῦ ἀναζωπυρωθέντος τῷ 1960 ἐν Ἑλλάδι ἀκανθώδους ζητήματος τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν, ἐξ ἀφορμῆς κυρίως τῆς ἀποπεφρώσεως τῆς σοροῦ τοῦ διεθνούς φήμης Ἑλληνοῦ ἀρχιμουσικοῦ Δ. Μητροπούλου, ὅτε ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἠρνήθη τὴν ἀπόδοσιν θρησκευτικῶν τιμῶν εἰς αὐτόν. Ὁ ἀείμνηστος Καθηγητὴς, διὰ σχετικῆς πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον ἐπιστολῆς του, συνίστα τότε νὰ ἀναπεμφθῇ κατ' οἰκονομίαν «μία ἀνεπίσημος δέησις, ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς ἐνὸς παραπλανηθέντος τέκνου της, ἡ ὅποια δὲν θὰ ἀπετέλει τὸ παράπαν παρέκκλισιν ἀπὸ τὴν σταθερὰν γραμμὴν τῆς ἱερᾶς της παραδόσεως» (βλ. Γ. Β. Ἄ ν τ ο υ ρ ᾶ κ η, Ταφή, καύση και ἀνάστασις νεκρῶν. Μηνύματα ἀπὸ τὴν παράδοσιν και τὴν τέχνην, ἐκδ. Β', Ἀθήνα, 1986, σελ. 28).

45. Βλ. Δ. Μπαλάνου, Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις, 1837-1930), ἐν «Ἐναίσιμα Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου», Ἀθῆναι, 1931, σελ. 185. Σημειωτέον ὅτι διὰ τὸν, κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκελενὴν ἐποχὴν, εὐεργετικὸν διὰ τὴν Σχολὴν ρόλον τῶν μετριοπαθῶν, ὡς ὁ Μπρατισιώτης, Καθηγητῶν εἶχε τὴν αὐτὴν μὲ τὸν Μπαλάνου γνῶμην και ὁ ἐπίσης διαπρεπὴς φιλελεύθερος Καθηγητὴς ἡμῶν Ν. Λουβαρις, ἐκφράσας ταύτην ἡμῖν, ὀλίγα ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου του ἐν Γερμανίᾳ.

μετὰ τοῦ συντηρητικοῦ Μπρατσιώτου, ἐπιβάλλεται νὰ τύχουν ἰδιαιτέρας προσοχῆς σήμερον ἐκ μέρους τῶν ἀκαδημαϊκῶν θεολόγων, ὥστε ἐκτιμῶντες οὗτοι προσηκόντως τὴν ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐρεύνη ὑποδειγματικὴν στάσιν καὶ θέσιν τοῦ δευτέρου, ὁ ὁποῖος ἐπορεύετο καὶ πάντοτε ὑπεδείκνυε τὴν μέσσην καὶ βασιλικὴν ὁδόν⁴⁶, μὴ ἀδικοῦν καὶ ἀδικοῦνται «πλανῶντες καὶ πλανώμενοι»⁴⁷. Διευκρινίζομεν δὲ ἐνταῦθα, ὅτι ἡ ἐμμονὴ τοῦ Μπρατσιώτου εἰς τὰ παραδεδομένα οὐδόλως σχετίζεται πρὸς τὴν ὀπισθοδρομικότητα, ὡς κακῶς θὰ ἐνόμιζέ τις, διότι οὗτος δὲν ἔπαυε νὰ παρακολουθῇ καὶ νὰ συζητῇ τὰς νεωτέρας ἐπιστημονικὰς θεωρίας τοῦ κλάδου του (ὡς μαρτυροῦν τοῦτο αἱ συχνότατα δημοσιεύμεναι ἐπιστημονικαὶ βιβλιοκρισίαι του), λαμβάνων ἔναντι αὐτῶν σαφεῖς θέσεις, εἴτε θετικοῦ εἴτε ἀντιρρητικοῦ χαρακτήρος. Θὰ ἦτο μέγα λάθος νὰ θεωρηθῇ οὗτος ὡς ἀσυγχρόνιστος ἐπειδὴ προέβαλλε τὰς ἀπόψεις τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας ἐπὶ τινῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα ἄλλως κρίνονται σήμερον ἐν μέρει, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συγχρόνων ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν.

Ἡ ἀνάμνησις τοῦ περισπουδάστου παλαιοδιαθητικοῦ Διδασκάλου καὶ διακεκριμένου ἐκκλησιαστικοῦ ἐπιστήμονος, παρὰ τὴν παρέλευσιν πενταετίας ὅλης ἀπὸ τῆς εἰς Κύριον ἐκδημίας του, εἶναι πάντοτε εὐφημος, καὶ τὸ ὄνομά του ἐγκωμιάζεται ὑπὸ τῶν πολυπληθῶν μαθητῶν του. Οὕτως ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐντεῦθεν ὅτι «μνήμη δικαίου μετ' ἐγκωμίων», ὡς προσφωῶς διὰ τοιαύτας περιπτώσεις λέγει ἡ σοφὴ βίβλος τῶν Παροιμιῶν⁴⁸ τῆς Π. Διαθήκης, εἰς τὴν μακροχρόνιον ἔρευναν καὶ διηνεκῆ προβολὴν τῆς ὁποίας ἀπέφωρε τὸν ὑποδειγματικὸν μακρὸν βίον του ὁ αἰδιμος Καθηγητής. Τὸ σεπτὸν ὄνομά του θὰ συγκινῇ πάντοτε ὄσους ἠτύχησαν νὰ μαθητεύσουν παρ' αὐτῷ καὶ θὰ ἐμπνέῃ ἰδιαιτέτως τοὺς ἐξ αὐτῶν θεράποντας τῆς παλαιοδιαθητικῆς ἐπιστήμης, οἱ ὁποῖοι αἰσθάνονται ὅτι εἶναι, τρόπον τινά, φορεῖς τῶν σοφῶν καὶ ὑγιῶν ἐπιστημονικῶν αὐτοῦ διδασμάτων.

Τοῦ σεβασμίου καὶ ἐναρέτου Διδασκάλου Παναγιώτου Ἰωάννου Μπρατσιώτου ἀγγήρως καὶ αἰωνία ἡ μνήμη!

46. Ἄριθ. 20,17.

47. Β' Τιμ. 3,13.

48. Βλ. 10,7.